

Collection of Keshari Amgain

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती तथा
राष्ट्रिय एकता दिवस, २०५५ को
सुखद अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा
हार्दिक मङ्गलमय शुभकामना
व्यक्त गर्दछौं ।

HIM LAL KAPRI
and Family

To send your precious goods through
air/sea/road (door-to-door) packing and
moving services.

To cargo, air sea cargo, sea cargo
forwarding to any destination in the
world Guaranteed

HIMALAYAN PACKERS & MOVERS

P.O. Box 3745, Jyatha, Thamel, Kathmandu, Nepal
Ph: (01) 249441, 253444, (res) 429457, 431416, Fax: 977-1-224241
E-mail: himlal@hmv.mos.com.np

गोरखा परिचय (स्मारिका)

गोरखा समाज सेवा केन्द्रद्वारा प्रकाशित

चारजात छत्तीस वर्णको साम्राज्य

२७७ औं पृथ्वी जयन्ती
तथा

राष्ट्रिय एकता दिवस
२०५५

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती तथा
राष्ट्रिय एकता दिवस, २०५५ को
सुखद अवसरमा

सम्पूर्ण देशवासीमा मङ्गलमय शुभकामना ।

SOME' THINGS YOU DO ONCE IN A LIFE TIME ...

Himalayan Ballooning

Price us \$ 195 per person

What's included
Transfers, GFlight Certificate &
Sumptuous breakfast

Call your travel agent now or contact us directly at ...

P.O.Box : 1273, Lazimpat, Kathmandu, Nepal,

Tel : 424131, Fax : 977-1-424157

E-mail : balloon@sunrise.mos.com.np.

Website : www.travel-nepal.com/other/balloonsunrise

गोरखा परिचय

(स्मारिका)

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती, २०५५

मूल्य रु. १००/-

निवर्तमान संस्थापक अध्यक्ष
डा. उपेन्द्र देवकोटा
निवर्तमान अध्यक्ष
शरदबाबु श्रेष्ठ

वर्तमान पदाधिकारीहरू
अध्यक्ष
मणिराज गुरुङ
उपाध्यक्ष

प्रथम : पुष्प बपलिया
द्वितीय : रामकुमार श्रेष्ठ
महासचिव
हरि सिलवान

सचिव
हिराकाजी श्रेष्ठ
कोषाध्यक्ष
हिमलाल काफ्री

सदस्य
रमेश शर्मा
प्रथम पोखरेल
रेशम पोखरेल
नारायण गुरुङ
कृष्ण सामिछाने
जीतबहादुर घले
लिकुलबाबु श्रेष्ठ
खड्गबहादुर गुरुङ
सुधी इन्दिरा धिमिरे

सम्पादक-मण्डल
रमेश शर्मा
पुष्प बपलिया
रामकुमार श्रेष्ठ
सीताराम अधिकारी
वजार व्यवस्थापक
हरि सिलवान
हिमलाल काफ्री
नारायण गुरुङ
मणिराज गुरुङ
हिराकाजी श्रेष्ठ
खड्गबहादुर गुरुङ
विशेष सहयोगी
रीपक न्यौपाने
रेशम पोखरेल
तोपनाथ देवकोटा

कानूनी सल्लाहकार
अधिबल्ला अंगबान गुरुङ
आवरण
राजेश्वर न्यौपाने
प्रकाशक

गोरखा समाजसेवा केन्द्र
काठमाडौं
कम्प्युटरसेटिङ
भीमसेन धिमिरे
मुद्रक

नवदुर्गा प्रिन्टिङ सपोर्ट, पुतलीसडक

युगीन आकाङ्क्षा

बिगत केही वर्षयता राष्ट्रमा च्याङ उभिएकी गरी गैरसरकारी संघसंस्थाहरू देखापरे । कतिपयको घोषित सत्य समाजसेवा गर्नु रहेको छ । तर समाजसेवाको विशुद्ध भावना लिएर अस्तित्वमा आए तापनि तीमध्ये धेरैजसो निष्क्रिय नै रहेको पाइएको छ । घोषित सक्ष्यअनुरूप तिनले कार्य गर्न सकेका छैनन् । धेरैमात्र यस्ता गैरसरकारी संस्थाहरू छन् जसले घोषित सक्ष्यअनुरूप नै कार्य गर्न नसके तापनि निष्क्रिय चाहिँ छैनन् । यस्तै संस्थाहरूको प्रवृत्तिमा उभिएको छ गोरखा समाजसेवा केन्द्र । गोरखानीलाई बीचमा आपसी सहयोग र सद्भाव विकसित गर्ने, गोरखानीलाई परेको दैवीप्रकोपमा सकेसम्म सहयोग गर्ने, काठमाडौँमा एक स्वास्थ्यकेन्द्र स्थापना गर्ने, गोरखा जिल्लाको सर्वांगीण विकासका लागि सहयोग गर्ने तथा प्रत्येक वर्ष काठमाडौँमा गोरखानीहरूको बृहत् भेटघाट कार्यक्रम आयोजना गर्नेजस्ता उद्देश्य लिएर स्थापना भएको गोरखा समाजसेवा केन्द्र आफ्ना सक्ष्यपूर्ति गर्न दिशामा निरन्तर सक्रिय हुने प्रयास गरिरहेको छ ।

आफ्नो गरी गोरखा जिल्लालाई नै आफ्ना गतिविधिहरू केन्द्रबिन्दु बनाए तापनि मेचीदेखि महाकालीसम्म र तराईदेखि पहाडसम्मका सम्पूर्ण नेपाली दानुभाङ तथा दिदीबहिनीबीच परस्पर स्नेह, सद्भाव, सहयोग र समझदारी अभिवृद्धि गर्ने कार्यमा पनि यसले पछाडि नपर्ने अडोटे व्यक्त गरेको छ । राष्ट्रनिर्माता श्री ५ बडामहाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहको जन्मजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसका अवसरमा यस केन्द्रद्वारा प्रकाशित स्मारिका सोही तथ्यको ज्वलन्त उदाहरण हो । नेपालका राष्ट्रनिर्माताको जन्मजयन्तीका उपलक्ष्यमा प्रकाशित यो स्मारिकाले सम्पूर्ण नेपालीमात्रमा राष्ट्रिय एकीकरणको भावना जगाउन गराउने पुनीत आकाङ्क्षा राखेको छ । बिगत केही वर्षयता जाति, धर्म, क्षेत्र तथा राजनीतिक आस्था र विचारात्मक आधारमा राष्ट्रमा अवाञ्छित विभाजनका रेखाहरू कोरिगई हाम्रो राष्ट्रियतामा समेत आँच आउन सक्ने सम्भावनाका सङ्केतहरू देखापर्न थालेको कुरालाई कहिले अस्वीकार गर्न सक्नेन । यो किसिमको विखण्डनवादी प्रवृत्तिलाई कुनै पनि राष्ट्रको जीवनमा अत्यन्तै खतरनाक सङ्केतका रूपमा लिइनुपर्छ । वर्तमान विचरणमा पूर्व युगोस्लाभिया यसको ज्वलन्त उदाहरण बनेर रहेको छ ।

महानुवादी परम्परामा वैचारिक विविधता देखिनु नितान्त स्वाभाविक कुरो हो । त्यस्तै स्वतन्त्र र उन्मुक्त बातावरणमा हर कोही जाति, धर्माबलम्बी, वर्ग तथा राजनीतिक विचारधाराका पक्षधरले आ-आफ्नो हितको पृष्ठरोषण गर्ने आकाङ्क्षा राख्नु पनि अस्वाभाविक होइन । तर विविधताका बीच पारस्परिक सम्मानमा आधारित सहअस्तित्वको खोजी नै प्रजातन्त्र हो भन्ने कुरो कहिले पनि भुल्नु हुँदैन । जसरी यो राष्ट्रको क्षेत्रीय एकीकरणका लागि गोरखानीहरूले अनुपम पौरुष र वीरताको प्रदर्शन गरेका छिए, त्यसै गरी सम्पूर्ण नेपालीमात्रलाई भावनात्मक ऐक्यबद्धतामा समेटेी हाम्रो राष्ट्रियतालाई सङ्घटन र मजबूत तुल्याउने दिशामा पनि पुनः एकपटक गोरखानीहरू अगाडि बढ्नुपरेको छ । यो राष्ट्र र नेपाली समाजले गोरखानीहरूबाट हिजो जस्तै वीरतापूर्ण नेतृत्वको अपेक्षा राखेका छन् । नेपालीमात्रको गौरवमय राष्ट्रियताका सुत्रधार बडामहाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहको जन्मजयन्तीको भावना अवसरमा प्रकाशित यो स्मारिका त्यही मन्तव्यवर्तकी गहकिलो पाइना बनोस्, यही नै हाम्रो युगीन आकाङ्क्षा पनि हो ।

पूर्ण बहादुर खड्का

पूर्व सेनाध्यक्ष तथा संस्कृति मन्त्री

जिजी अविधायक

विप्लववादी

काठमाडौँ, नेपाल

२०७३

संस्कृति मन्त्रालय, २-१०४१

संस्कृति: १-२५/२०७३

विषय: १-०१/२०७३

दिनांक: २०७३/०१/२०

विषय :-

शुक्रावती

आधुनिक नेपाल राष्ट्रका निर्माता भानुभक्त शर्माको जन्मजयन्तीको अवसरमा नेपाली राष्ट्रिय एकता दिवसको अवसरमा सर्वसाधारणलाई अवगत गराउन गोरखा समाजसेवा केन्द्रले यो स्मारिका प्रकाशित गरिन्छ भन्ने ख्याल आएर मनाई खाई खुसी लागेको छ ।

यस अवसरमा कार्यको निमित्त गोरखा समाजसेवा केन्द्रलाई माधुवाट बिदे भ भन्ने प्रभावका भक्तिको काव्यमा गर्नु ।

(Signature)

डा. पूर्णबहादुर खड्का
पूर्व, सेनाध्यक्ष तथा संस्कृति एवं राष्ट्रिय तथ्य

विषयक्रम

पृथ्वीनारायण शाह सदाको लागि

- राजेश्वर देवकोटा

क्र.सं.	लेख/रचना	लेखक	पृष्ठ
१.	पृथ्वीनारायण शाह सदाको लागि	राजेश्वर देवकोटा	५
२.	नेपालको पहिलो राजा र राष्ट्रियता	विरबन्धु बापा	७
३.	श्री ५ बडामहाराज पृथ्वीनारायण शाह र नेपालको एकता दिवस	कुमचन्द्र कोइराला	९
४.	गोरखाराज्यको उन्नतिको मूल कारण योग्यताको पहिचान	दिनेशराज पन्त	२२
५.	वर्तमान सन्दर्भमा राजसंस्थाको औचित्य	रमेश शर्मा	२७
६.	अमर राष्ट्रनिर्माता बडामहाराजाधिराज श्री ५ पृथ्वीनारायण शाह	रामचन्द्र न्यौपाने	३१
७.	पृथ्वीनारायण शाह र नेपाल एकीकरणबारे छोटो टिप्पणी	सीताराम अधिकारी	३३
८.	राष्ट्रिय एकीकरणमा गण्डकी क्षेत्र महान् हो	तुमसीप्रसाद न्यौपाने	३७
९.	प्रजातान्त्रिक राजा पृथ्वीनारायण	केशव भरहुडा	३९
१०.	राम शाहको न्यायव्यवस्था	शुभनरान आचार्य	४३
११.	श्री ५ बडामहाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहको जन्मकुण्डली	साम्बरराज पाण्डे	४८
१२.	पृथ्वीनारायण शाहले नेपाल एकीकरणका सन्दर्भमा अपनाएका केही युद्धरणनीतिहरू	दीपक न्यौपाने	५३
१३.	गोरखा जिल्लाको भौगोलिक तथा पर्यटकीय पृष्ठभूमि	देवकुमारी गुरूड	५६
१४.	पृथ्वीको चिन्तन	केदार न्यौपाने	७३
१५.	पृथ्वीको फूलबारी सजाऔं	शिशिर शर्मा	७४
१६.	एकता दिवस	सञ्जिता तिलवान	७५

कुनै कुनै इतिहास र पुराण सधनवीन भएर प्रस्तुत हुन्छन् । दूरदृष्टि भएका महापुरुष पृथ्वीनारायण शाहले सवा दुई शाय वर्षपहिले हुकुम भएको कुरा दिनदिनै स्मरण गर्नुपर्ने त छदै थिए, कुनै बेला ती अधिक प्रेरक भएर निस्कन्छन् । अहिलेको बेला यी अधिक स्मरणयोग्य हुनआएको छ । एउटा अवस्थाबाट अर्को अवस्थामा समाजको चिन्तन गर्न लागेको बेला हो यो ।

नेपाल राष्ट्रको निर्माण आम जनतामा चेतना आएर भएको होइन, एउटा देशभक्त वीरका आत्मानमा जनताले आत्मोसर्ग गरिदिएको कारण हुनगएको हो । साराशमा, यस देशको निर्माण त्यसबेलाको राजनीतिक पद्धतिमा भएको हो जुनबेला प्रजातन्त्रपद्धति थिएन तर उदारवादी व्यवहार थियो, राष्ट्रिय चेतना थिएन तर देश र संस्कृतिप्रति भक्ति थियो । राजाप्रति जनताले भक्ति राख्ने, राजाले जनताप्रति उदार हुने परिपाटीबाट सन्ध्यावन भएको देश अब राष्ट्रिय चेतनाद्वारा सञ्चालित हुनुपरेको छ । यस्तो बदलिदै गरेको अवस्था सहज र सरल हुँदैन । त्यसकारण यसबेलाको पिढीले विशेष उत्तरदायित्व वहन गरेको छ भन्नुपरेको हो ।

इतिहासको क्रममा यो पिढी सर्वाधिक महत्त्वपूर्ण छ । मुलुकलाई एउटा अवस्थाबाट अर्को अवस्थामा लैजाने पिढीले इतिहासमा आफ्नो स्थान कस्तो राख्नेछन् - यो परीक्षाको घडी छ । तत्कालको कुरा गर्ने हो भने यस पिढीको प्रस्तुति सन्तोषजनक छैन, समाज विच्छेदखल अवस्थामा छ । प्रजातान्त्रिक स्वतन्त्रताले केही उच्छ्वेदखलतालाई पनि अवसर दिएको छ । जनमतले राजनीतिज्ञहरूलाई नियन्त्रणमा राख्न सकेको छैन, राजनीतिज्ञहरूले पनि आम जनतालाई विश्वासमा लिन सकेका छैनन् । आम जनतामा राष्ट्रिय चेतना वा भावनामा अडिगनुपर्ने राष्ट्रले आफ्नो आधार बलियो नसक्ता विकृतिहरूले प्रवेश गरिराख्छन् । यस्तो - राष्ट्रको सीमासमस्यामा पनि सबै नेपालीको समान उत्सुकता देखिएको छैन । यस्तै अन्य अनेक समस्या, जो जटिल हुँदा सबै नेपालीले समान दुःख वा हीनता भोग्नुपर्छ, त्यस्ता विषयमा समान दृष्टिकोण नहुनु राष्ट्रिय चेतनाको विकास नभएको अवस्था हो भने भुभुपर्छ ।

अहिले निर्माणक शक्ति त जनता हो तर बहुमत जनतालाई आफ्नो राष्ट्रको सिमाना कहाँ हो, राष्ट्र भनेको के हो त्यो नै थाहा छैन । जनता सार्वभौमसत्तासम्पन्न छ । जनताका प्रतिनिधिहरूले सार्वभौमसत्ताको उपयोग गरेका छन् । जनताको नियन्त्रण नहुने सार्वभौमसत्ताको उपयोग प्रतिनिधिको नाममा व्यक्तिविशेषहरूले गर्न पाउने हुँदा त्यसको दुरुपयोग हुन्छ, नेपालमा भइरहेको छ ।

अष्टाचार वा यस्तै अनाचारहरू विकसित मुलुकहरूमा पनि हुन्छन् तर त्यहाँको जनताको स्वर चको छ । आचारसम्मन्य क्रम नगर्नेले सजाय पाइरान्छ, तर यहाँको त्यो

स्थिति छैन । त्यसकारण प्रतिनिधिको नाममा व्यक्तिविशेषले गरेको भ्रष्टाचारमा ऊ सजायको भागी बन्ने बाध्यात्मक स्थिति आइसकेको छैन ।

राजाको अधिनायकत्वमा शताब्दीयोदेखि सञ्चालित राज्यव्यवस्था हालै मात्र परिवर्तित भएको छ । राणाहरूले राजाकै नाममा अधिनायकत्व चलाएको हो । राजाको अधिनायकत्वको प्रवाह २०४६ सालपछि मात्रै खण्डित भएको हो । अब यहाँ कुनै अनाचार वा विकृति-विखण्डनका लागि राजालाई प्रत्यक्ष उत्तरदायी बनाउन सकिन्न, जनता नै स्वयं उत्तरदायी भएको छ । जनताको जस्तो चेतनाको स्तर छ, यहाँ जनप्रतिनिधि भ्रष्ट वा निरंकुश हुन सक्ने अवस्था उत्पन्न भएको छ । यस्तो अवस्थामा राष्ट्र धान्न कसको प्रेरणा लिने त भन्दा सर्वप्रथम उनै पृथ्वीनारायण अधि सङ्घर्ष जसले प्रजातन्त्रको नाम पनि सुनेको थिएन ।

प्रजातन्त्र चाहिन्छ, यस युगमा त्यो अनिवार्य नै छ तर यस मुलुकको निर्माण प्रजातन्त्रले गरेको पनि होइन, त प्रजातन्त्रले राष्ट्रियताको कति संरक्षण गर्न सक्छ त्यो अहिले त्यति भरपर्दो छैन । त्यसकारण अहिले राष्ट्रियतामाथि सङ्कट आउनु स्वाभाविक पनि छ । इतिहासको प्रवाहको एक अवस्थाबाट अर्को अवस्थामा परिवर्तन हुन लागेको यो बेला इतिहासको कठिन घडी हो । क्षेत्र, जाति, धर्म, बेषभूषा, भाषा, रहनसहन कुनैलाई आधार नमान्ने केवल राष्ट्रलाई आधार मानेर नेपालीले एकता कायम गर्नुमात्रै आजको बाटो हो जो पृथ्वीनारायण शाहले धेरै पहिले देखाएका छन् । यस्ता महान् पुरुषप्रति श्रद्धाञ्जलि चढाऔं, मदा स्मरण गरौं ।

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको सुखद अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

GORKHA INN
VILLAGE HOTEL

Probably the best in Gorkha
Pukharthok, Prithvi Nagarpalika, Gorkha : Tel/Fax : 00977-064-20206
Kathmandu Contact Address
Naya Bazaar, P.O. Box : 2671, Tel/Fax : 00977-1-412953, NP

पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको सुखद अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

K. & P. Craft
SHOP NO. 1

Under of Thapa Guest House
Jyotho, Thamel, Kathmandu
Nepal
P.O. Box 10937
Tel 223981, 426139
Fax 977-1-426139, 255724

नेपालको पहिलो राजा र राष्ट्रियता

- विरबन्धु बापा

काठमाडौं उपत्यकालाई मात्र 'नेपाल' भन्दा यहाँ धेरै राजा भए । मल्लकालीन अवस्थामा त यस उपत्यकाले तीन राजा बेहोरुप्यो । हिमाली क्षेत्रको यस्तै सानो राज्य गोर्खाका राजाले जब विशाल राज्यको कल्पना गरे, उनको ध्यान आर्थिक दृष्टिले सम्पन्न काठमाडौं उपत्यकातिर जानु स्वाभाविक थियो । पृथ्वीनारायण शाहले बेसैमा हिमाली राज्यको एकीकरणको घान्नी नगरेका भए मकवानपुर र उपत्यकामा अङ्ग्रेजी साम्राज्यको आँखा पर्ने थियो र सम्भवतः आजको नेपालको भूगोलको चर्चा हुने थिएन । काठमाडौं उपत्यका लासालाई व्यापारलाई उपयुक्त ठाउँ थियो, र चीनलाई दक्षिणतिरबाट घेर्न सजिलो पनि । तराईमा फैलिएको विशाल जङ्गलले आजको नेपाललाई भारतको आवादीबाट टाढा र सुरक्षित राखेको थियो । त्यस जङ्गलबाट दक्षिणतिर जाने प्रयास गोर्खाका राजाले गरेनन् । पश्चिमतिरको आफ्ना भैयादहरूसँग सङ्घर्ष गर्नुभन्दा उनले पूर्वतिर बढ्नु नै उचित भन्थाने । उनको यसै निर्णयले आजको नेपालको जन्म भयो र यसरी पृथ्वीनारायण शाह नेपालको पहिलो राजा भए ।

पृथ्वीनारायण पश्चिमतिर जागेका भए उनको जीवनपर्यन्त उनले कालीगण्डकी तर्न बल गर्नुपर्‍यो । उनले केही सफलता प्राप्त गरी पोखरा उपत्यकालाई आफ्नो राजधानी बनाएको भए पनि आर्थिक दृष्टिले उनी सम्पन्न हुने थिएनन् र आजको गण्डकीका राजाले अङ्ग्रेजको राज्यविस्तार आकांक्षामा समर्पण गर्नुपर्‍यो । लासा जाने कालिम्पोङको बाटो अङ्ग्रेज-साम्राज्यले काठमाडौं - कुती बाटो नपाएर खोलेका हुन् । काठमाडौं उपत्यका अङ्ग्रेज सरकारले पाएको भए पूर्व र पश्चिमको आजको नेपाल स्वतः अङ्ग्रेज साम्राज्यको अङ्गमात्र हुने थिएन, बङ्गाल, बिहार र उत्तर प्रदेशको गुम्फकालीन राजधानीसमेत हुने थियो । दार्जिलिङ, शिमला र नैनिताल आजको रूपमा देखापर्ने थिएनन् । गोरखनाथको कपाले हो वा पृथ्वीनारायण शाहको दूरदर्शिताले हो चेपे, मस्याङ्दी र सुनकोशीको भू-भागलाई नेपाल राज्यको नाम दिएर काठमाडौंलाई यसको राजधानी बनाई पृथ्वीनारायण शाहले मेची-महाकालीसम्म फैलिएको नेपाल अधिराज्यको जग बसाले । यसै कारणले यस नेपाल राज्यको पहिलो राजा हामी पृथ्वीनारायण शाहलाई मान्दछौं । यसरी नेपाली राष्ट्र र राष्ट्रियताका जन्मदाता नेपालको पहिलो राजा पृथ्वीनारायण शाह र उनको वंशज नेपालको राष्ट्रियताको अस्तित्वसँग अभिन्न रूपले जोडिएको छ ।

त्यस समयको ६-७ वटा हिमाली राज्यको एकीकरण गरेर पृथ्वीनारायण शाहले पहाडी सैनिक शक्ति र काठमाडौंको समृद्धिको प्रयोग हिमाली राज्यहरूको एकीकरणमा गर्नुपुग्छ भनी आफ्ना उच्चाधिकारीलाई दिव्य उपदेशद्वारा निर्देशन दिएकाले नेपाली राज्यविस्तार टिप्पादेखि काङ्गडासम्म सम्भव भयो । नेपाल दुई ढुङ्गाको तरुल हो, तरुल आफ्नै उर्वरा भूमिमा मात्र बस्न सक्दछ भन्ने सन्देशले पछि का नेपालनिर्माताहरू उत्तर-दक्षिणको सीमाविस्तारतिर लागेनन् । त्यस समयमा पूर्व-पश्चिमको बाटो तरुलविस्तारको

नागि उर्वरा धियो र यसको विस्तार सम्भव भयो । गङ्गातिरको उर्वर भूमि अथवा ब्रह्मपुत्रतिरको सम्म भूमिको लोभ गरेका भए आजको नेपालको जन्म नहुने मात्र होइन त्यस सङ्घर्षमा पृथ्वीनारायण शाहले सिर्जना गरेको नेपालको समेत अन्त हुने धियो । 'नेपाल दुई ढुङ्गाका बीचको तरुल हो' भन्ने दिव्य राज-उपदेश आजका परराष्ट्रनीति-कारले समेत बुझ्नु आवश्यक छ । यो उपदेश नेपाली राष्ट्रियताको कवच हो ।

'यो देश साना दुखले आर्ज्याको मुलुक होइन, सबैलाई घेतना भयो' भन्ने दिव्य उपदेश सबै नेपालीले सधैं सम्झनुपर्ने शिक्षा हो । यस शिक्षाले हाम्रो राष्ट्रियताको रक्षा गर्नेछ । उत्तरभन्दा दक्षिणका राजा (राज्य) लाई पृथ्वीनारायणले चतुर भनेका छन् र सधैं उनीहरूबाट घनाखो रहनु भनेका छन् । जाई कटक नगर्नु र दक्षिणबाट आउने व्यापारीले हाम्रो सम्पत्ति नाने हुनाले आफ्नै कला, संस्कृति र उपभोग्य वस्तुहरूको उत्पादन गर्नु भन्ने राजाको दिव्य उपदेश आज पनि राष्ट्रियताको सुरक्षाका लागि आवश्यक भएको छ । बन्दा जनसङ्ख्याको चापले गर्दा हामीले हाम्रो जङ्गल मास्यौ र उर्वरा भूमिमा शहर बसाल्यौ । आज वातावरणविद्हरू भन्दछन् - नेपाल तराईको चारकोसे जङ्गल आवश्यक धियो, खाद्यान्नमा नेपालले स्वावलम्बी हुन पाखो जग्गामा मात्र घर बनाउनुपर्छ, खेत मास्नुहुँदैन ।

नेपाली राष्ट्रियता आत्मनिर्भर हुने हो भने आवश्यक छ - नेपालको पहिलो राजाको दिव्य उपदेशलाई हामी मनन गरौ र आत्मचिन्तन गरौ । यसरी मात्र राष्ट्र र राष्ट्रियता जोगिन सक्दछ ।

२७७ मी पृथ्वीनयन्ती तथा
राष्ट्रिय एकता दिवसको सुखद अवसरमा
सम्पूर्ण देशबासीमा
हारिक शुभकामना व्यक्त गर्दछौ ।

लुम्बिनी बैंक लिमिटेड परिवार
Lumbini Bank Limited

Tel : (056) 24150/21919

Fax : (977) (056) 24250

Tel : (977) (01) 256343

Corporate Office

Pragati Path, Narayangarh, Chitwan, Nepal,

P.O. Box : 11007, Kathmandu, Nepal

श्री ५ बडामहाराज पृथ्वीनारायण शाह र नेपालको एकता दिवस

- कुलचन्द्र कोइराला

कुनै पनि ऐतिहासिक महापुरुषको जन्म हुनुमा युगको अनिवार्य माग रहेको हुन्छ भन्नुमा अत्युक्ति हुने छैन । हाम्रो हिन्दुदर्शनको महत्त्वपूर्ण ग्रन्थ गीतामा भनिएको छ :-

यथा यथा हि धर्मस्य स्मानिर्भवति भारत ।

अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥

भगवान् कृष्णको उपर्युक्त उक्ति युगको ऐतिहासिक विश्लेषणको निम्ति ठूलो महत्त्व राख्दछ । हिन्दुजातिको समस्त जीवनपद्धति नै धर्ममूलक छ । अर्थात् धर्मको वास्तविक अर्थ समाजरचनामा समुचित क्रियाकलाप हुनु, श्रीवृद्धि, सुखशान्ति, स्नेह-ममता, देश तथा जातिको समुन्नतिमा निरन्तर योगदानका साथै सत्य, अहिंसा, दया, दान, इन्द्रियनिग्रह, अरूलाई दुःख, पीडा नदिईकुनै स्वतन्त्र भएर बाँच्ने कुरा पनि हिन्दुजातिको धर्मभित्र नै पर्दछन् । महाभारतयुग यज्ञयागादि धार्मिक कृत्य नहुने, अधिमुनिहरू नभएको, सत्यता, पवित्रता आदिले शून्य युग होइन, त्यसबेला कृष्णजस्ता कूटनीतिज्ञ, परम मनीषीको जन्म हुनुमा युगको अर्कै आवश्यकता धियो, जसको दिग्दर्शन गर्नु यहाँ अनुचित हुने छैन ।

पञ्जाबमा धेरै काल बसेका आर्यहरूले विस्तारै भारतको समस्त भूभाग ढाके । सूर्य र चन्द्रवंशका राजकुमारहरूमा जेठाले बाबुको गद्दी पायो भने अरूले घना जङ्गल आबाद गरेर, अनार्य जनजातिलाई विजय गरेर ठाउँठाउँमा छुट्टाछुट्टै राज्य खडा गरे । समस्त उत्तरपूर्वी भारतमा यसरी आर्यराजाहरूको राज्यस्थापना भइसके तापनि दक्षिण भारतमा आर्यधर्मलाई नमान्ने विभिन्न जाति बस्दै, जसलाई वैदिक धर्मद्वारा आबाद गर्न अगस्त्य, भारद्वाज आदि प्रभावशाली ऋषिहरूले दक्षिणापथको सशिष्य अभियान गरिसकेका थिए । तथापि राक्षस, वानर, ऋक्ष आदि जनजातिहरू ऋषिहरूका प्रयत्नबाट मात्रै बचा नभएकाले सूर्यवंशी राजा रामचन्द्रले १४ वर्ष वनवास जाने निधो गरी दक्षिणापथको बाटो लिए । उनैद्वारा राक्षस जाति पराजित भयो । दक्षिणको शक्तिशाली वानर जातिका राजा बालि छलद्वारा मारिएकाले वानर र उसकै छत्रछायाँमा बस्ने ऋक्ष, गुह्र आदि टोटम भएका जातिहरू आर्यधर्मको छायाँमा आए । समुद्रपारि बस्ने शक्तिशाली र वैज्ञानिक प्रविधिदेखि युक्त राक्षसी समाजको नेतृत्व गर्ने राजा रावण जित्नेदो छत्रछायाँले उत्तरको मुखापेक्षी दक्षिण हुन सक्दैनथ्यो र वैदिक सनातन धर्मको दक्षिणमा स्थायित्व पनि सम्भव थिएन । अतः रावणको पनि समाप्ति गरियो र लडा पनि वैदिक धर्मको स्तम्भ बन्यो ।

रामचन्द्रभन्दा लगभग ४५ पिढीपछिको महाभारतयुगमा भने नयाँ राज्य खडा गर्ने ठाउँ थिएन । जङ्गल, ग्रान्थ र जनजातिको समूह भएको उपयुक्त ठाउँ बाँकी भए

खाण्डववन अंशमा पाएर इन्द्रप्रस्थ राज्य खडा गरेजस्तै पाण्डवहरूले पुन नयाँ राज्य खडा गर्ने थिए ।

साना-साना राज्यमा विभाजित भूभागले महाभारतकालीन राजाहरू सन्तुष्ट थिएनन् । नयाँ बढ्ने ठाउँ थिएन र नयाँ राजकुमारहरूलाई नयाँ राज्य बनाउने वैदिक कालदेखिको परम्पराको पनि परिसमाप्ति भइसकेकोले युद्ध अनिवार्य भइसकेको थियो । यद्यपि यसभन्दा अगाडि मान्छाता, सगर, भरत आदि प्रतापी शकवर्ती सम्राट नभएका होइनन्, किन्तु उनीहरूले स-साना राजा-राजौटालाई विजयद्वारा करदमात्र तुल्याएर राखे, मुलोकछेदन गरेनन् । एउटाको समाप्तिपछि पुनः यस्ता राजाहरू स्वतन्त्र भए । सूर्यवंशीको अयोध्या र चन्द्रवंशी (कुरुवंशी) को हस्तिनापुर मुल गरी भएकोले यहाँका शक्तिशाली राजाहरूलाई अरू राजाहरू सम्मानको दृष्टिले हेर्ने तापनि अधीनस्थ चाहिँ थिएनन् । महत्वाकाङ्क्षी राजाको राज्यवृद्धिको निम्सा पारस्परिक द्वेष, कलह, अहम्सन्धता, युद्धपिपासु प्रवृत्तिको व्यापकता नै अधर्मको उत्थान थियो । कसैको अती, उपदेश, न्यायसङ्गत कुराहरू कोही सुन्न तयार थिएन । कृष्णको उपदेश र पाँच गाउँको मात्र आयस्ताले जीवन चलाउन पाउँछ भन्ने पाण्डवहरूको कुराको पनि सुनवाई भएन । हिन्दूधर्म र भयोदाको विपरीत जन्मेका यी विचारधारा नै महाभाग युद्धका कारण बने । त्यो युगको विश्लेषण गर्दा युद्ध अनिवार्य थियो र भयो पनि ।

समस्त भारतवर्षका स्वाभिमानी राजा र राजवंशको समाप्तिपछिको बृहद् साम्राज्यको उदय नै धर्मस्थापना हो भनियो ।

त्यसपछि बुद्धकालीन भारतमा मगधको उदय, नन्दसाम्राज्य र सिकन्दरको आक्रमणपछि आवश्यक ठानिएको पश्चिमोत्तरको साम्राज्य सङ्गठनका साथै नन्दवंशको पतन र मौर्यवंशको उदयले एउटा युगको भागलाई पूरा गर्‍यो ।

कुषाण आक्रमणको आतङ्कले पीडित भारतमा गुप्तहरूको साम्राज्य पनि युगकै भाग थियो भने श्रीहर्षपछिको विजयरावले गर्दा मुसलमानले भारतको प्रभुसत्ता हात लगाए ।

मुस्लिमसत्तापछिको अङ्ग्रेजी शासन भारतका लागि अभिशाप बनेर आएको भए पनि त्यस शासनव्यवस्थाका कतिपय कुराहरूले विशाल भारतको निर्माण गर्न बरदान पनि दिएको छ । भारतको राष्ट्रिय चेतनालाई जागरूक बनाउने र एउटा भारतीयलाई अक्सोसँग चिन्न-बुझ्न पाउने काम अङ्ग्रेजी भाषाले गरेको छ भन्नु अत्युक्ति हुँदैन र अङ्ग्रेजले आफ्नै लाभको निम्ति गरेका उद्योगधन्दा, कलकारखाना, बाटो, पुल तथा यातायातको व्यवस्थाले गर्दा भारतको एकीकरण र यति चाँडै विकास हुनसक्यो ।

नेपाल र नेपालीहरू

नेपाल भनेर पुरातनकालमा कतिलाई भनिन्थ्यो भनेर किटन सक्ने प्रमाण त अझै प्राप्त भएको छैन, तथापि कौटिल्यको अर्थशास्त्र^१, भरतको नाट्यशास्त्र, सुश्रुत र चरक संहिता, पुराणसंहिता, महाभारत वनपर्व, समुद्रगुप्तको प्रयाग-स्तम्भलेखले नेपालको परिचय दिन्छन् । त्यसमा पनि महाभारतको वनपर्व अस्मा गडवाल विजयपछि कर्णले नेपाल पसेर नेपालका राजाहरूलाई पराजय गर्दै विस्त्रोता पुगेर गङ्गामा खाँडो पखान्न भर्दछन् भने समुद्रगुप्तको स्तम्भलेख 'समतट उवाक कामरूप नेपाल कतपुर' भनेर प्रत्यन्त छिमेकी।

देशको गणना गर्दा वर्तमान नेपालभन्दा अझ बढी भूभाग भएको नेपालको उल्लेख गरेका छन् ।

महाभारतमा नेपालका राजाहरू भनेकोले गडवालबाट कामरूपको सीमासम्मको क्षेत्रमा धेरै राजा थिए तर देशचाहिँ नेपाल नै भनिन्थ्यो भन्ने दावा हुन्छ ।

नेपालको विशाल क्षेत्रभित्र जालन्धर क्षेत्रको विजय गर्दै मानसरोवर क्षेत्रमा शासन गर्ने पुगेका खरा राजाहरू जुम्ला उपत्यकामा फरेर कालीपारदेखि कार्मीरसम्मको भूभागमा खराशास्त्राज्य खडा गर्ने सफल भए तापनि उनीहरूले आफूलाई जुम्लेश्वरमात्रै भने । इतिहासप्रसिद्ध नेपाल त्यसवेला क्षुम्भिएर त्रिशूली पूर्व र कोशी पश्चिमकै क्षेत्रमा सीमित रह्यो । अझ त्यो पनि टुक्रिएर एउटा-एउटा शहरकै मात्र राजा भएकोले नेपाल-मनमती-पश्चिम, बागमती उत्तर र त्रिशूली पूर्वसम्म ओगटेर बाँच्यो ।

जुम्लासाम्राज्यको पतनले स्वतन्त्र भएका सामन्तहरूले कर्णाली क्षेत्रमा बाईसी राज्य कायम गरे । साथै बाईसी राज्यमा पनि ठाउँ नपाएका सामन्तकुलका महत्वाकाङ्क्षी व्यक्तिहरू पूर्वतिर बढेर चौबीसी राज्य कायम गरे । यसबाहेक गुरुङ, भगर, तामाङ आदि जातिका सदरहरूको आ-आफ्नो क्षेत्रमा छुट्टै प्रभुत्व छँदैथियो । यस्ता गाउँले राजाहरूको पनि अस्तित्व स्वीकार गर्ने हो भने अर्को चौबीसी राज्यको गणना गर्न सकिन्छ ।

एउटा सिङ्गो नेपाल यसरी डोटी, बाजुरा, बझाङ, बैतडी आदि बाईसे र कास्की, पर्वते, मुसीकोटे, धुर्कोटे, लमजुङ आदि नाउँले नेपालभित्रकै सानो-सानो परिधिभित्र राज्य खडा गरी स्वतन्त्र सत्ता स्थापित गरेकोले नेपाली जातिको अस्तित्व गाउँमा नै सीमित भयो र आ-आफ्ना विचारअनुसार चलाइएको शासनले वैदिक सनातन धर्मको परम्परागत मर्यादा र मान्यताको विलोप नै भयो । यसकारण कृष्णको उक्तिअनुसार धर्मस्थापनाका निम्ति ईश्वरीय अवतारको रूपमा कुनै महापुरुषको जन्म हुनु अनिवार्य नै थियो र गोर्खाको राजकुलमा संवत् १७७९ पौष शुक्ल परेवा बृहस्पतिबारका दिन एउटा महापुरुषको जन्म भयो ।

महापुरुषहरूको जन्म जे जस्तो ठाउँ, अवस्था, कुलमा भए पनि जन्मसाथ आएको दैवीप्रतिभा नै विशेष महत्त्व राख्दछ । शिवादीक्षा, अन्य साधन र साधनले प्रतिभालाई चम्काउँछन्, शान लागेर धारिलो पारिदिन्छन्, यतिकै मात्र हो । जन्मजात प्रतिभाद्वारा नै महापुरुषहरू कुशलतासाथ युगको आवाज सुनेर समयको भागलाई बुझेर कार्य सम्पादन गर्दछन् ।

श्री ५. पृथ्वीनारायण शाहको शिवादीक्षा पनि साधारण नै थियो । युद्धकौशल, घोडचढी, कसरत, पौडी खेल्नु आदि विषय युद्धसँग सम्बन्धित हुँदा राजकुमारहरूलाई अवश्य सिकाइन्थे । पहाडको सानो राज्य गोरखा, यातायातको असुविधा र छिमेकी राज्यको बेलाबेलामा प्रकट हुने अविश्वसनीयताले गर्दा बाहिर गएर परम्परागत आएका राजघरानाका रीतिरिवाज, मानसम्मानका विषयबस्तु अध्ययन गर्ने मौका पनि थिएन । तथापि मुसलमान बादशाहका दरबारी काइँदाहरू, मानमर्यादाका विशेषताहरू देख्न-सुन्न पाएका केही राजघरानाबाट गोरखाभित्र पनि आइपुगेका थिए । पाल्पाली सेन राजा मावसी र मकवान्नी सेनहरू असुराली भएको कारणले पनि त्यसवेलाको भारतमा प्रचलित मुगल

राजधरानाका रीतिरिवाजहरू अपनाउने सेन दरबारबाट गोरखा दरबारले पनि जान्ने मौका मिल्यो होला।

यसरी साधारण शिक्षादीक्षा र साधारण रहनसहनमा हुर्केका श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको विशाल नेपालको निर्माण गर्ने सुपनाले निश्चय नै एउटा विशिष्ट प्रतिभाको तोप बन्दुकको प्रयोग गर्ने मल्ल तथा सेन राज्यलाई परास्त गरेर विशाल देश बनाउने आकांक्षामा निरन्तर यत्नशील रहेर उद्योग गर्नु निश्चय नै युगपुरुषकै कार्य हो। त्यस बेलाका प्रभावशाली राज्य सेन, कास्की, लम्जुङ्गे, पर्वते र काठमाडौँ मत्तपुरका मल्ल राज्यका राजाहरूले न यस्तो सपना नै देखे, न त्यति ठूलो महत्वाकांक्षाले अगाडि बढेको नै थाहा हुन्छ। अरू बाईसी, चौबीसी राज्यहरूको नजीक पर्ने गाउँ, घुममात्र हत्पाउने प्रयत्नभन्दा बढी साहस गरेको देखिँदैन। बाणिज्य, उद्योगधन्दा तथा ताँबा-फनाम खानी आदि आयस्रोत बढाउने साधन गोरखामा थिएन। साधारण खेतीहर किसानले दिएको तिरोमात्र आयस्रोत भएको तथा कोषमा सञ्चित रकम पनि नगण्य भएको राज्यले युद्धसामग्री जम्मा गरेर सबैजस गर्ने इच्छा राख्नु निश्चय नै आश्चर्य लाग्ने कुरा हो। गोर्खासँग थियो भने केवल दुइ आत्मविश्वास र मरिमेट्ने प्रवृत्ति तथा परम्परादेखि मानसम्मान पाउँदै आएका बंशज भारदारहरूको समूह। बाबुबराजुदेखि राजसेवा गर्दै आएको बंशबाटै फौजमा र प्रशासनमा तथा न्यायमा व्यक्तिहरूको उत्पत्ति हुने परम्परा रहेकोले आफ्नो बंशलाई गौरव प्रदान गर्ने देश र राजमुकुटको निम्ति उत्सर्ग हुने भावना भएका फौजी जवानको दुइ आत्मबल नै सबैभन्दा ठूलो र महत्त्वपूर्ण शक्ति गोरखा दरबारको थियो।

प्रभुशक्ति, मन्त्रशक्ति र उत्साहशक्ति राजतन्त्रका प्रमुख गुण मानिन्छन्। श्री ५ वडामहाराजाधिराजको दुइ नेतृत्व, विवेकवान् र विद्वान् मन्त्रीहरूको सल्लाह र अदम्य उत्साह भएका भारदारको शक्ति नै नेपालको एकीकरणका निम्ति ठूलो महत्त्व राख्छ। ज्यानको पर्वाह नगरी युद्धमा होमिने र प्रायशः थोरै संख्याले ठूलो जमातको मुकाबिला गर्ने गुरिल्लावारको नीतिलाई प्रयोगमा ल्याउने गोरखानीहरूको ठूलो जमातलाई पनि सजिलै परास्त गरेको गौरवमय गाथाले हाम्रो इतिहास भरिएको छ।

श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहकी जेठी मुमा चन्द्रप्रभा कुशल राजनीतिज्ञका साथै व्यावहारिक पक्षमा पनि प्रत्युत्पन्नमति भएकीले बहोक्दै रेख्दैछन् श्री ५ पृथ्वीको शिक्षादीक्षा भयो। राजोपधित कुस्ती, घोडदौड, पौडी, युद्धकौशलका साथै राजनीतिको शिक्षा पनि समुचित रूपमा गरियो। १४ वर्षको उमेर पुगेपछि विवाहको निम्ति कन्याको तलास गर्दा त्यसबेलाको राज्यहरूमा तराईको जमीन र जङ्गलका अगणित हात्तीहरूको बिक्रीले प्रशस्त आय भएको मकवानपुरको सेन राजाकी कन्या इन्द्रकुमारीसँग विवाह सम्पन्न भयो। तराईको चलनअनुसार साना उमेरमा कन्याको विवाह भएता पनि घर जाने साइत चाहिँ १६ वर्ष पुगेपछि नै गरिने हुँदा १२ वर्षकी छोरीलाई हेमकर्ण सेनले बिदा गरेनन्। तीन वर्षपछि गौना (डिरागमन) मा लिन जाँदा पनि जेठानसँग भगडा भएकोले रानी नलिईकनै श्री ५ को सवारी फर्क्यो।

यसपछि दयाराम सिंह राजपुतकी कन्यासँग श्री ५ पृथ्वीनारायणको दोस्रो विवाह गोरखामा नै सम्पन्न भयो।

सन् १७९९ सालको रामनवमीका दिन श्री ५ नरभूपाल शाह दिवंगत भएपछि श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहलाई राजगद्दी मिल्यो। आशीष सकिएको फेदी दिनपछि नै राज्यभिषेक कर्म पनि सम्पादन भयो।

पहाडी राज्यहरूमा सानो राज्य क्षेत्र भएको गोरखाधिपतिले विशाल साम्राज्यको स्वप्न देख्नु नै आश्चर्यको कुरा थियो। किन्तु दुइ संकल्प र ठूलो आत्मविश्वास भएका गोरखानीहरूले सात राज्यमा बाँडिएको पूर्वी नेपाल र बाईसी, चौबीसी राज्यमा बाँडिएको पश्चिमी नेपाललाई एउटै बनाउने महत्वाकांक्षा राखे।

पहाडी क्षेत्रमा युद्धका साधन ढाल, तरबार, झुँडा, झुकुरी, धनुषबाण मात्रै थिए। किन्तु तराईका क्षेत्र पनि राज्य विस्तार गरी मुगल साम्राज्यसँग सीमा जोडिएका राज्य तथा उपत्यकाभित्रको काठमाडौँले बन्दुक पनि युद्धसामग्रीमा समिलित गरेका थिए। टाँडैबाट मार गर्ने बन्दुक र तोपहरू त्यो बेलामा सम्पूर्ण हतियारहरूमा माथिल्लो टाउँ सिन्थ्यो। पहाडी क्षेत्रको युद्धमा जहाँतही तोप पुर्‍याउनु सम्भव थिएन। तर बन्दुकको स्थिति चाहिँ आधुनिक श्रेण्यास्त्रको जस्तै थियो।

बन्दुक र बारुदले सेना सुसज्जित गरी छिमेकी राज्यभन्दा बलियो स्थितिमा पुग्न श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले तीर्थयात्राको बहाना गरी बनारसको यात्रा गरे। यो यात्रामा आफ्नो पुँजीले ध्याएसम्म बन्दुक बारुदकै व्यवस्था मिलाई फर्केको थाहा हुन्छ। नुकाएर न्याउनु पर्ने बन्दुक, बारुद न्याएकोले नै बरुणा वा गोमतीका तीरमा रहेका भन्सार चौकीसँग भगडा गरेको र सामान खोल्न नदिनको साथि नै काटमार गर्नुपर्ने स्थिति आइपरेको बुझिन्छ।

मकवानपुरबाट फर्की चन्द्रागिरीबाट उपत्यकामा दृष्टिपात गर्दा मर्ताभित्र उठेको भावना बुझी प्रेरणालाई सम्भव असम्भवको गणना गर्ने ज्योतिषीहरूले इच्छा पूर्ण हुन्छ भनेर श्री ५ पृथ्वीनारायणलाई उक्साएका थिए।

विशाल राज्यका अधिपति पाल्पाली सेन माबनी भएका र नेपाल उपत्यका विजय गर्ने आकांक्षा लिएका श्री ५ पृथ्वीलाई मामाले फौजी संगठन र सन्धिबिग्रहका कुरा राम्ररी बुझाएका थिए। छिमेकी लमजुङ राज्य गोरखाको बढी रीस गर्ने र बलियो सैन्यशक्ति भएको हुँदा त्यससँग मैत्री सन्धि गर्नु आवश्यक थियो र पूर्व बिजयले लमजुङलाई असर नगर्ने हुँदा सन्धिले सन्धि सम्पन्न भयो। गोरखाले उपत्यका विजय गर्ने कुरामा लमजुङलाई विश्वास पनि थिएन।

लमजुङसँगको सन्धि जति महत्त्वपूर्ण थियो त्यस्तै जनमतको आधारमा कालु पाँडेलाई प्रधान काजीको रूपमा नियुक्त गर्नु पनि श्री ५ को दूरदर्शिता नै थियो। द्रव्य शाहलाई निम्त्याई गोरखाधीश बनाउने ६ वरघरमध्येकै यो पाँडेकुल हुँदा र उनैको बंशका वीर र बुद्धिमान् कालु पाँडेलाई प्रधान काजीको पदमा बहाल गर्दा सबै भारदारको चित्त खुसी नै भयो।

गजीकका अरू छिमेकी राज्य तनहुँ र कास्कीले पनि लमजुङसँग मैत्री भएमा तदनुरूप भित्रता स्वीकार गर्ने वचन दिएका थिएन। साथै नेपालका मल्ल राजासँगको सघर्षमा गोरखानीले विजय गर्ने सम्भावना छिमेकी राज्यले देखेका थिएनन्।

पश्चिमी सिमेकीसंग मैत्री भाव कायम गरी थी ५ पृथ्वीनारायणले सम्बत् १८०१ भदीमा उपत्यकाको प्रमुख पश्चिमी द्वार नुवाकोट विजयको निम्ति प्रस्थान गरे ।

यो फौजको नेतृत्व स्वयं श्री ५ ले र मुख्य काजी कानु पाँडेले गरेका थिए । वर्षाको समय एक्कासि आक्रमण होला भन्ने नुवाकोटका सैनिकले कल्पना नै गरेका थिएनन् । साथै तिम्नाको गोरखा राज्यलाई दुईपटक हराएर फर्काएका नुवाकोटहरू आफू अग्लो डाँडामा बसेका र शत्रुले उकालो चढी हमला गर्नुपर्ने हुँदा आकस्मिक युद्ध हुने कुराबाट हुस्क थिए ।

दुईपटकको पराजयपछि चतुरा भएका गोरखालीले आफ्नो फौजलाई तीन भागमा बाँडेर आक्रमण गर्ने योजना बनाए । उत्तर पश्चिमको गेछु भन्ने डाँडो नुवाकोटभन्दा अग्लो पर्छ । त्यहाँबाट आक्रमण गर्दा गोरखाबाट युद्ध हारेबापत निकालिएका जयन्त रानाका पुत्र राइमणिले कान्तिपुरको सेनाका सेनापतिको हैसियतले युद्ध गरे । यस युद्धमा उनी मारिएकोले बाँकी फौज भागेर बेलकोटगढमा शरण लिन पुगे । धर्मपानी (दक्षिण) र अशोकबारीमा (पूर्व) बाट बढेको सेनाले नुवाकोट कब्जा गर्‍यो ।

यो विजय निकै नै उत्साहप्रद र महत्त्वपूर्ण थियो । परापूर्वकालदेखि उपत्यका र भोटको व्यापार चलेको थियो र भोट जाने घाटीमा सबैभन्दा होचो रसुवा घाटी (केरुङ) भएकोले यसबाट बाह्रै महिना भोटसँग सम्बन्ध राख्न सकिन्थ्यो । नून, सुन र अन्य सामान यसै मार्गबाट उपत्यकाभित्र पस्दथ्यो र नेपालका कय्पुन वस्तुहरू भोटमा पुग्थे । व्यापारी मार्गको यो नाका कब्जा हुँदा गोर्खालीलाई व्यापारी सुविधा र भन्सारको आम्दानी प्राप्त हुन्थ्यो भने उपत्यकाले नून खान पनि मुस्किल थियो । साथै नुवाकोटबाट उत्तरतर्फ छेकारो काटेर उपत्यकाभित्रका तीनवटै राजधानीलाई घेराबन्दी गर्न पनि सकिन्थ्यो ।

नुवाकोटमा बलियो आसन्न जमाएपछि उपत्यकालाई घेराबन्दी गर्ने योजनानुसार नालदुम र महादेवपोखरीका चौकीहरू कब्जा गरियो । यसमध्ये नालदुम काठमाडौंले फर्कायो । गोरखालीले त्यसपछि काठमाडौंको उत्तर पश्चिममा पर्ने दहचोक कब्जा गरे । त्यसपछि कीर्तिपुरको असफल आक्रमण भयो, जुन युद्धमा वीर सेनापति कानु पाँडेले वीरगति प्राप्त गरे ।

गोरखालीहरूको चक्कचकी बढेको देखेर बाईसी राज्यले धार उठाए । उनीहरूलाई साम, दान, ढण्डले धुम्युमाई उपत्यकाबाट दक्षिण भेकका फर्पिङ, बाँडेगाउँ, चापागाउँ, ठाँचो, सुनागाउँ, धन्खु, सतइन आदि गाउँ कब्जा गरेर उपत्यकाबाहिर पूर्वपट्टिका पलाञ्चोक देखल गरे, १८१८ मा काँधे पनि कब्जामा आयो । यसरी तीनतिरको मार्ग बन्द गरिदिएकाले उपत्यकावासीको दैनिक उपभोगका सामानहरूको पनि अभाव बढ्दै गयो । केवल मकवानपुरबाट आउने बाटो बाँकी बचेकोले श्री ५ पृथ्वीनारायण राहले मकवानपुर विजयको कार्यकम बनाए ।

यसवेला श्री ५ पृथ्वीप्रति सद्भावना राख्ने समूरा हेमकर्ण सेन दिवङ्गत भइसकेका थिए र जेठान राजा दिग्बन्धन सेनसँग पहिलेदेखि नै फगडा चलेकै थियो । यसकारण श्री ५ पृथ्वीलाई मकवानपुर हमला गर्ने हित्किचाउनुपरेन ।

सम्बत् १८१९ को भाद्र महिनामा उपत्यकाभन्दा दक्षिणको ठूलो राज्य मकवानपुर गढीमा आफ्ना भाइहरूको मातहतमा गोरखाली अनुभवी सेनानीहरू पठाएर आक्रमण गरे । युद्ध भएता पनि मकवानपुर विजय गर्न गोरखालीलाई गाह्रो परेन ।

मकवानपुरको राज्यसीमा तराईमा कममा नदी, पहाडपछि दुधकोशी र पश्चिमपट्टि तिम्ना - सिन्धुलीगढीको क्षेत्र पर्दथ्यो । मकवानपुरबाट भागेर पूर्वपट्टि बागमती किनारको डाँडो हरिहरपुरगढीमा शरण लिन पुगेका दिग्बन्धन सेनलाई त्यहाँबाट पनि नखेटी सिन्धुली र तिम्नाका कोट पनि देख्न गरे । अब गोरखालीहरू गोरखाको चेपेदेखि पूर्व उपत्यकाबाहेक लगभग पचास कोसपूर्वको पहाडी क्षेत्र र यसदेखि कमलासम्मको तराई भागका अधिपति बन्न पुगे ।

गोरखालीको यो अकल्पनीय विजयले प्रसित चौबीसीले पुनः युद्धको प्रयत्न गरे । परन्तु गोरखालीबाट उनीहरूले पराजय नै भोग्नुपर्थो । मकवानपुरगढीको विजयले बन्दूक, बारुद, गोलीगुब्बा निकै नै हात लाग्यो । यसले गोरखालीको मनोबल निकै बढायो ।

मकवानपुरको र बज्जान, बिहारका नबाब मीरकासिमको निकै राम्रो सम्बन्ध थियो । मकवानाको गुहारमा मीरकासिमले गुर्गीन खोंको नेतृत्वमा बेतियाबाट ठूलो मुस्लिम फौज मकवानपुर पठायो । पहाड र जङ्गलका युद्धको अनुभव नभएका मुसलमानी सेनालाई गुरिल्ला युद्ध गर्न सिकाउनु गोरखालीले सहजै परास्त गरे । सत्र सय मुसलमानी सेनाको निधन भयो । पचासजना जति पनि गोरखाली परेनन् । यस युद्धमा पनि तोप, बारुद, गोला, बन्दूकहरू धेरै मात्रामा गोरखालीको हात लाग्यो ।

यसपछि काठमाडौंभन्दा पूर्वका धुलिखेल, चौकोट, बनेपा, पनौती आदि ठूला बस्तीहरू विजय गरेर साँगा भन्ज्याङ पश्चिम मात्रामा उपत्यकाका तीन राज्यलाई घेरे ।

१८२२ को असौजमा कीर्तिपुरसँग दोस्रो युद्ध भयो । यो पटक पनि सर्वत्र विजय गर्ने गोर्खालीले हार खाए ।

चारतिर गोर्खालीको नाकाबन्दी, उपत्यकाका तीन राज्य- काठमाडौं, ललितपुर, भक्तपुरको पनि आन्तरिक वैमनस्य र अस्थिर प्रशासनले गर्दा कीर्तिपुरको पनि हौसला कम हुँदै गएको थियो । पहिलो युद्धमा जस्तो सहयोग पनि पाएनन् । एक दिन गोर्खालीको विजय हुन्छ भन्ने कुरा उपत्यकावासीले सोच्न बाध्य हुनुपरेको थियो ।

कीर्तिपुरको दोस्रो युद्धपछि गोर्खालीले पनि भेदनीतिले काम लिए । नेपाली फौजका सरदार काजी धनबन्तका छोरा पक्रिएर नुवाकोटमा कैद गरिए । कीर्तिपुरका अनेक सेनानायकसँग भेदनीतिले आफ्नो पक्षमा मिलाई तेस्रो पटकको युद्धमा कीर्तिपुर सर गरियो ।

कीर्तिपुर विजयपछि गोर्खाली सेनाले कीर्तिपुरको नाक-कान काटेको वर्णन र नाक-कानको तौल १७ धानी भएको कुरा विदेशीहरूले उल्लेख गरेका छन् । श्री ५ पृथ्वीनारायणप्रति यस्तो अविश्वसनीय र अप्रभ व्यबहारको दोषारोपण गर्ने पादरी जिसेप राजा जयप्रकाशको आश्रय पाई धर्म-प्रचारका निम्ति काठमाडौंमा बसेका थिए । राजा जयप्रकाशले उनैद्वारा अंग्रेजसँग सैन्य सहायता पनि मागेका थिए र जयप्रकाशको सहायतार्थ कप्तान किनलोफको नेतृत्वमा आएको अंग्रेजी सेना भदी १ गते १८२४ (अक्टुबर १७, १७८७) मा प्रस्थान गरी लगभग ७ दिनमा सिन्धुलीगढी आइपुग्यो । त्यहाँ

गोरखाली सेनाको आक्रमणले ध्वस्त भएको अंग्रेजी सेना गोला, बारूद, तोप आदि धेरै हतियार छाडी भाग्न विवश भयो ।

यसरी जयप्रकाशको महत्तम वनेका पादरीलाई उपत्यका विजयपछि श्री ५ पृथ्वीनारायणबाट निकालिबस्नुको साथै मौसुफबाट प्राप्त गरिबस्सेका चर्चहरू पनि कम्ती गरिबस्सी अर्कै काममा लगाइबस्नेकोले यो आक्षेप बढाई-चढाई लेखेका छन् ।

आफू दलबलसहित निकालिएका पादरीले श्री ५ पृथ्वीप्रति राम्रो धारणा राख्दैनथे भन्ने कुरा स्पष्ट छ । तेस्रो कीर्तिपुर विजयको बेला श्री ५ पृथ्वीनारायण शाह नुवाकोट दरबारमा होइबस्नुभयो । यसकारण कीर्तिपुरको नाक, कान काट्ने हुकुम दिने कुरा व्यर्थ वकबास भन्नुपर्छ । साथै १७ धानी नाक, कानको तौल पुर्‍याउन पाँच हजार मानिसको नाक, कान काट्नुपर्ने हुन्छ । त्यति ठूलो जनसंख्या आजको कीर्तिपुरमा पनि छैन । यसकारण पादरी साहसको दोषारोपण गलत छ । उत्तेजित सेनाका जवानहरूबाट २/४ केस भयो होला । यस्तो सांगीतिनो घटना युद्धमैदानमा नघट्ने होइन । सिपाहीले गरेको केही उद्दण्डता भए पनि १० कोश टाढा बस्ने राजालाई थाहा हुन सक्दैन र तुरुन्त आज्ञा हुन सक्ने सम्भावना नै छैन ।

श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको क्रियाकलाप, सुफुर्बुर्ब र विजित जनताप्रतिको सद्व्यवहारले नै नेपालको एकीकरण हुन सक्यो र विजित क्षेत्रका जनताले राजा बदलिएको कटु अनुभव गर्ने मौका पाएनन् ।

चारैतिरको नाकाबन्दीले उपभोगका सामग्रीको बढ्दो अभाव र उपत्यकाका तीन राज्यको अस्थिरता, कलह, बेलाबेलामा हुने आपसी आक्रमण र प्रत्याक्रमण एवं राज्यभित्रकै भाइभारदारको षडयन्त्रले हुने अशान्ति, असुरक्षाको भावनाले उपत्यकावासीहरू बाक्क भइसकेका थिए । एउटा शक्तिशाली, धर्मनिष्ठ राजाको छहारीमा बसेर भान्तिपूर्ण जीवन बिताउन खोज्नु स्वाभाविक थियो । देशको धर्म, संस्कृति र सामाजिक जीवनमा खलल नपर्ने र सुदृढ शासनका मुनि निश्चिन्त जीवन यापन गर्ने मोहले काठमाडौँका जनता भित्रभित्रै गोरखालीप्रति समर्पित भइसकेका थिए । लगभग २५ वर्षको युद्धकौशलको अनुभव लिएर परिपक्व भइसकेका राजाले तरबारले भन्दा स्नेह, मैत्री, साम, दानद्वारा भएको विजय नै चिरस्थायी हुने कुरा राम्ररी बुझेर काठमाडौँका जनताको मन जितिसकिबस्नेको थियो ।

कुमारीको रथयात्रामा संलग्न राजा, तमासा हेर्न भेला भएका शहरका जनता, रथ र राजाको सुरक्षामा सम्मिलित फौजको पर्वाह नगरी तीनतिरबाट दलबलसहित श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहबाट काठमाडौँमा प्रवेश गरिबस्सेका विरोध गर्ने एकजना नेपाली पनि निस्कैन ।

आफ्नै राज्यमा आफ्नै जनता र फौजको बीचमा राजा जयप्रकाश मल्लले असुरक्षाको अनुभव गरेर भान्नुपुन्थ्यो । राजा जयप्रकाश मल्ल बस्न ठीक पारेको, सयौ वर्षदेखि मल्ल राजाहरूले बस्ने गरेको राजसिंहासनमा श्री ५ पृथ्वीनारायण शाह राज भएर सलामी लिइबस्सेका नेपाली जनताले स्वागत अभिवादन नै चढाए ।

धर्म, संस्कृतिको मर्म बुझेर समादर गरिबस्नेको क्षयि राजाले बाँडाछी पूर्वी कुमारीलाई देवीकै रूपमा हेरेर पादाभिवादन गरिबस्नेकोले पनि राजा बदलिएको अनुभव नेपाली जनताले गरेन । इन्द्रजात्राको समारोह पूर्ववत् नै चल्‍यो ।

१८२५ साल भाद्र ९ गते अनन्त चतुर्दशी (२५ सितम्बर १७९८ रविबार) का दिन मध्यरात्रितिर प्रवेश गरी बिना रक्तपात काठमाडौँ विजय गरेको इतिहासले नै श्री ५ पृथ्वीनारायणको कूटनीति, दृढता र चरित्रबलको विशेष व्याख्या गर्छ ।

यसरी काठमाडौँ विजय भएपछि डरले पाटनका राजासहित जयप्रकाश मल्ल भागेर भक्तपुरको शरणमा गएकोले पाटन बिना युद्ध नै हात आयो । भक्तपुरले शरण परेका राजा बुझाउन नवाहेकोले कार्तिक शुक्ल एकादशी १७७९ ईस्वी सन्का दिन भक्तपुरमा आक्रमण गरी विजय गरियो ।

अब प्राचीन ऐतिहासिक कालको विशाल नेपाल बगाउने योजनामा पूर्वपट्टि दुइटो सेन राज्य बाँकी थिए र पश्चिमपट्टिका चौबीसी र वाईथी राज्यहरू । काठमाडौँ र पाटन विजयपछि पश्चिम अभियानमा केही सेना पठाइए तापनि युद्ध सफल भएन ।

पूर्वतर्फ मकवानपुर विजयले सुनकोशीको दक्षिणी भाग दुधकोशीसम्म सिमाना पुगेको थियो र मल्लराजाको पराजयपछि कोशीभन्दा उत्तरका मल्लराजाका अधीन पहाडी क्षेत्र पनि स्वतः हात लागे । अब दुधकोशीपारि माफ्किराँतको प्रशासन गर्ने चौदण्डी सेन राज्य तथा विजयपुरको सेन राज्य बाँकी थिए । रामकृष्ण कुँवर तथा अमरसिंह थापाको नेतृत्वमा गएको फौजले हरिनन्दन पोखरेल आदिको^{१२} सहायताबाट दुधकोशी पार गरी दिह्ला भोजपुर आदि माफ्किराँत क्षेत्र, उत्तर तिब्बतको सिमानासम्म नै आफ्नो अधीन गराए । पहाडी क्षेत्रको साँध अरुण नदीसम्म पुगेपछि पल्लोकिराँत (लिम्बूजात) विजयपुर राज्यअन्तर्गत हुँदा बाँकी राख्यो । त्यस्तै सुनकोशी दक्षिण महाभारतको क्षेत्र, दक्षिणको भावर (भित्री प्रदेश) र तलहटीक्षेत्र विजय गर्ने बाँकी नै हुँदा मकवानपुरमा बसेका अभिमान सिंह बस्नेत र सरदार पारथ भण्डारीको नेतृत्वमा चौदण्डी सेन राज्य र विजयपुर सेन राज्य विजय गर्ने श्री ५ को हुकुम पाई प्रस्थान गरे ।

मकवानपुरका सेन राजाको राज्य चितौनको सोधर र पर्सोदेखि पूर्व टिष्टासम्म र पहाडमा सिक्किमको सीमासम्म फैलिएको थियो । सेन राजा राधव सेनका पुत्र हरिहर सेनका पालासम्म यस्तै रह्यो । हरिहर सेनका छोराहरूको राज्य कनहपछि रातु नदीको सीमा लगाएर पूर्व वर्तमान जनकपुर लगायत विजयपुर मोरङ राज्यमा र रातु पश्चिम महाोत्तरी, सर्लाही, बारा, पर्साको तलहटी र पहाडमा तिमालुदेखि बाहाडा बोलामासम्म मकवानपुर, त्यसभन्दा पूर्व सिक्किमसम्म विजयपुर राज्य गरी हरिहर सेनले छोरा शुभ सेन र इन्दुबिधाता सेनलाई बाँडिदिएका थिए । स. १७९४ तिर शुभ सेन र विजयपुरका राजा इन्दुबिधाता सेन जनकपुरमा विभिन्न भारदारहरूको षडयन्त्रमा परी पक्रिएर दिल्ली पुर्‍याइए । उनीहरूलाई बही मुसलमान बनाइयो । त्यसपछि राजा शुभ सेनका छोरा माथिक सेनलाई मकवानपुर र कन्छा मकिपतिलाई मोरङ विजयपुरको गद्दीमा बसालियो ।

राजा माथिन्स सेनका छोरा हेमकर्ण सेनका पालामा विजयपुरका राजा र दीवानको ऋणडा परेकोले हेमकर्ण सेनका भाइ जगत सेनलाई लिम्बूहरूले सगी विजयपुरको राजा थारे । त्यसबेला जगत सेन पूर्वी क्षेत्र सप्तरी र माफ्किराँतको प्रशासन गर्न अम्बरपुरमा बस्थे । जगत सेनको प्रयासबाट लिम्बू भन्धी र राजा कामारीदेव सेनको मेलमिलाप भएकोले विजयपुरको सहायंगबाट कोशी पश्चिम, कमलापूर्वको तराई र माफ्किराँत उदयपुर जिल्लाको मगराँत क्षेत्रको छुट्टै राज्य खडा गरी चौदण्डीमा राजधानी बनाए ।

जगत सेनका छाया मुकुन्द सेन चौदै दिवगत भएकाले जगत सेनका भाइ विक्रम सेन चौदण्डीका राजा भएका थिए र उनीपछि छोरा कर्ण सेन राजा भएका थिए ।

उनीद्वारा भक्तपुर राजकुमार र पाटन प्रधानहरू मिलेर गरेको सङ्ग्राम विरल भएपछि तथा माधवकिशोरको कोशी उत्तरको भाग गोरखालीले हात लागेपछि चौदण्डीका राजा भागेर विजयपुर पुगेका थिए । मन्त्री र राजाहित चौदण्डी सजिलै हात पयो ।

यसपछि त्यसै सालको वर्षा ऋतुमा विजयपुरमा आक्रमण गरियो । कण सेन पहिले नै जहानबख्त लिएर पूर्णिया गएका थिए । विजयपुरका मुख्य मन्त्री बुद्धिकर्ण राईले गोरखाली सेनाको स्वीकृति मुकामिला गरी भाग्यवान विजयपुर सर भयो ।

सेन राजा र लिम्बू भारदारबीच बराबर कचिदल परेर राज्य कमजोर भएको भोका पाण्डे इलाम क्षेत्र सिक्किमले हात लगाइ पल्लोकिशोरका लिम्बूलाई पनि दुख दिइरहकाल गोरखालीका विजयपुर विजयपछि पल्लोकिशोरका लिम्बूहरू मिलाएमा दश लिम्बूआनका लिम्बूहरूले गोरखाली सङ्घकोपामा रहन सक्ने भएकाले गोरखालीहरू बढेर पाण्डे विजयपुरमा पुग्ना अघिभित्रै सङ्घाद्वापसम्म नै अधिकार जमाए ।

गोरखालीले सबै विजय गर्दै आएका भनेर डराएका सिक्किमले सन्धि गर्न मानिने भएता पनि हल्लाई र टिप्पटिबीच हात नहोई जुन पहिले विजयपुरकै राज्य थियो र सिक्किमले पाएको हात लगाएको थियो त्यो क्षेत्र गोरखालीलाई मुम्पी सिक्किमले सन्धि गर्‍यो ।

यसरी श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको नेपाल एकीकरण गर्ने सपना - १ काठमाडौं र पाटन र भक्तपुर र मङ्गलपुर र रोहण्डी ६ विजयपुर राज्यका राजा उन्मुलन यसै पुर्वीय क्षेत्र र तराईका विस्तृत मैदानका भूभागको एकीकरण गरी पूरा भयो । अब गोरखालीका लागि धन जन, हातयारका कमी रहन ब्रिश्मान नेपाल बनाउने गोरखालीका अगाडि बाटुसी र चौबीसी राजाहरू हात्तीका अगाडि म्यालजस्तै थिए । उनीहरूका विजय गर्ने कार्य श्री ५ को जीवनमै हुन नसक्ने पनि या विजयका लागि जवजस्त भूमिका ख्याल भइसकेका थिए, जुन कार्य उत्तराधिकारीले पूरा गर्न नपारि कठिनाई परेन ।

श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको विशेषता र विजयका कारणहरू

१। श्री ५ बट्टामहाराजको अदम्य उत्साह दृढ मकल्प र भाइभारदारप्रति स्रष्टा र समन्तले नै साना गोरखा राज्य विशाल नेपालमा परिणत भएका हो । यट्टामा वीर पनि पाउने यादहरूका परिवारले मरबट जीविका पाएर सजिलैमा जीवन्तमान गर्न हुन् । मरिमटन सैनिकहरू पारिवारिक चिन्ताबाट मुक्त थिए । साथै वीर यादका शिराहरूलाई आक्षेपीता नालिम दिएर उमरदार भएपछि सन्तानमा उर्वर गराइ काम प्रत्यक्ष हातमा र मान पाउने हुँदा कसैले जहान छोराछोरीको लागि सन्तुष गर्नु परेन ।

दृष्ट्य शाहदक्षि नै पुम्बीनी राज्यका नरगतले जीविका चलाउने भाइभारदारहरू उपयुक्त कारणले गर्दा सबैदा देश र राजमुकुटप्रति समर्पित रहन्थे ।

अथवा अभाव हतियारका अभाव र यादो मियाही पनि पर्याप्त रहन नसके गोरखाले विजयको लागि प्रशस्त जनसहयोग लिएको थियो ।

गोरखाका गाढुनहरू विभिन्न राज्यमा पाएर गोरखानरेशका वृद्धिमाना जर्तप्रयत्न कुशल प्रशासन र वीरत्वका गुणमान गर्दै विरागी राज्यका प्रजावर्गमा

गोरखाप्रति थप्दा र आफ्ना जगाउने नाम गर्दै युवकहरूलाई सन्तानमा भर्ना भएर युद्धमा भार लिन उत्साह जगाउने साथी साथी साथै गाउँघर घुम्न गाडनेको यो सहयोग पनि एकीकरणको निमित्त महत्त्वपूर्ण थियो ।

३ श्री गोरखनाथको कर्मभूमि मानिने गोरखा र वरपरका गोरखपन्थीहरूले नि शुल्क गुल्बचरको कार्य पूरा गरिदिए । बरोठको सिङ फुकेर भूत बाँधी भूत बाँधी भन्दै घरघर घुमेर फेरि लगाउने कनफट्टा योगीहरूले गुल्ब भाषामा श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको सन्देश बिनाम मन्कमा थियो गर्ने र चौकी खडा गर्न पसेका गोरखालीलाई दिन्थे । राती राती घर घुम्न हुँदा जनमुकै घरमा लुकर बसेका भए पनि सन्देश सन्देश र अड्डाको काम गर्थे तथा भेट्नपर मुक्क निस्किए राती राती भट्ता देख्ने काही हुँदैनथ्यो । बैरी कहाँ छ, क कहाँ छ, कति जवान छन्, क कसमा हतियार छन् भन्ने कुराको सफल गिने फेरि लाग्ने जोगीको भट्टाईबाट फुकेर योद्धाहरू काम गर्थे ।

अत्यन्तनीय गुल्बचरी गर्ने अवैतनिक कनफट्टा योगीहरूलाई गाउँ गरिका बाँडी स्वयं क्षेत्रका आफ्नादीले जीविका गर्ने व्यवस्था बाँधिदिएका थिए भने कसैलाई यसबापत बेल्ब, बिना पनि दिएका थिए । श्री योगी भएबन्तनाथलाई राजसी मान्यता र मयादा दिएर महभाग प्राप्त गरका कारणले पनि बाटुसी चौबीसी राज्यमा बस्न गोरखपन्थीहरू पनि गोरखाप्रति समर्पित भएका थिए ।

४ आफ्ना राज्यभन्दा बाहिर शत्रु दशका व्यक्तिहरूमाथि को प्रभावगानी छ, को वीरगाढा छ, को बिताबार धनी छ, त्यसको अंकडा लिएर गुल्बपान चिठीपत्र गरी भिगपाउ दिएर योग्य मानमयादा दिएर आफ्नैर मिताउने प्रयत्न गर्थे ।

महबानपुर विजय भएपछि सेन राजाहरूद्वारा बस बेश बिना छाप मानाचामले पाएर फिर्ता लिम्बूआन, मुन्बुआर मगर आदि जातिका बसाबस भएका एरियामा राज्यको उमराव एतर्ग भएर रहने शाहमण क्षत्री र अन्य जातिनाई पनि चिट्ठीपत्रद्वारा नुवाकोट सेनापति महभाग को निमित्त पठाइएका थिए र खाडपाई आएका नसक्ने यथावत् योगी अरु पनि सहयोग गरेबापत मानदङ्गत र बिर्ता दिने आश्वासन दिएका थिए ।

सेन राजाबाट बिना पाइ लिम्बूनीनजीर हैबारमा बस्न कोदरालाहरू १५, श्रीनारायणको पौदेलहरू क्षत्रीगोश्वरका उमराव गादार् थापाहरू विजयछापका राना र थापा गोरखहरूलाई नुवाकोटमा बोलाइ महभाग लिएर उनीहरूको खानपान वार्मिदिएका नालसोहरबाट जानिन्थे ।

मुक्काशीभन्दा उत्तरका रामछाप दानखा आखनदुहा क्षेत्र मन्त्र राजाको अधीन थियो । त्यस क्षेत्रका शाहमण क्षत्रीलाई पनि आफ्ना पक्षमा मिलाएका थिए ।

मन्त्र राज्यअन्तर्गत पर्ने हाल रामछाप जिल्लाका मुंगीटार भन्ने गाउँ पसाई शाहमणहरूले मन्त्र राजाबाट बिर्ता पाएका थिए । त्यस बेलाका बिर्तावार रामचन्द्र पसाई धनीमानी व्यक्ति हुँदा आफ्ना पक्षमा सहयोग गर्ने श्री ५ बट्टामहाराज पृथ्वीनारायण शाहले अडाइबसेको थियो ।

गोरखाराज्यको उन्नतिको मूल कारण योग्यताको पहिचान

- विनेशराज पन्त

लिच्छविकालदेखि नै गोरखाप्रदेशको विशेष महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको देखिन्छ । अहिलेसम्मको खाजीले गोरखाभन्दा पश्चिममा लिच्छविकालका अभिलेख पाइएका छैनन् । राजा शिवदेव (द्वितीय) र उनका छोरा राजा जयदेव (द्वितीय) का एक-एकवटा शिलालेख गोरखामा पाइएका छन् ।^१

यी शिलालेखबाट लिच्छविकालदेखि नै गोरखामा धार्मिक समन्वयको राम्रो उदाहरण पाइएको छ । अर्कातिर बज्रपौरबनामक ब्रह्मयानी देवताको अस्तित्व त्यसबेलाका गोरखामा हामीले देख्छौं भने अर्कातिर महादेव री अस्तित्व पनि त्यसबेलाका गोरखामा पाइन्छ ।

लिच्छविकालपछि विक्रमको १६औँ शताब्दीसम्म केन्द्रको शासनअन्तर्गत नै रहेका रत्नख पाङ्गको गोरखाप्रदेश विक्रमका चौथो शताब्दीमा सिंजारा मल्लको शासनअन्तर्गत पर्ने आर्य । त्यसपछि डाँटी राज्यअन्तर्गत रही काल रहेका गोरखाप्रदेश यक्ष मल्लका पालामा करि केन्द्रको शासनअन्तर्गत पर्ने आर्य । वि.सं. १४८१-१४८५ मा नेपाल खान्डामा भएका पालाली राजा मकुन्द सेनका हल्लापछि पाल्पाको अधिभारमा आएका गोरखाप्रदेश भने राज्य कमजोर भएपछि स्थानीय शासनको अधिभारमा रहन थाल्यो । वि.सं. १५१६ मा लमजुङ्गा राजकुमार द्वय शाहले गोरखाराज्य मझो पर्वपछि यसका स्वतन्त्र राज्यको रूपमा अस्तित्व रहन आर्य । द्वय शाह, पूर्ण शाह र राम शाह यी ३ राजाको पश्चिममा जाँडिगाछी गोरखाराज्यलाई गाभ्याउने छत्र शाहनामायत सबै

गोरखानी राजाले कही न कही पश्चिम गर्नेपन्थ्या कुनै कुनै राजालाई न गोरखाराज्य पाल्म पनि निकै धामा पन्थ्यो ।^२

आफ्ना शत्रुको राज्य विशाल गरी लमजुङ्गाबाट गोरखा मध्ये आक्रान्त भइरह्यो र लमजुङ्ग पन्थ्याको गरुड हो" भन्ने श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले लमजुङ्गलाई गरुड र गोरखालाई सप्रेम भनी^३ लमजुङ्गलाई गोरखाभन्दा निकै बलियो राज्यको रूपमा चित्रण गर्ने पुरा । लमजुङ्गमात्र होइन, कास्की पर्वत आदि राज्य पनि गोरखाभन्दा बलियो थिए । नेपाल खान्डाका तीन राज्य काठमाडौँ, पाटन, भक्तपुर न कलाकौशल धनधान्यले पनि समृद्ध थिए । अर्कातिर मकवानपुर तनहुँ पाल्पा आदि तराईप्रदेशमा सम्पन्न राज्यहरू पनि थिए । तर यी राज्यले नेपाल एकीकरणको अभियानलाई अघि बढाउन सकेनन् र यसको नेतृत्व भने मौर्याय गोरखाले राख्यो गोरखाराज्यमा भएको योग्यताका कदर गर्ने बानीले यो सम्भव भएको हो । कृष्णत नरसमगा काठमाडौँ आएका डाक्टर ह्यामिल्टनले पृथ्वीनारायणमा उचित कैसला गर्ने बानी धिया भनी लेख्न सक्छन्^४ यस प्रसङ्गमा स्मरणीय छ । यस माता विवेचनामा सबै कुरा भन्ने सकिदैन तापनि संक्षिप्तमा यस विषयमा केही लेखिन्छ ।

पृथ्वीनारायण शाहले विराज बख्तीलाई हानी बनाउन विचार गरेका थिए । विराज बख्ती पृथ्वीनारायण शाहका निकै मन परेका थिए । काशीमा भगवा पर्याप्ति गन्तव्य गरी फर्केका पृथ्वीनारायण शाहलाई भयवशबाट गाभ्याउने विराज बख्तीलाई पृथ्वीनारायणशाहले बनाइ गाढामा चढाइ ज्याउने र पृथ्वीनारायणलाई भने सामान्य सैनिकहरूमा बनाइ ज्याउने सन्तान भएका भयान वशावलीमा पाइन्छ । लमजुङ्गा राजा रिपुमदन शाहसँग वि.सं. १७५६ मा खप्तडमा भएको सन्धिमा कालु गडका महारूपण भूमिका भएपनि पृथ्वीनारायण शाह कालु पाँडेसँग अत्यन्त प्रभावित भएर उनले आफ्ना मन परेका योग्य व्यक्ति विराज बख्तीलाई कजाई नदिई योग्यतम कालु पाँडेलाई सा पद दिए । यस कुरालाई आफ्नो उपदेशमा स्वयं पृथ्वीनारायणले यसरी प्रकट गरेका छन् -

सम्बन्धमा राजा रिपुमदन साहसित सैठ गर्ने भनि गधर र बैपेघाटमा सैठ भयो र घाहा (घ) रेसका बाट गर्दा जीना कुराले बाहा बाघुला भने जह कुरो मेरा पैठमा थियो सोहि जह कुरो कालु पाँडेले गयो र बाहा बसियो बस्यो र मलाई भासने लाग्यो र तर मलाई ना रिजायो, रुनिजा नसरेथी रानि रहन्छु, उसैलाई कजाई विनु भन्ने साहसमा पनि कहेंको छ रुनिजामा नुसिहे^५ भनि नुसिहेलाई रुनिजाबाट कालु पाँडेको बाहा रहेछ र कालु पाँडेलाई कजाई विनुभया हामी रुनिजावाटमा छाहारी रह्यौं हो भन्थ्या सन्ताहा विद्या र भव

- ^१ गोरखाको इतिहास (तेस्रो भाग) का ६४३-६६४ पृ
- ^२ गोरखाको इतिहास (पहिलो भाग) का ६-७ पृ
- ^३ ऐजन् ८ पृ
- ^४ ऐजन् ११-१४ पृ
- ^५ ऐजन् १५-१९ पृ
- ^६ गोरखाको इतिहास (चौथो भाग) का १०७३-१०७४ पृ
- ^७ गोरखाको इतिहास (पहिलो भाग) का २०-२१ पृ
- ^८ ऐजन् २२-२३ पृ
- ^९ ऐजन् २४-२५ पृ
- ^{१०} ऐजन् ५०-५१ पृ
- ^{११} ऐजन् ४८-५५, ६७-७० ९०- ९७ पृ

- ^{१२} ऐजन् ७६-७८, ११४-११८, १३१-१३५, १४२-१४३, १४७-१५०, १५८-१६२, २४४-२४५,

२४७-२४८ पृ र गोरखाको इतिहास तेस्रो भाग का ६९२-६९३ पृ

- ^{१३} श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको ३१८ पृ

- ^{१४} ऐजन्

- ^{१५} स्थापितिको २४५ पृ

- ^{१६} श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको ६८८ पृ

बाईसि जीविसिले क्या भन्नु भनि नुनहुवा बाईसि जीविसिबाट पनि कासु पाडेरै थोरै रहेछ र कासु पाडेरै कनाजि भया घाहाभराई बस्थि राख्नेछ भन्ने छल्लाहा बिषा मेरो भन्मा ता विराज नैसिलाइ कनाई दिन बाटैको भियो, तर न्याया बुढी कासु पाडेरै ठहर्नो र कासु पाडेरै कनाजि भयाको हो ।^{१०}

यताबाट गोरखाराज्यमा योग्यताको कदर गरिन्थ्यो भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

आफ्ना मत परेको मानिसलाई कजाई नदिई योग्यतामा ध्याक्नलाई कजाई दिन पृथ्वीनारायणले सैनिकमा भर्ना गर्दा पनि योग्यतालाई स्थान दिनुपर्छ भनी बोलेका छन् -

पनमि गर्दाभा पनि सयै नालका कम्पनी जमाउनु र सयै नालका सुवेदार चारपाच लडाजीमा जल पाई बायाका यस्ता भाफुले जाचि सुवेदार हान्नु सुवेदारले पनि सातपगारि दुई चार बाढ बायाका यस्ता सातपगारि हान्नु सातपगारिले भन्नु हुदा भाफुसित मर्ने मान्छे जाची १९ हुदा हान्नु १९ हुदाले पनि भाफुसित मर्ने मान्छे जाची सिपाही हाकि भाफुभाफुसापछि भर्ना गर्नु ।^{११}

घार-पाँच लडाईमा लडी योग्य ठहरिँकालाई सुवेदार बनाउनु सुवेदारले सातपगारी छान्दा घार-पाँच लडाईमा योग्यता देखिएकालाई सातपगारी बनाउनु सातपगारीले लडाईमा अघि सरर लड्नेलाई हुदा बनाउनु हुदाले पनि लडाईमा अघि सरर लड्नेलाई सिपाही बनाउनु भनी पृथ्वीनारायणले यहाँ बोलेका छन् ।

उपदेशमा अन्यत्र पृथ्वीनारायणले यस्तो बोलेका छन् -

सबैबाट तिन मुसलमा मेरो बाकिरलाई नुवाकोटमा पिछा परिभाषाका विषा हुँदै बन्नुको तुलकलायेत तिमै मुसरमानले मान्छाको रहेछ र सेचनरबर समतकि मेघासिँ तिमै जनालाई अजिरनी विषा र तिलंगा सचायाको हो ।^{१२}

लखनौबाट आएका ३ जना मुसलमानलाई जारि दिएर आफ्ना फौजका तालिम गरिको बयान पृथ्वीनारायण शाहले यहाँ गरेका छन् । एकातिर पृथ्वीनारायण शाह भारततिरबाट आउने नटुवा-गवैयालाई रक्षुपर्छ बर नेपालछान्डाकै नवगह्वरा नाच हनुपर्छ भन्थे^{१३} भन्ने अर्कोतिर आवश्यक पर्ने कुरावाह जहाबाट पनि ल्याउनुपर्छ भन्ने पक्षमा उनी थिए । सैन्यसङ्ग्रह गर्दै त्यसैको आधारमा नपासगीकरणका अभियानमा अघि बढेका पृथ्वीनारायण शाहले विशेषज्ञतालाई महत्त्व दिएका थिए भन्ने यताबाट स्पष्ट हुन्छ । पृथ्वीनारायणपछिका नेपाली शासकले पनि यसै नीतिका अनुसरण गरेका हुन् । यस प्रसङ्गमा स्मरणीय छ । जबसम्म यस नीतिका राम्रासँग पालना हुँदै गयो तबसम्म नेपालको उन्नति हुँदै गएको र जब यस नीतिको पालना हुन छाडियो नेपालको अवनति हुन थालेको कुराले पनि पृथ्वीनारायण शाहको यस नीतिका महत्त्व अझ स्पष्ट भएको छ ।

^{१०} ऐजन् ३९८-३९९ पृ

^{११} ऐजन् ३२६ पृ

^{१२} ऐजन् ३३० पृ

^{१३} ऐजन् ३३१ पृ

^{१४} पूर्णिमा ६२ अङ्क ३३-३४ पृ

पृथ्वीनारायण शाहभन्दा अघिको गोरखाराज्यको विषयमा सामग्रीको अभावमा धेरै कुरा भन्न सक्ने स्थितिमा हामी छैनौ । अहिलेसम्मको खोजीले द्वय शाहदेखि नरभूपाल शाहसम्मका राजाहरूका जन्ममृत्युको कुरा न छुट्टी राज्यवर्षको निणय पनि राम्रासँग हुन सक्छा छैन ।^{१५} यसकारण यसबन्दाको सबै कुरा प्रामाणिक रूपमा भन्न सक्ने अवस्थामा हामी छैनौ तार्पनि यही विचार गर्ने सामग्री भने नभएको होइन ।

गोरखाराज्यका सम्स्थापक द्वय शाहका लागि राम शाह वि स १८७१ १८९३ भा १ को राज्य कालमा गोरखाराज्यले जस्तै रूप लिएको त्यही रूप नै वि स १८७१ आश्विन १४ गते श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले नुवाकोट विजय गरेसम्म रहिरह्यो ।^{१६} राम शाहले गोरखाराज्यलाई बढाएका मात्र होइनन कि विभिन्न स्थिति बाधी न्याय नपाए भारतमा जानु भन्ने आशय चलाउने पनि उनी समय भए ।^{१७} राम शाहले आफूले आर्जन गरेका सैनिक योग्यताद्वारा शङ्कालाई परास्त गरेका हुन् गोरखाराजवंशावलीमा यसरी भनिएको छ -

श्री ५ यश्वरानाधिराम राम शाहबाट पनि मैले ईलम् सिक्काको काम लाग्छा बसत भनि हो सजीपको धर्म पनि गरी हो भन्थ्या यस्तो बढो कठोर छति गरि हान्तरबार बाहुसिमा भिनुषै पढाको हात जीमोहडा फेर्न मानुभयो ।^{१८}

राम शाहले इलम सिक्का र थामको बलबाट युद्धमा लड्ने उनी समय भएका बयान यहाँ गरिएको छ । शिकार खेल्न जाँदा आफ्ना अङ्गरक्षक छुट्टा राम शाहमाथि चारपाकिल हमला गर्दा राम शाहले तिनीहरूलाई परास्त गरेका बयान यहाँ गरिएको छ ।^{१९} गोरखाराजवंशावलीमा भएका यही बयान गोरखाराजवंशावलीमा छ ।^{२०} राम शाहले सैनिक तालिम दिएका बयान गोरखाराजवंशावली र गोरखाराजवंशावलीमा यसरी गरिएको छ -

तेसै बसतमा देशदेखि कोहि १ रजपुत भायो बाना बनेटी बाक पढा छुरि बिछुवा करिगतका कटारको हात घना सकस इसममा कुशल सयाको रहेछ तसलाई बर्ष दिन राखि श्री ५ यश्वराना राम शाहले सकल इलम सिकि तयार हुनुभयो ।^{२१}

माथिको कुराबाट गोरखाराज्यमा तालिम लिई योग्यता बढाउने र योग्यता बढाउने कुरामा महत्त्व राखेको सम्मान गर्ने परम्परा थियो भन्ने बुझिन्छ । आफूले स्थापना गरेको,

^{१५} गोर्खाको इतिहास (पहिलो भाग) का ५६-५७, ७०, ९९-१००, ११८-१२०, १२६-१२७, १३५-

१३७, १९१-१९५ पृ

^{१६} ऐजन् ८३, १०० पृ

^{१७} ऐजन् १८ पृ

^{१८} गोर्खाको इतिहास (दोस्रो भाग) को ३९३ पृ

^{१९} गोर्खाको इतिहास (चौथो भाग) का १८४-१८५ पृ

^{२०} ऐजन्

^{२१} श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको ५७७ पृ

^{२२} ऐजन् ५७३ पृ र गोर्खाको इतिहास (चौथो भाग) को ९७८ पृ

गोरखा पोखरीथाकमा रहेको भुम्लीधरनारायणमन्दिरको शिनालखुमा मावद सञ्जनाको मज्जनहरूको मानमयाश गर्ने। लखाई राम शाहले यही कृगलाइ सङ्गत गरेका छन्।

यसै कामले गदा साना गोरखाराज नेपालको करणको नेतृत्व गर्ने समर्थ भएका गोरखाराजको यसै वैशाखपलाइ भत्काउने वि म १८६८ को वागवकी रम्याकोलेसको प वाणीविनाम पाडोका एउटा पछ प्रस्तुत गर्दै यो सानो लेख यही दुःखयाने अनुमति चाहन्छु।

भस्मैतद्देश भूपाभ्युदयशतकरी कालिका जागरूका
योगी गोरखनाथोऽपि च जयति सदा विघ्नं विनिघ्नन्।

गुरा सन्ति प्रजाः स्वपभूतितनिपुणा न्याययुक्ता स्वतन्त्रा

सोऽथ गोर्खाभिधानो जयति विजयते कोऽपि रम्यः प्रदेशः ॥२॥

यस देश गोरखा का भक्त राजाका शायो उदय गर्ने कानिनादकी जहाँ जाग भएर रहन्छन्, विघ्न नाश गर्ने योगी गोरखनाथ जहाँ मध्ये रहन्छन्, जहाँका दुनियाँ भएर आफ्ना राजाको भलो गर्नामा कृपा हास्ती तथा स्वतन्त्र छन्, त्यस्ता गोरखा भन्ने हुने राम्रो प्रदेश ससारमा भेट्नु भएर रहेको छ ॥१॥

यो लेख तयार गर्दा उपयोग गरिएका पुस्तक र निबन्ध

दिनेशराज पन्त - गोरखाको इतिहास पहिलो भाग, दिनेशराज पन्त काठमाडौं वि म २०४१
दिनेशराज पन्त - गोरखाको इतिहास दोस्रो भाग, दिनेशराज पन्त काठमाडौं वि म २०४३
दिनेशराज पन्त - गोरखाको इतिहास तेश्रो भाग, दिनेशराज पन्त काठमाडौं वि म २०४४
दिनेशराज पन्त - गोरखाको इतिहास चौथो भाग, दिनेशराज पन्त काठमाडौं वि म २०४५
१। राजा पन्त - गोरखाको ऐतिहासिक महत्त्व आजका समयमा २ वर १९७३-७४ र १९७५-७६
२। राजा पन्त - गोरखाको ऐतिहासिक महत्त्व आजका समयमा २ वर १९७३-७४ र १९७५-७६

नयराज पन्त, देवीप्रसाद भण्डारी
गौतमबुद्ध ब्रह्माचार्य दिनेशराज पन्त श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेश १९-२५ खण्ड।
जगदम्बा प्रकाशन ललितपुर वि सं २०२५, २०२८

नयराज पन्त, देवीप्रसाद भण्डारी,
गौतमबुद्ध ब्रह्माचार्य दिनेशराज पन्त श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेश १९-२५ खण्ड।
ऐतिहासिक व्याख्या, पुर्णिमा ६२ अङ्क ११-१६ पृ संगोष्ठीमण्डल काठमाडौं वि सं २०४१ -

फर्निस्स बुचान स्थापित - गान अरुन्ट अरु द फिड्डम अरु नेपाल यादु पछ द
टेरिटरिड् अनेम्ह द डिम डोमिनयन वाद द हाउम अरु गोरखा नेपाल
अधिराज्यको र गोर्खानी राजवंशले यस राज्यमा गोर्खाको प्रवेशहरूको बयान,
अर्किबोल्ड कन्टेन्टल यान्ड कम्पनी एडिनबर्ग, वि सं १८७६

वर्तमान सन्दर्भमा राजसंस्थाको औचित्य - रमेश शर्मा

नेपाल राष्ट्रनिर्माणमा राजसंस्थाको अतुलनीय योगदान रहेको कुरा सबैविदितै छ। गोरखाको राजा बडामहाराजाधिराज श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको अदम्य साहस, राजाचित शौर्य तथा विलक्षण बुद्धिमत्ताको कारण आज हामीले आफूलाई नेपाली भन्न पाएका हौ। औपनिवेशिक आक्रांशमा युनुस्म हुन पाशाविक शक्तिको माध्यमबाट विश्वको अधिकांश राष्ट्रलाई निमन्त्रणपूर्वक गाँजि हिड्ने काम गरि तत्कालीन पश्चिमी शक्तिहरूको गिद्धदुष्टबाट स्थानबद्ध या राष्ट्रको स्वतन्त्रता जोगाइरहन् न्याय महज कायै धिएन। तर आफ्नो अस्तित्व र राष्ट्रपिधानताको लागि आवश्यक परको बखत प्राणसमेत आर्जित दिन सदा तत्पर रहन तत्कालीन भारदारवर्ग तथा राष्ट्र र जनताको हितलाई नै सर्वोपरि अधीष्ट ठान्न राजा पृथ्वीनारायण शाहजस्ता महान् नेताहरूको राजनीतिक कौशल र कूटनीतिक चान्युसै कारणले गदा आज हामीले स्वतन्त्र सावभौमसत्तामय नेपाल राष्ट्रिय अस्तित्व पाएका हौ। यसका लागि हामी नेपाली ती वीर सपूतहरूको सदा श्रेणी रहनछौ।

विगतको इतिहासलाई गहिरोर नियाल्न हो भने यो राष्ट्रको अस्तित्वबारे जनतामा जागृतीबोध सिक्न गार्ने कार्यमा हिन्दुराजदर्शनमा आधारित उदात्त दृष्टिकोण एवं मानवचित्त भावनाहरूद्वारा अभिविक्त राजमुकुटले अद्वितीय भूमिका निबोध गरेका कुरा स्पष्ट हुन्छ। अथि लाकहरूको व्यवस्थापनको लागि दुर्बलसङ्घ ब्रह्माको इच्छाअनुसार र अज्ञानुसार आदिम राजा स्वायम्भुव भन्ने चलाएका, स्मृति मनुस्मृति। बनेपर घाथित गरिएको विधिपूर्वक वैबन्धन मनुले अनुसरण गरिएको र पछिनादको अधिनायकत्वमा हलसम्म हिन्दुइत्यनुसार। यति नै रहेको राजतन्त्र यो राष्ट्र र यहाँका जनताको साथ यो युगदीप्ति प्रवृद्ध एवं भिन्नथ मागदर्शकको रूपमा रहेई आएका छ। बडामहाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहद्वारा गरिएको बाईसे र चौबीसे राज्यहरूको एकीकरण तथा राजा महन्द्रारा मचीदीक्ष महाकालीसम्म तराईदेखि पहाडसम्म जगाइएका राष्ट्रपिधान एवं राष्ट्रिय गब र गौरवपूर्णता चेतनाबाध यथाधमा हिन्दुआदर्शमा आधारित राजमुकुटको त्यही महान् परम्पराका जीवन्त चोतक हुन्।

स्नेह दयां च सौख्यं च यदि वा जानकीमपि

आराधनाय लोकस्य मुञ्चतो नास्ति मे व्यथा ॥

अर्थात् - राजा रामले भन्नुभएका छ - प्रजाका हितको संरक्षणको लागि भ प्राणप्रिया मीनालाई पनि छाड्न सक्छु, कुनै चिन्ता छैन। अरु व्यक्तिगत स्नेह दया, सुख, आरामको त कुनै छाई। हिन्दुराजदर्शनमा यस किमिमको त्यागपूर्ण, निःस्वह एवं जनता र राष्ट्रको सर्वताभावले समर्पित राजमुकुटको परिकल्पना गरिएको छ। यो कुनै कोरा कल्पना हाइन यो कबल कहिल्यै पूरा हुने नसक्ने आदर्शयुक्त बौद्धिक विलासको उपज पनि हाइन किनभने हरिश्चन्द्र, जनक तथा दशरथजस्ता राजाहरू सोही आदर्शपालनका कारण आज पनि उत्तिकै आदरणीय छन्, पूज्य छन्। त्यति किन, हाम्रै देशको आधुनिक

३० गोरखाको इतिहास (तेस्रो भाग) को ६५३ पृ

३१ गोरखाको इतिहास (पहिलो भाग) को १ पृ

इतिहास माझी छू बडामहाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाह राष्ट्रपिता विभूतन तथा राजा महान्दल समेत त्याही महान् परम्परालाई आदर्श र राष्ट्रका नागि समर्पित गरको कुरा ह्मैबाट छिपका छैन । आत्मवादमा आधारित हिन्दुराजदशनका उदात्त भावभावका मरा विदेशीयत राजमकुट ज्ञानि, धर्म वर्ण भाषा तथा क्षेत्रका आधारमा विभार्जित हाफातयता भन्नुका लागि मद्देश्य मन्वरीकृत भार्गवदेशक छत्रचक्रायाकी रूपमा रहन सक्तछ । यसमा ह्मै सन्देह छैन ।

विगतका पन्चायत व्यवस्थान हिन्दुराजदशनमा आधारित यही आदर्शलाई छै रदसम्म आत्मगत्या गरको थियो र राजा महान्दको शासनावधि रदसम्म यो आदर्श कुनै न हुने रूपमा अन्ततःा हित र समुन्तीत एव राष्ट्रका स्वाधिमार गावै र गौरवमा रूपान्तरित समेत भण्को कुरा जोकोहीन महसूस गर्न सक्तथ्या तर राजा महान्दका दशान्तराचान् राज्यसन्धानायोग्यामा यस विमिसमाको भिदाल्ति र आदर्शमा कमश हासयुक्त विचलन आण्को सबैज अनुभव हनथाल्या । हिन्दुराजदशनमा अन्तर्निहित उच्च प्रजानान्त्रिक आदर्श र मर्मलाई समग्रमागश मधार र मशाधनसहित आत्मसात् गनसक्ने क्षमता नवृत्तमा देखिएन जसको फलस्वरूप श्रम जनताका दुष्टिमा तत्कालीन व्यवस्थाको सामासाव गिरका हाइन राजसमस्याका गरिमा र महत्ता नै पनि अभूतपूर्वरूपमा खण्डित हुनपुग्या २०४६ सालमा जनआन्दोलनद्वारा स्थापित सवैधानिक राजतन्त्र र समदीय प्रजानान्त्रिक प्रणाली त्यही हासान्त्रिक प्रवृत्तिकै अन्तिम परिणति एव पराकाष्ठा थिया भन्नामा मझाच मानुपनै खास कुनै आधार देखिन्न ।

हिन्दुराजदशनले जनताको आकाङ्क्षा र चाहनालाई सर्वोपरि स्थान दिने गरको कुरा सर्वविदित नै छ माझीअनुरूप यतिखर लाकसम्मतिमा आधारित यो राजनीतिक प्रणालीलाइ कमरी सदुव, समधागत तथा राष्ट्र र जनताका हितसापक्ष तुल्याउन हा श्वाससार गम्भीर गण माच्य सवैधानिक राजसमस्या का पनि दायित्व हा । प्रजानन्त्र पनस्थापित भण्दश पना विगत आठ-नौ वर्षको हाफा अनुभव त्यांत मुखुद रहन सकरु छैन जुन खरणगरुन गदा २०५३ सालमा तत्कालीन समदीय व्यवस्थाका अन्त गनपने भएको थिया निनै कराहरू आज हिताभन्दा पनि प्रवरूपमा राष्ट्रिय राजनीतिमा भागनगिररहको छ । तथाकथित प्रजानन्त्रवादीहरूका हातमा आज जनता लुटिएका छन्, राष्ट्रमार्थ अभुतपूर्व घात भण्को छ, विनको विनरज एव नाझा अतिक्रमणका कारण स्वय प्रजानन्त्रको अस्मितामार्थ बनाव्दार भण्को छ हाफा राष्ट्रिय गव र गौरवका मुनूकभिबमात्र हाइन अन्तराष्ट्रिय जगतमै समत अपमानपूर्ण परिहास हुन थालेका छ । राष्ट्रिय अर्थतन्त्र दिनपरदिन खोका हुदै गण्का छ भने जनता भन्नु भन्नु गरीब । कुनै वाह्य शक्तिविशेषलाई रिफाड आफ्ना क्षुद राजनीतिक आकाङ्क्षा पूर्ति गर्ने नैतृत्वबगको घुणित लाससावाट अभिप्रणित तथाकथित विवरव्यापीकरण र उदागीकरणका खिलबंदीमा अधिकाश राष्ट्रिय उद्योगधन्दालाई चडाइसकिण्का छ । आज राष्ट्र समुष्णरूपमा पर्जनधर बन्न पुगका छ । पन्चायतको तीस वर्षमा राष्ट्रका वैदेशिक ऋण जम्मा २६ अर्ब रूपैया गणकोमा विगत आठ नौ वर्षमा मा ऋण बढर भण्डै एक खब ७७ अर्ब पुग तापनि राष्ट्रमा दीधकालीन हितसम्बधन गन खालका खायै कनै वर्षाधरहरू खडा गणका देखिन्नन् । सबभन्दा खदका हत न अर्ध कन तराल हा इतिहासमै सम्भवत

विहाणरज ह्मनामा एक छाक खाना र सामान्य औषधिमुलसमेत नपाएर भण्डै चारसय ह्मनीन आफ्नो अमृत्य जीवन गुमाउनुपन्थो । यसका अतिरिक्त ग्गानिग नौलो जनवाद प्रतिस्थापित गर्ने नाममा विगत दुइ वर्षभन्दा बढी समयदेखि शर भण्का 'जनयुद्ध' अन्त गन कैयौंका ज्यान गइसकेका छ भने अर्कोतर बढ्दा माताकादी श्रयाकलापलाई दमन गर्ने नाममा सन्धानित राज्यगतिकका कारण मगो विदीप जनताले पनसहस्रमा आफ्ना अमृत्य जीवन गुमा उनुपरिरहका छ । सबैज अतन्त्रका छ आतङ्क छ । तर दुर्भाग्यको कुरा, यस्ता गम्भीर शिातिप्रति न त सरकार वा पार्टी नतृत्त्य सन्दनशील भएको देखिन्छ न त थुंयै राजसस्था नै ।

विक्रान्तयो यस्य राष्ट्रात् द्वित्ये दस्युभिः प्रजाः

मपश्यन् भवन्त्यस्य भुत स न न् जीवन्ति ॥

(महाभारत)

अर्थात् कमजारीहरूले समेत राजाल दस्त्रादकनै राज्यका हा हा फटाहा, दुष्ट

तन्त्रहरूले मताएर दुर्निधान आतचीतहार गनुपुग्या भने त्या अशक्त राजाल बाधको कुनै मार छैन यदि हिन्दुराजदशनमा आधारित राजमकुट वा राजपरम्परालाई गरिमामयुक्त तुल्याइ जनता र राष्ट्रकै वृद्धतर हितमा सदाका लागि अक्षुण्ण तुल्याइरहन् हा भने उपयुक्त भनाइलाई मह भारतकालीन समयमा मात्र हाइन आजका युगमा पनि उतिकै मान्यभक्त एव औचित्यपूर्ण भण्का ठान्नुपदछ कवल शोभाका रूपमा मात्र रहने राजमकुट वा राजसमस्या हिन्दुराजदशनअनुरूप किमार्थ हुन सक्तैन । हाफा हिन्दुराजपरम्परामा निष्क्रिय राजाको परिकल्पना भण्कै छैन । न राजा राम निष्क्रिय थिए न त राजा हरिश्चन्द्र वा जतर नै । बतमान विश्वका प्रचलित मान्यताअनुरगत स्थापित सवैधानिक राजतन्त्र अस्तात पनि राजान समुष्ण राष्ट्र र जनतासमस्त खाक भण्का अवस्थामा पनि तथाकथित सवैधानिक मण्डराहा पालनास्वातिन मुनितवत् निष्क्रिय भण्डितपछि भन्न मान्यता गण्द रही पनि हदन । हाफा बतमान नवभारतमा पनि स्पष्ट रूपमा लेखिएका छ - 'श्री । बाट नपानी जनताका सर्वोत्तम हित र समन्तीतको नागि यो मन्त्रिधानको पालन र संरक्षण गरिवस्मनछ' (नेपाल अधिराज्यको संविधान ०४७, धारा २७ उपधारा ३) ।

यहा राजाको संक्रियताका वकालत गन खोजिएको गर कारणल हाइन कि राजान स्थापित समदीय प्रजानन्त्रक अन्त्य गरी निरुपश स्वच्छान्तरितामा आधारित तानाशाही गरव्या पुन प्रतिस्थापित राशेदयन् । राजा सकिप हुनुको अर्थ तानाशाह वा निरुपश स्वच्छाचारि शासकका रूपमा देखिनगर हाइन शासकमा त्यमा भन्नु संक्रिय राजतन्त्र' २१ परिभाषा नवृत्तन वा वृकर पनि नवृत्तजस्ता गनु हा । यथार्थमा हाफो बतमान सन्दर्भमा राजा समुष्णरूपमा निष्क्रिय भार बस्न हन्न भन्नुको तात्पर्य के हो भने बतमान गावधानका मुल सममागि कृतागघात हन नदिनको नागि पनि राजा जनता, राष्ट्र तथा प्रजानान्त्रिक सिद्धान्त र आदर्शका हितवातिर मुनितवत् सम्बद्धनशीलताविहीन भएर बस्न हदैन एउटा कुरा हाामीन गण्टरूपमा के पनि बृहत्पछि भने अशिलका राजनीतिक पार्टीहरूले तितान् स्थाधानतावश वकालत गर्ने गरेका मुनितवत् निष्क्रिय राजाको परिहल्यन र मार्थ उन्निखित सवैधानिक प्रावधान परम्पर विगधाभावपुष्ण देखिन्छन बढ्दा हिमाहत्या तथा -यसका पतिकारका वहातमा मच्छाहाणको राज्य आतङ्क क्षुद स्वाध -पुणित मत्तानस्याका कारण राष्ट्रिय राजनीतिमा दमिण्डा अस्थिरता व्याप्त

अष्टाचारले गर्दा जनैर हुन पुगेको राष्ट्रिय अर्थतन्त्र तथा राजनीतिक शक्तिहरूमा सत्तानिष्ठाको आधारभूत अदृशभावपूर्ण नीति तथा कार्यक्रमको कारण हुन हुन्छ। यहाँ राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको पुनर्स्थापना गर्ने संविधानको दृष्टि दिएर राजतन्त्र सम्पन्नको निष्कर्ष भइसके हो भने जनता र राष्ट्रको उदार कसरी हुन सक्छ ? यस्ता प्रश्नहरूको उत्तरलाई तथ्यांक तथा संवैधानिक अवस्थाको पनि आधारित समीक्षाको माध्यमबाट हेर्दा राजा सक्रिय हुन हुँदैन तिनले निष्कर्ष नै रहनपछि भन्ने तत्त्वहरू यथावत हिन्दुराजदशेनको आधारित जनता र राष्ट्रको हितमापक्ष राजतन्त्रात्मक शासनव्यवस्थाको दृष्टान्त तथा निर्गोवारी राजतन्त्रात्मक पद्धतिको पुष्टपाथक हुन्।

यसै निर्गोवारी राजतन्त्रात्मक शासनव्यवस्थालाई नै कायम राख्न हो भने यस ! हाम्रो राजतन्त्रमाथि जनमानस आस्था र विश्वास राखिरहनुपर्ने कुनै श्रौचिन्त्य रहँदैन। यहाँमा नभइसके गणतन्त्रात्मक शासनशैली अपनाउदै आफ्नो हितको राष्ट्र भारतमा सम्मान्यता योगदानित्व हुन मात्र मानिन त्यहाँको राष्ट्रपतिले पनि समीचीन प्रजातान्त्रिक मर्यादाबाट नहेरि ठहर्छ। विचारको स्वीकार गर्न भन्ने कुरा सरकारी हानेको आग्रहलाई टुक्राउनुदिएर जनता राष्ट्र तथा प्रजातान्त्रिक सिद्धान्त र आदेशको हितमा एउटा नयाँ उदाहरण प्रस्तुत गर, प्रधानमन्त्री नै सर्वोच्च रहन गणतन्त्रात्मक शासनप्रणाली भएको सन्तुष्टता नै सरकारको नीति तथा निर्णयमा विचलन आइ नयाँ राष्ट्रको बृहत्तर हितमा नहुन सम्भव छ। राष्ट्रपतिले त्यस्ता महत्त्वपूर्ण निर्णय नित उदाहरण हुन गजालाई इश्वरले ठाने हाम्रो राजतन्त्रात्मक मूल्यमा यहाँ राजाले जनता र राष्ट्रको हितमा बोल्न किन नहुने ?

यिनै पुष्टमाथिमा यस नभइको नभइले भन्ने एक वर्षअघि एक साप्ताहिकमा प्रकाशित लेखमा नेपालमा पहिलोपटक प्रथम निर्वाचनको माध्यमबाट पाँच राजा चलेन थालेको समयमा जनमानस हो कि भन्ने आशययुक्त विचार व्यक्त गरको थियो, त्यहाँमा राजासँग बलायतमा पनि त्यहाँको प्रधानमन्त्री टानी चलेको प्रमुख सन्नाहसरहरूमध्येका एक निर्वाचन मूल्यमा सोही आशययुक्त प्रस्ताव प्रधानमन्त्रीसमक्ष राखेको कुरा प्रकाशमा आए हो छ । यो बलायतमा हाम्रो या नेपालमा वास्तवमा हुन पुगेको र आकाङ्क्षित राजतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थालाई अग्रगण्यता दिन प्रयास गरिदै आएको हो त्यो परिणति हुन न पाउँ भन्नाले राजतन्त्रको प्रतिनिधित्व गर्नेहरूले नयाँ अर्थमा मर्यादा गरिमा आउन र महत्तालाई समान कायम राख्न नयाँको अवस्थामा यहाँ मर्यादा दीर्घकालीन हितलाई हृदयङ्गम गरर निर्वाचनको विषयमा साच्चै बाध्य हुनुपर्ने हो किनकि जनताको आदेश आस्था र विश्वास राजमर्यादा वा राजमकुटप्रति हो, कुनै व्यक्तिविशेषप्रति होइन र त्यो हुन् पनि हुँदैन । अन्यथा -

राजतन्त्र सदा जीव्यात् मान्ति मे न तनौ मुदः

विश्वमानवभूतार्थे गाढ यदभिनन्दतः ॥ (राजतन्त्र सदा जीव्यात्)

'अर्थात् - विश्वका मानवमात्रको कल्याणको निमित्त जीवताको साथ तमसोई अभिनन्दन गर्दा मेरा शरीरमा हृदय अटाउँदैनन्, त्यो राजतन्त्र सदा जीवित रहाम् । जगत सम्पत्तम् ।

(साधार : सनाज दर्पण, २०५३ पुस)

अमर राष्ट्रनिर्माता बडामहाराजाधिराज

श्री ५ पृथ्वीनारायण शाह

- रामचन्द्र चौपाने

अठारौँ शताब्दीको हाम्रो भूभागमा अपेक्षा गरका गतिहासिक आवश्यकतालाई पुरा गर्ने शत स्मरणीय हाम्रा चरित्रनायक श्री ५ बडामहाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहको जन्म गारुलामा भएको हो । राष्ट्रिय एकीकरणको लागि मौसुफबाट सम्पन्न भएका भूगोचर प्रयत्नहरूको जति प्रशंसा गर पनि कमै हुन्छ ।

श्री ५ बडामहाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहको जीवनवृत्तबाट थाहा हुन्छ - मौसुफ सरकार अग्रगण्य बीरमात्र हाइन कि अत्यन्त मध्यावी कुशल राजनीतिज्ञ पनि हाइबक्सिन्थ्यो । हाम्रा चरित्रनायक बडामहाराजाधिराजबाट स-साना कैयन् दर्जन टुकामा विभाजित भइरहको हाम्रो देशका भूखण्डलाई एकै मूत्रमा आबद्ध नगरिबस्नेको भए सावभौमसत्तासम्पन्न अबोलीन नेपालको नागरिक हुन सौभाग्य हामीलाई निश्चय पनि प्राप्त हुने थियो । आफ्नै आकाश आफ्नै धुरी र आफ्नै क्षितिज भएको स्वतन्त्र राष्ट्रको नेपाललाई विश्वमा प्रतिष्ठित गरउन आफ्ना उत्तराधिकारीहरूलाई मौसुफ श्री ५ बडामहाराजाधिराजबाट प्राप्त भएका प्रणाली अत्यन्त प्रशस्तपुण सिद्ध भएका छ ।

राष्ट्रनिर्माणको अघुतपूर्व भूमिकाको प्रारम्भ र त्यसको सफल परिणतिबाट आधुनिक नेपालको इतिहासमा मौसुफ श्री ५ बडामहाराजाधिराजलाई केन्द्रीय व्यक्तित्वको रूपमा प्रतिस्थापित गरको छ । यो यथाथतालाई सबैजसो हाम्रा इतिहासकारहरूले स्वीकार गरका हुन । एकीकरणको मैत्रिक अभियानद्वारा बागमती र हिमाली अन्त्यलेको स-साना राज्यका समन्वयीकरण । र मौसुफ बडामहाराजाधिराजबाट नेपाललाई एउटा नयाँ बलवान् राष्ट्रको रूपमा सङ्गठित गरिबस्नेको तथा यस मुलुकको निजी अस्तित्वको अवश्य पनि सभन हुने थियो । जसो कि स्वर्गीय अश्वि वरदारमान व्योधन भन्नुहुन्छ - श्री ५ बडामहाराजाधिराजबाट सम्पन्न भएका कार्यहरू र इमान्दारीपूर्वक विश्लेषण गर्दा भने मौसुफ सरकारमा तीन प्रमाणाङ्क गुण पाउँछौ । पहिलो मानसतत्त्व वस्तुस्थितको स्वीकृति र परस्परमा अन्तर्दृष्टि ।

युगप्रवर्तनको नाग्य तमड नहुन माथिका यी गुणहरू श्री ५ बडामहाराजाधिराजमा जन्मना विद्यमान थिए भनेमा अन्युक्ति हुन हुँदैन । यिनै गुणहरूले गर्दा नेपाल राष्ट्र र नेपाली राष्ट्रियतालाई प्रतिष्ठा प्रदान गर्ने मौसुफ बडामहाराजाधिराज पूर्णरूपमा सफल हाइबक्सिन्थ्यो हो ।

शत स्मरणीय चरित्रनायक श्री ५ बडामहाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहबाट राष्ट्रलाई फलवारीको रूपमा जनजीवनलाई फलको रूपमा र राजालाई पाषाण मालीको रूपमा अभिव्यक्ति बस्ने राजा र प्रजाको सम्बन्धमा राजनीतिक विचारधाराको क्रान्ति आउँदछ । र यसैले श्री ५ बडामहाराजाधिराजको क्रान्तिकारी व्यक्तित्व आजसम्म

पृथ्वीनारायण शाह र नेपाल एकीकरणबारे छोटो टिप्पणी सीताराम अधिकारी

गौरवपूर्ण शताब्दीको अवसरमा नेपाल र राजनीतिबारे

नेपालको एकीकरणको प्रक्रिया
नेपालको एकीकरणको प्रक्रिया
नेपालको एकीकरणको प्रक्रिया

नेपालको एकीकरणको प्रक्रिया
नेपालको एकीकरणको प्रक्रिया
नेपालको एकीकरणको प्रक्रिया

नेपालको एकीकरणको प्रक्रिया
नेपालको एकीकरणको प्रक्रिया
नेपालको एकीकरणको प्रक्रिया

नेपालको एकीकरणको प्रक्रिया
नेपालको एकीकरणको प्रक्रिया
नेपालको एकीकरणको प्रक्रिया

समाप्ति

नेपालको एकीकरणको प्रक्रिया
नेपालको एकीकरणको प्रक्रिया
नेपालको एकीकरणको प्रक्रिया

जनश्रुति अनुसार राजकुमार पृथ्वीनारायण शाहले गोरखाको संरक्षक इन्द्रगुप्त गोरखनाथबाट आर्थावाह पाएका थिए। पृथ्वीनारायण शाहलाई उनको पाटली पराका भीम उनकै राज्य वल्न सक्ने बरदान मिलेको थियो भन्ने जनश्रुति अझ पनि छ।

पृथ्वीनारायण शाहको विवाह

सन् १७३७ मा पृथ्वीनारायण शाहका पिता राजा नरभूपाल शाहले नुवाकोटमा आफ्ना धर्मोपास्य जमाउन उद्देश्य राखी हमला गरेका थिए तर उनी विजयी हुन सकेनन्। उनका काठमाडौं उपत्यकालाई गोरखा राज्यको विस्तारित राज्य बनाउन उद्देश्य भन्नु नैब हदै गयो। त्यसैले पृथ्वीनारायण शाहको पहिलो विहे मकवानपुरका राजा हमकण सनकी सुपुत्री इन्द्रावतीदेवीसित गरियो। यो सम्बन्ध काठमाडौं उपत्यका आक्रमण गरी गोरखा राज्यका विस्तार गर्न सहयोग पुगे हुन्ने गरिएका थियो, तर राजकुमारी इन्द्रावतीदेवीलाई हमकणसनले आफ्ना संस्कारअनुसार गोरखा पठाएनन्, फलस्वरूप दुई राज्यका बीचमा घिसापन बढायो र पछि पृथ्वीनारायण शाहका विवाह बनारसका वैस राजपुत अहिमान सिंहकी छोरी नरन्दलक्ष्मीसित भयो। उनका अरु भाइहरूको विवाह पनि यिनै राजकुमारहरूसित भयो र यसको ज्यादै महत्त्व पनि रह्यो।

पृथ्वीनारायण शाहको बाबगाउँको क्साइ

पृथ्वीनारायण शाहमा भावी गोरखाको विस्तारका घेतना जर्गसकेका थियो। तसर्थ काठमाडौं उपत्यकाको सपनालाई लिएर उनी युवराज हुँदा भादगाउँमा लगभग तीन वर्ष रही उपत्यकाका तीनै राज्यका बीचमा उठेको आपसी वैमनस्यका राम्रो अध्ययन गरेर गोरखा फर्किए। भादगाउँका राजा रणजीत मल्लका र गोरखाली राजा नरभूपाल शाहका राम्रो सम्बन्ध कायम भयो। पृथ्वीनारायण शाहको भादगाउँका वमाइ उपत्यका कब्जा गनमात्र नभएर नेपाल एकीकरणकै लागि महत्त्वपूर्ण मानिएका छ।

पृथ्वीनारायण शाहको राज्यारोहण

सन् १७४२ मा नरभूपाल शाहका दहान्त भयो। पिताको निधनपछि पृथ्वीनारायण शाह १० वर्षको उमेरमा गोरखाका राजा भए। राजा हुनुवित्तिकै मकवानपुरका राजा हमकणसनले पृथ्वीनारायण शाहलाई आमन्त्रण गरे। उनी गए तर यसबाट पनि उनीसित राम्रो सम्बन्ध हुन नसकेको कारण गन्तीलाई इन्द्रावतीदेवीलाई, नैलिइ रिता हात फर्किए।

पृथ्वीनारायण शाहको युवनीति र एकीकरण आरम्भ

यसको आफ्नो जन्मभूमि पुन प्राप्त गरेर इन्द्रगुप्त आन प्रगतिको शिक्षामा पुगेको छ भने हरक दुष्टिले उर्वर मारिने हाप्ने नेपाल भन विकासको दुष्टिल गरीब देशहरूको मुर्चीमा अफ कति वर्ष बस्ने हां बाहा छैन। धारा छैन यसको कायापलट कहल हन्छ, कमरी हन्छ। अहिलेका अधिकांश दायित्व बहन गर्ने नेपालीको मानसिकता पृथ्वीनारायण शाह र उनका सहयात्री, योद्धा तथा गोरखालीहरू भएका भए अहिलेको परिकल्पनासम्म पनि गन सन्दैनथ्यो। यथार्थत गुरु गोरखनाथले यही तथ्यलाई देखेर पृथ्वीनारायण शाहलाई नेपालको एकीकरण र विस्तारको बरदान दिएका थिए जसबाट सम्पूर्ण नेपालीन आफ्ना गुमेको घर प्राप्त गर्न सकेन परिस्थिति आयो। गुरु गोरखनाथको काखमा हर्किएका पृथ्वीनारायण शाह गुरुको आशीर्वाद बाकेर नेपालको एकीकरणमा लागे र पूरा सफलता पनि पाए।

काशीबाट हतियार भित्र्याएर गोरखामा पनि आवश्यक हतियारहरू निर्माण गरी नुवाकोट आफ्ना कब्जामा भित्र पृथ्वीनारायण शाहले हुनो प्रयत्न गरे। लमजुङ्गसँग मित्रता गरे कानु पाण्डेजस्ता सचिव एवं सबल व्यक्तिलाई काजीको पद दिए। युद्ध-सैनिकहरूको स्थिति सबल भयो अत्यन्त गतकै र कुशलतासाथ युद्ध गरेर नुवाकोट विजय गर। कानु पाण्डेको धान्नी र कायदक्षताले पृथ्वीनारायण शाहमा सफलताको विश्वास जगायो, यसको फलस्वरूप उनले नुवाकोटको विजय हासिल गरे। उनको युद्धयारा राकिएन। युद्ध र अनुभवको मयीका गदै भावी रणनीतिको तजुमा गन लागे। तर दुधोगबरा एउटा रणनीतिन नैतृत्व दिन र रणनीति तय गन सकेन कुशल व्यक्तित्व कानु पाण्डे जीतपुरमाथि आक्रमण गर्दा बन्नुको घमासान युद्धमा वीरगति प्राप्त गरे। फलस्वरूप पृथ्वीनारायण शाहले पराजय भान्नुपयो। उपत्यकाका तीन राजाहरूका बीच अन्तर्कलह रणिकका कुरा पृथ्वी नारायण शाहलाई पूरा भान थियो। गही मौका छोपी आक्रमण गन सकिन्छ भन्ने कुरा उनले साधिरहरूका थिए। त्यसैले काठमाडौंलाई विविध क्रियमको घराउमा बनाउने नियत राखी मकवानपुर आफ्ना समुगानी राज्य, माथि हमला गर। १७३२ ई मा आफ्ना तीनजना भाइ कीर्तिमहाद्वाम शाह, दनपति शाह र दनजीत शाहको नैतृत्वमा बराबर पाण्डे करमिह बस्नेत आदि अनुभवी तथा कुशल गोरखालीहरू मकवानपुर गएका थिए। यो आक्रमणमा मकवानपुर विजय गरे। तत्कालीन राजा दिग्बन्धुमन भोगन सफल भए पनि उनका परिवार चाहिँ आत्मसमर्पण गने बाध्य भएका थिए। यसका लगत्तै गोरखालीहरूले तिमाल र मिथुनीगढीमाथि आफ्ना कब्जा जमाए।

गोरखालीहरूले उपत्यकाका चारैतिर नाकाबन्दी गराएका थिए। यसले उपत्यकाको प्रबन्धमा माहे आन्तरिक बनावटका थियो। १७५३ ई सम्म गोरखालीहरूले धुलिखेल चौकाट गनौती, झड्पु आदि कट्टा गरी वनपा उपत्यकामा आफ्ना अधिकार जमाउन सफल भएका थिए। सन् १७५४ सम्म कोपेन्द्र चौधारी र पागा पनि कब्जा गर। त्यसपछि त्यही सालको पमाज महिनामा कीर्तिपुरमाथि पनि विजय हासिल गरे। यो विजयले पृथ्वीनारायण शाह र उनका सेनाको बढी होसला र मनोबल बढायो। त्यसपछि पनि सैनिकलाई अझ सुदृढ गरी उपत्यका पूर्ण कब्जा गने यत्न गरि नै रह। फलस्वरूप इ सन् १७५८ को २४ मष्टम्बरका गति काठमाडौं सजिलैसित कब्जा गरे। त्यसपछि भादगाउँ पनि आफ्ना हातमा पारे र पूर्व मार्गसम्म पुगे। पश्चिममा भने छपे र मस्याङ्दीपारि नर्न सकेका थिएनन्। तर पनि पृथ्वीनारायण शाह आफ्नो लक्ष्यप्राप्तिका लागि अविचलित भएर अगाडि बढि नै रह। मध्यगण्डकी क्षेत्रमा परास्त भए पनि पूर्वी क्षेत्रमा पृथ्वीनारायण शाहलाई पूर्ण सफलता भित्र्या र उनका भाबी सन्तानले उनको संक्षे, आदर्श र दायित्वको महसुस गरी पूर्वमा टिष्टा नदी, पश्चिममा कोङ्गडा, उत्तरमा तिब्बत पुगेका थिए भने दक्षिणमा भारतका निकै भाग कब्जा गन सफल भएका थिए। पछि दुई देशका सम्मनौतामा जितका केही भाग भारतलाई फिर्ता दिइयो जसको चर्चा अहिले पनि गरिन्छ।

पृथ्वीनारायण शाहको मकर व्यक्तित्व

पृथ्वीनारायण शाह नेपाली इतिहासका एक सुर्धन्य व्यक्तित्व हुन्। गौतम बुद्धले विजयलाई आत्मिका मन्दग दिएका छन्, सीताले एउटी आदर्श छोरी, आदर्श पत्नी, आदर्श बहारी र आदर्श आमाका प्रतीक दिगी छिन् भने पृथ्वीनारायण शाहले आजको नेपालको

निर्माण गरी विश्वलाई राष्ट्रियताको पाठ सिकाएका छन् । पृथ्वीनारायण शाह नै पछि नेपाल राष्ट्रनिर्माता हुन् जसले नेपाली राष्ट्रियताको जग बसाले ।

पृथ्वीनारायण शाहको पूरा जीवन युद्ध र विजयमा बिन्यो । सैनिकका रूपमा उनको जीवन सफा थियो । उनी साहसी योद्धा थिए र महत्त्वपूर्ण र निर्णायक युद्धहरूमा भाई उपस्थित हुन्थे । सधैं व्यस्त र सतर्क हुनुपर्ने उनको सैनिक जीवनमा कतै नयाँ सोचिन्थ्यो कुनै ठूलो स्थान निम्न गइन्थे । तर आफ्नो कम पहुँचको भाग पाउनु उनको दरबारमा ललितबल्लभजस्ता कवि र पवित्रत जयमदन महेश्वर हरिदत्त ज्ञानेश्वर शल्लूक आदि विद्वान्हरू थिए । उनी विद्वान्हरूको तर्फबाट सम्मान र धेरै । वास्तवमा देशको एकीकरणको साथै नेपाली भाषा सगर्ह्वमा पनि अग्रगण्य रूपमा यसै बलादोशको योगदानको भागको मान्न सकिन्छ । यसै गरी नुवाकोटको दरबार र नवलपरासी दरबारले उनको कलाश्रितिको लोच देखाउँछ । उनी रुद्रवादी धर्मान्ता । उनी समयको चालसँगै विकासका काम देखे । उनी बुद्धधर्माई पनि हिन्दुधर्माई जस्तै आदर र सम्मान पाथे तर इसाईहरूलाई भने देशबाट निष्काशन नै गरेका थिए ।

पृथ्वीनारायण शाहको अर्थले नडाँडो राष्ट्रनिर्माणका र राष्ट्रियताको परिचयानले अर्थ प्रत्येक नेपालीलाई नेपाली बन्न र राष्ट्रको निर्मित शान्त पाठ सिकाउँछ । उनी मङ्गल धर्मान्ता । उदार थिए । त्यसैले पराजित राज्यका मानिसहरूलाई समेत उनको माया थियो । पराजित मानसिकताबाट मुक्त पार्ने र भाषी पुस्ताहरूसमक्ष अटाउने उनको माया थियो । सदा आफ्नो कब्जा गरेको सम्पूर्ण भूमिको नाम नेपाल राखे । वास्तवमा नेपाल चार जना छद्मीस बण्का फूलवारी हो भनेर जुन उद्गार व्यक्त पृथ्वीनारायण शाहले गरे त्यो अहिले पनि उत्तिकै सान्दर्भिक छ । यो उद्गारले मङ्गलतानाई नाथर एकलामा अन्तकालको मने र सह अस्तित्वको मन्दिर दिएका छ । यदाकदा साम्प्रदायिकताको बाढले दमिए पनि आजसम्म नेपाली प्रगतिमा अन्तर्विरोधको साम्प्रदायिकताको कारणले अशान्ति भागको छैन तर यसको अर्थ प्रत्येक समुदायले सत्य र सयम नबन्ने भन्ने चाहे हाड्छ ।

समयचक्र घामरहेकै हो । यसको चुनौती जन्मते हरकलाई छ । हावानाई छ । पानीलाई छ । माटोलाई छ । हरक पानीलाई छ । प्रत्येक मानिसलाई पनि छ । यो चक्रमा पृथ्वीनारायण शाह पनि परे । तर छाटो जीवन भाग पाउने कमशाले व्यक्तित्व छाटो गए । नेपाल राष्ट्रलाई अनुप्राणित गराएर इहलोती सम्पन्न गरे । सदासै हाडा छैनन् नयाँ रुट गाएको राजा । १७७४ भन्दा अघिभन्दा विराही भाग । चलनअनुसार उनलाई त्रिभूती गण्डकीको तटमा ल्याइयो । त्यही उनी दिवङ्गत भए । उनको साथमा उनको महारानी र रानीहरू पनि सती गए । यही हो एक हानाहार गोरखाली राजाको इतिवृत्त । यही हो एउटा ऐतिहासिक महाराजाको छाटो तर गरिमामय जीवनी । यही हो बाबा गोरखनाथका शिष्यको वीरताका कहानी । यथाशया उनी एक सत्रल राजा थिए र मित्र देश, एकताका प्रतीक थिए । आज पनि उनी अमर छन् । अमर रहन्छन् नेपाल फूलवारीका माली ।

सन्दर्भग्रन्थ

(१) बालचन्द्र शर्मा : नेपालको ऐतिहासिक रूपरेखा (२०२६)

(२) Munshi Shew Shunker and Pundit Gunanad History of Nepal (Translation) 1972

राष्ट्रिय एकीकरणमा गण्डकी क्षेत्र महान् हो - तुलसीप्रसाद त्रिपाठी

नेपाल अधिराज्यको विस्तार तत्कालीन तत्त्वहरूको आफ्नै शैलीमा भयो । श्री १ बडामहाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहको चालु शीशुता र राज्यमञ्चालनमा जनपरिचयानको भूमिका अति नै समसामयिक मानिन्छ । हामी पुग्न १७७१ जेठ १५ गतेको दिन महान् व्यक्तित्व युष्मन्तामा प्रत्येक वर्ष पृथ्वीजयन्ती तथा एकतादिवसको रूपमा मनाउने गर्छौं । वास्तवमा अरु मुलुकमा भएका भए राज्यविस्तारका विषयमा पृथ्वीनारायणवार केही PH D प्रेसन्स थिए होलान् । मलाई थाहा छैन नेपालमा हालसम्म कतिजनाले यस किसिमको अध्ययन गरेका होलान् ।

सानै भए पनि बहुभाषी ब्रह्मजति, बहुसंस्कृति र बहुजातिवर्णीय परिवारमा रहेका छ । नेपाल । यसमा असुल्य गुणहरू छन् । मानिसले निर्माण गरेका र प्रकृतिबाट बरदान दिएका तर यहाँका मानिसहरूको देह सम्भारमा फेलाएका छ, यहाँभित्र भन धूलामा मर्गि हराएजस्तै देखिन्छ ।

यसको अनुहार उज्यालो पार्ने प्रतिबद्धतामा सङ्गीर्णता देखापर्दछ । नेपालका साना-साना राज्यहरूलाई एकीकरण गर्ने काम त बस र बुद्धिकै थियो होला । मकवानपुरे राजा र बनारसका राजपूतका छोरीहरूसँग विवाहसम्बन्ध गाभ्नुमा यही बढी दूरदर्शिता देखिन्छ । कि बागमती र गण्डकी क्षेत्रका राज्यहरूलाई असजिलो परिस्थितिमा आफ्नो नियन्त्रणमा लिन । गण्डकी क्षेत्रबाट बागमती क्षेत्रमा प्रवेश गर्दाको कठिन अवस्था नै या राज्यका मूल जग बन्न गएको छ ।

वास्तवमा साधारण जनता बिसे नगर्छोदछि उच्च व्यक्तित्व काल् पाण्डेसम्मका व्यक्तित्वलाई प्रभाव पारेर सम्पूर्ण जनताको सहयोग र साहसका साथ काम गर्नु युद्धमा पराजित हुदा पनि धैर्यधारण गरेर आक्रमणलाई निरन्तरता दिनु पृथ्वीनारायण शाहका आधुनिक गुणहरू देखिन्छन् । नेपाल अधिराज्यका विस्तारका क्रममा

नेपाल उपत्यका फूट्छा गरिभन्दा पनि पृथ्वीनारायण शाहले यहाँका हिन्दू र बौद्धधर्म र सम्स्कृतिका संरक्षण गरेका हुन् । त्यस बखतमा इसाईहरूले नेपालमा हिन्दूधर्मका विरुद्ध प्रचार गरेर इसाई धर्मप्रचारका काम थ्यापेरुपमा गरेका र मृत्युमानहरूले प्रवेश पाएर आफ्ना जग हाकिमकका अवस्थाबाट हिन्दूसंस्कृतिलाई जगाएका कुरा इतिहासले प्रमाणित गर्दछ ।

उनले त्यो परिस्थितिलाई निस्त्राज पारिदिए र तत्कालीन धर्म र सम्स्कृतिको रक्षा गरे । त्यतिमात्र गरेनन्, उपत्यकाका जनजातिको धर्म सम्स्कृति चालचलन र चाडपर्व सबैलाई संरक्षण र सम्बर्धन गर्ने काम गरे । उनले कहिल्यै पनि जाति र धर्मका बीचमा फाटो ल्याउन सङ्गीणता आउन दिएनन् । सबै जनतालाई नेपाल फूलवारीका माली बनाउन प्रयास गरे । जातीय विभाजन, धार्मिक विभाजन र भाषिक विभाजनका कुरा कुनै

देखिएनन्, हाल वरू साम्यवादीक क्याकलाप र गरीबीलाई अगाडि मार्ग शोषणका माध्यमबाट धर्मप्रचार देखापर्ने थालेको छ ।

यदि पृथ्वीनारायण शाहले साना-साना राज्यहरू र काठमाडौं उपत्यकासमेत मिलाएर नेपाल अधिराज्यको निर्माण गरेका भए यमका स्वरूप कस्तो हुने थियो हाना भनेर कल्पना गर्न सकिन्छ । तत्कालको अवस्थामा छुराछमेकका नेपालप्रतिको दृष्टिकोणलाई निस्तत्र पार्ने काम चातुर्यपूर्वक भएका पाइन्छ । वरू वर्तमान अवस्थालाई विगतसँग तुलना गर्ने हो भने वर्तमानमा साना जातिगत समूहमा विभाजनहरू र धार्मिक अतिक्रमणका कुरा यदाकदा सुन्न र देख्नमा आएका छन् ।

राष्ट्रिय ऐतिहासिक र सांस्कृतिक पक्षसँग आधारित कुराले राष्ट्रियतालाई दग बनाउछ, यदि यस्ताभन्दा सङ्गीणता र साम्यवादीकता देखापरमा राज्यसत्ताको मन्तव्य खनबलिन सक्दछ । राष्ट्रिय एकता पनि कमजोर हुन सक्दछ ।

लिच्छावि र किराँतकालीन अवस्थामा विकसित हुँदै आएको बागमती उपत्यकाका सम्पत्तिकामा मल्लकालीन अवस्थाले भन्नु विकास गरेको स्थितिमा मल्लकालीन नवारी सम्पत्तिलाई श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले संरक्षण दिए, नवारी जातिहरू उपत्यकाभन्दा बाहिरतिर पनि प्रवेश गर्न थाले र यहाँका सम्पत्ति नेपालका अरू भागमा पनि प्रचार हुन सकेको भन्ने व्यापार तथा व्यवसायमा उनीहरू सलग्न गराइए ।

यसलाई खाम गरेर नवारीहरूले बढी मान्ने भीमसेन देवताको मन्दिर निर्माण र पूजाआजालाई लिन सकिन्छ, जहाँबाट गंगाको भोग चढाउने प्रचलन बढेको हो । त्यस्तै गाउँजात्रा गराइजात्रा, लाछ (भीमसेन) जात्राअस्ता जात्राहरूबाट बागमती उपत्यकाका सम्पत्तिसमेत बाहिर फैलाएर एकीकरणलाई मद्दत पुऱ्याए । यो काम निकै दूरदर्शी हुन गएको पाइन्छ ।

वास्तवमा यक्ष मल्लपछिका मल्ल शासनकालमा आपसमा मतभेदबाट हुँदै गएका र आपसी कलहले धर्ममा पाइसकेर कमजोर राज्यसन्ध्यालनको अवस्थामा रहेको कारण पृथ्वीनारायण शाहको आकांक्षा र जनताका चाहनाअनुरूप नै उपत्यका शाह राजाको कब्जामा पर्न पुगेको हुनपर्छ ।

हुन त बागमती क्षेत्रका राजाहरू सबै हिन्दु नै भए पनि यिनीहरूलाई इसाई र भूमलमान समूह (कलकत्ता र लखनउ) ले आफ्नो धर्मका माध्यमबाट अर्माजना अवस्थामा लान खोजेको अवस्था पनि थियो । यी सारा कमजोरीलाई विश्लेषण गरेर नै श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले राज्यविस्तार-अभियानलाई प्रखर रूप दिएका हुनुपर्छ ।

वर्तमान व्यवस्था राज्यपाकता र राष्ट्रियतालाई प्रजातान्त्रिक परिपाटीअनुरूप सबै जाति समूह, धर्म क्षेत्रलाई सन्तुलित गरेर लगी आर्थिक विकासका माध्यमबाट विरबका बर्दलिदो परिस्थितिअनुरूप जनजीवन उठाउनुपर्ने अवस्था हो । सम्पन्नपछि सबैले 'मेरा साना दुखले आज्याको मुसुक होइन, सबैलाई चेतना भया भन्ने महावाणी विशेषतः राज्यसन्ध्यालनमा अग्रगामी भूमिका निर्वाह गर्नु भन्नेहरूले ।

प्रजातान्त्रिक राजा पृथ्वीनारायण

- कैलाश मरहठ्टा

एउटा सानो टापु र त्यस टापुमा रहेको कलापूर्ण दरबार, विलक्षण प्राकृतिक सौन्दर्यले घेरिएको परिसर, एउटा सानो बजार दरबारको फेदीमा, अनि शिक्षित-सुसम्पन्न जनसमुदायको वसुंठका साथ धार्मिक अस्मितालाई जीवन्तता प्रदान गर्ने आरम्भिक परिवार - यस्तैभित्र भएको थियो नेपाल एकीकरणका महान् नेता पृथ्वीनारायण शाहको जन्म । स्व-पुर्खा द्वय शाहलाई गोरखालीहरूले नयाँएको गुनको प्रतिफल पनि थियो यिनको एकीकरणको आकांक्षा, अनि समयानुकूल जनध्वनिको कदर गर्ने क्षमताबाट नै नेताको उत्कट अभिलाषा पनि थियो एकीकरणको प्रारम्भ । सम्पूर्ण गोरखाली नागरिकहरूको आवश्यकता पनि थियो पृथ्वीनारायणको एकीकरण अभियान । यदि पृथ्वीनारायणले एकीकरणलाई आफ्नो प्रमुख मुद्दा नबनाएका भए शायद द्वय शाहलाई गोरखालीले लगाएका गुनको झण्टी हुनुपर्थ्यो या जनध्वनिका कदर गर्न नसक्ने नागरिकको आकांक्षा बुझ्न नसक्ने अकर्मण्य राजाको रूपमा पनि गणित सस्ये । तसर्थ पृथ्वीनारायण शाहको एकीकरणको साथमा यी मूल प्रतिष्ठाहरू गाँसिएका छन् जुन बाध्यता थियो ।

एउटा कुराले राजनीतिज्ञ उसको कुरालेलाई प्रदर्शन गर्ने अवसरको खोजीमा रहन्छ । द्वय शाहपछि राम शाह र तत्पश्चात् पृथ्वीनारायण शाह तत्कालीन शाहवंशीय राजाहरूका प्रमुख नामहरू हुन् । द्वय शाहले केवल गोरखालीहरूका मनाच्छा पूर्ण हुने माध्यमका मात्र काम गरे । उनको शासनपद्धति भन्नु नै उनलाई राजा बनाइछाड्ने गोरखालीहरूको भाग्य प्रशस्त गर्नु गर्थ्यो । नातीय सङ्घर्ष, बादप्रतिबादमा अन्तिमको तत्कालीन गोरखा राज्यले केवल यिनै दुई स्थितिका अन्त्य चाहको थियो । सुरक्षित सीमाराखाभित्र आबद्ध गोरखाले तत्काल शान्ति मुख्यबस्त्या चाहको थियो र त्यसबखतको परिपाटीभित्र एउटा योग्य नेता चयन गर्नु गोरखालीको बाध्यता थियो । समयले त्यस्तै गोरखाली जन्माया जसले लमजुङबाट सार्थ उठ्ने परिकल्पना गर्थ्यो र लमजुङमा बस्न नपाउने राजालाई गोरखाल राजा बनाइछाड्थ्यो । लिगलिगको दौडमा गाँसिएको किम्बदन्तीभित्र चाहे द्वय शाहलाई सार्थ दौडमा भाग लिन लगाइएका होस् वा छल गरेर पहिल नै टुङ्गमा पुऱ्याएर गरीमा बसाइएका हाम्, यसले कुनै ऐतिहासिक मान्यता ग्रहण गर्न सक्नेन । इतिहास त्यही बाल बोल्छ जसमा गिरन्तरता रहाम् र प्रतिफलले जीवन्तता पोखोस्, तसर्थ द्वय शाहलाई स्मरण गर्दा गोरखा राज्यको स्थापना सम्पन्नपछि । यसरी नै दोषा चर्चित राजा राम शाह सम्बन्धमा 'उनको रानी मनकासना भगवती पिड्नु रे' भन्नुभन्दा गोरखा राज्यको आचारसंहिता तयार गर्ने राजा भनेर सम्पन्नपछि ।

हामी पृथ्वीनारायण शाहको नाम प्रतिवर्ष सम्पन्नछौ । या हाम्रो उनीप्रतिको कृतज्ञताका अभिव्यक्ति हो जो हुनुपर्छ र हुनैपर्छ । यदि यमा नभएमा हामीले इतिहासप्रतिको आस्थालाई पनि नकारेको ठहर्छ । यसका साथै पृथ्वीनारायण शाहलाई एकताका प्रतीक र बडामहाराजाधिराजको उच्च आदर प्रदर्शन गर्दा एक-दुई यस्ता

प्रजातान्त्रिक योग्य शासकको आवश्यकता । प्रजातन्त्रका गी रङ विद्यमान अवस्था र सिमकी राज्यहरूका आपसी कलह मर्यादित एकीकरणबाट सम्भव थियो । तसर्थ उनी सफल भए र भिक्षा नेपालले मूर्तरूप लिन पायो ।

शक्तिबल्लभप्रसादको बिद्वानहरूको समझाइ कान पाण्डित्यता दुनियासम्म कथाको मर्मज्ञार र सर्वोच्च धार्मिक आस्थाको समस्कृत दरबारी रेश । यिनै मुख्य तीन कारणहरू बिश्व एकीकरण सफलताको । तसर्थ राजाको हुनले सर्वोच्च गुण जनमत र जनधर्माका उद्गार गर्ने पक्ष पर्याप्तारायण शाहमा थियो । तत्कालीन प्रजातान्त्रिक मूल्य र न्यायपूर्णता मान्यतालाई पश्चिमायोजनाले आत्मसात गरेकै कारण उनी प्रजातान्त्रिक राजा र एकीकरणका पिता बन्न सफल भए ।

२७७ औं पृथ्वीनयन्ती तथा
राष्ट्रिय एकता दिवसको सुख अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

SAMJHANA OVERSEAS SERVICES (P) LTD.

P O BOX - 14461

Maharajgunj, Chakrapath Kathmandu

Tel 372844 Fax 977-1-372681

पृथ्वीनयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवस,
२०५५ को पुनीत अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना ।

BAROON GURUNG
Proprietor

GURUNG ENTERPRISES

Maharajgunj, Ring Road, Kathmandu

Tel : 374071 (Shop) 372132 (Res)

२७७ औं पृथ्वीनयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवस, २०५५ को
पुनीत अवसरमा सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना ।

ORIENTAL CARGO SERVICE (P) LTD.

P O Box 8504 Tel 470425 Fax 977-1 473935

Kathmandu, Nepal

E-mail: oriental@vishnu.csl.com.np

राम शाहको न्यायव्यवस्था

- शुभनरान आचार्य

नेपालको न्यायिक इतिहासमा राजा राम शाहको उल्लेखनीय भूमिका रहेको छ । न्यायप्रेमी राजा राम शाह सुधारवादी प्रकृतिका भएकाले हरपल प्रजालाई कमरी मुखसुविधा पुर्‍याउन सकिन्छ भन्ने कुरामा तल्लीन रहन्थे । नेपालको इतिहासमा राम शाहले गरेका न्यायिक सुधारको विशेष महत्त्व रहेको छ ।

न्यायबलाका समाज राजनीतिक स्थिति मौलिकता सुहाउँदो न्याय-व्यवस्थालाई राजा राम शाहले परिकल्पना गरी जनतालाई छिटो, छरितो र प्रभावकारी न्याय दिने व्यवस्था मिलाएका थिए । त्यस समयमा अहिलेको जस्तो बिदेशी कानूनको प्रभाव पटकै थिएन । गार्हिएर अध्ययन गर्ने हो भने यस्तो निष्कर्ष निस्कन्छ कि त्यसबेलाको नेपालको कानूनी तथा न्यायिक व्यवस्थाको आफ्नै किसिमको स्वतन्त्र अस्तित्व रहेको थियो । अतः त्यसबेलाको न्यायिक व्यवस्थाले मौलिकता बोकेको थियो ।

राजा राम शाहले कस्ता-कस्ता किसिमका स्थिति बाँधेका थिए भन्ने कुरालाई भन्दा उनको न्यायव्यवस्था कस्तो थियो र के आधारमा उनको न्यायिक व्यवस्थाले प्रमिष्टि पायो, या सम्बन्धमा या लेख केन्द्रित रहनेछ । ग्रामीण इलाकाका गरीब जनताका लागि न्याय पाउन काम महङ्गो र ढीलो भएकाले उनीहरू मकामा परेका थिए । यस्तो प्रकारको व्यावहारिक कठिनाइका कारणले राजा राम शाहले न्यायव्यवस्थामा व्यापक सुधार गरे ।

राम शाहको समयसम्म मानातिना मुद्दाहरू पनि न्यायानुसार नै प्रस्तुत गरिन्थे जसले गर्दा जनताको समय र पैसाको अधिक खर्च हुन्थ्यो । न्यायसम्बन्धी यस व्यवस्थाबाट गरीब प्रजाहरू अत्यन्त मकामा परेका थिए । उनीहरूको लागि न्याय अत्यन्त महङ्गो पन गएका थियो । न्यायसम्बन्धी यिनै सब व्यावहारिक कठिनाइलाई ध्यानमा राखी राजा राम शाहले न्यायसम्बन्धी व्यवस्थामा सुधार गरे । यस सुधारअनुसार अब उपरान्त मानातिना मुद्दाहरू स्थानीय पञ्चायतद्वारा छिनिने भए । यसप्रकार यिनको इष्टिम दुरदर्शिता र विमार्गमा सुधारवादी विचारधारा थियो । यिनी कूटनीतिज्ञ हुनुका साथै न्यायप्रेमी पनि थिए । त्यसैले न्याय नपाए गोरखा जानु भन्ने उक्ति मुन्नेबिसिर्कै राजा राम शाहका सम्झना हुन्छ । राजा राम शाहले प्रख्याति पाउनुको पछाडि जनतालाई सच्चा र स्वच्छ न्याय प्रदान गर्नु नै हो । त्यसकारण यिनको नाम नेपालको इतिहासमा अथपद्धतिका आउँछ ।

राम शाहले चलाएका स्थितिमा 'फगर मुन्नु' 'दण्ड गरिलिनु' भन्ने शब्दहरू उल्लेख भएकाहरू त्यसबेला भवै प्रकारका मुद्दामाभिलाका प्रारम्भिक मुन्नुवाइ स्वयं राजाले मात्र नगरी राजाबाट अधिकारग्रहण निकाय वा व्यक्तिले पनि मा अधिकार प्रयोग गर्ने गरका कुरा जान हुन्छ । माथिका तथ्यबाट या थाहा हुन्छ कि राजा राम शाह स्वयं पनि न्याय प्रदान गर्ने

कायमा उच्च भूमिका निर्भाउंथे साथै शासनव्यवस्थाको व्यवस्थाले न्यायसम्पादनकाय गत नभ्याएको अवस्थामा राजाबाट अधिकारप्राप्त निकाय वा व्यक्तिले न्यायसम्पादनकाय काय गर्ने सक्ने देखिन्छ । यसको अलावा जनताले छुरिता र मजिलो तरिकाले न्याय पाउनु सक्नु भन्ने उद्देश्यले मुहामामिला हेर्ने र किनारा गर्ने अह्वाको साथै विशेष पदहरूका समेत व्यवस्था गरका पाइन्छ । राम शाहको शासनकालमा चौतारा काजी, सरदार सरिदार कपदार खजान्ची टक्कारी धमाधिकारी, बिचारी डिठ्ठा, नेठाबूढा उमराउ सुब्बा र उमराउजस्ता पदहरू रहेको पाइन्छ । गोरखावशावतीमा 'धमाधिकार सरिदार भान्से शब्द उल्लेख भएको समेत पाइन्छ । विशेषत डिठ्ठा, बिचारी धमाधिकारीहरूले नै त्यसबेला मुहामामिला, हेर्ने र किनारा गर्ने गर्दथे ।

प्रजानाउ दुखकट नहाम्, मुहामामिला स्थानीय तहमा नै किनारा हाम् भनी राम शाहको समयमा स्थानीय पञ्चायतलाई पनि मुहामामिला हेर्ने र किनारा गर्नेसमेत अधिकार प्रदान गरिएको थियो । राम शाहको शासनकालमा मुहा हर्ने पञ्चायत वा अधिकारी वा अदालतले बाढी प्रतिवादीलाई बुझा वा शान्तिगाम पान, फूल, द्रव्यहरू छुवाई निजहरूले आफ्ना कुरा कथहरूमा सत्य-सत्य भन्नेका हुन् वा भन्छन् भनी शपथ लिनु नगाड्नुभयो । स्थानीय पञ्चायत वा अधिकारी वा कथहरी (Court) ले छिन्न नसकेका र गम्भीर प्रकृतिका मुद्दाहरूका मुनुबाइ राजा राम शाह स्वयस गर्दथे ।

गोरखावशावतीमा भनिएको छ "चौबिरी, बाढी राजाहरूका मृतकमा बडाबडा गाजा गाडा भगडा पत्थर । कहाँ कसैले छिन्न सक्त्यान् जब गोरखा श्री ५ महाराजा राम शाहका कथहरूमा ताम्रु भनी भगडीया जाडी पठाइ दिन लागेका भगडियाको चित्त बुझाई भगडा ताडी वस्नु हुँदा बिष्णु हराया श्री काशी जानु निराग हराया गोरखा जानु भन्थे बानीका निमाना जो छु न्या पनि श्री ५ महाराजा राम शाहदेखिनु चल्दा भयो ।" उपर्युक्त कथनबाट राजा राम शाहमा कुशल न्यायकतामा हुनुपर्ने गुण विद्यमान थियो र उनको न्यायप्रणालीबाटै उनका स्वार्थ मवेब फैलिनेका थिया भन्ने स्पष्ट हुन्छ । दुरदर्शी विधिकता र कुशल न्यायकतामा हुनुपर्ने गुणहरू भएका राम शाहजस्ता राजाहरू विरलै हुन्छन् ।

वास्तवमा विविधविधानको निर्माण न्यायालयको स्थापनाजस्ता कुराहरू त्यति बलमम्म महत्त्वपूर्ण हुँदैनन् जससम्म उक्त विधिविधान व्याख्या गर्ने लाग्ने गर्नु व्यक्त न्यायकताहरू तथा न्यायप्रणालीमा काय गर्ने प्रणामक र समारोहहरू दक्ष निष्पक्ष कृतव्यपरायण हुँदैनन् । हामीले आजका न्याय व्यवस्थालाई अध्ययन गर्दा भन्नु पर्ने प्रमाणित हुन्छ कि सामान्य जनताले अदालतनर्गतका प्रस्था गरमाउनु बालेका छन किनभने यहाँ कानुन पनि छ, अदालत पनि छ तर कानुनका साक्ष्यता र अदालतमा राम गर्ने प्रशासकहरूले स्वच्छ प्रशासन दिन सकेका छैनन् ।

राम शाहको न्यायव्यवस्थाले त्यसै चर्चा पाएको थिएन, त्यसबेलाको न्यायप्रणालीमा जनताका मरालाई बक्तर आवश्यकताअनसार मजिस्ट्रेट किमिशजस्तो उपत्यक्त व्यवस्था गरी छुरिता र छिटो न्याय दिन गरिन्थ्यो । न्यायशासनमा जाय गर व्यक्त निष्पक्ष विद्वान् अनुशासन र दक्ष हुनुपर्दथ्यो । जनताले जति सक्थो छिटो र माजिला तरिकाले न्याय पाउनु सक्नु भन्ने उद्देश्यले स्थानीय गुप्त पञ्चायतलाई समेत

राजा राम शाहले विवादको निरूपण गर्ने सक्ने अधिकार दिएका थिए । नैतिकबान् र दक्ष व्यक्तित्वमा न्यायकर्ता कुन सक्दथ्यो भन्ने मुहामा बाढी तथा प्रतिवादीलाई शपथ छुवाई मत्य मत्य बोल्ले प्रोत्साहित गरिन्थ्यो, जसले गर्दा पीडित पक्षले न्याय पाओस् । स्थानीय निकाय तथा अधिकारप्राप्त निकायले निरूपण गर्ने नसकेका जटिल विवादहरू राजा राम शाह आफैले हेर्ने गर्दथे ।

राम शाहले बाधेको स्थितिबाट त्यसबेलाको अदालती कार्यविधि फौजदारी वा देवानीको स्पष्ट चित्रण बाह्य पाउनु सकिदैन तापनि उनी सम्स्कृतका विद्वान् हुनाले मनुस्मृति, याज्ञवल्क्यस्मृति बृहस्पतिस्मृति र शुक्रनीति आदि धर्मशास्त्रकै आधारमा कार्यविधि निरूपण गरिन्थ्यो भन्ने सकिन्छ । त्यस समयमा सामान्य जनताहरू राम शाहको न्यायव्यवस्थाबाट अत्यन्तै खुशी थिए जसले गर्दा उनको न्यायव्यवस्थाले चर्चा पायो । त्यस समयमा बरिपरिका छिमेकी राज्यलगायत भुगतानमा समेत राम शाहको न्यायव्यवस्थालाई प्रशंसा गरिन्थ्यो भन्ने कुराको ऐतिहासिक तथ्य इतिहासमा पढ्न सकिन्छ । धर्मशास्त्रमा उल्लेख गरिए-बर्माजिमका कार्यविधि अपनाई न्यायप्रशासन सञ्चालन गरिने हुनाले त्यस समयमा धर्ममा आस्थावान् जनताले धर्ममा भरोसा गरी न्याय पाउने कुरामा पूर्णरूपले विश्वास गर्दथे । धर्मको उल्लङ्घन गरेमा दण्डको भागी हाड्नु पर्ने पाप लाग्छ भन्ने धारणा आम जनताको मानसपटलमा रहेको हुन्थ्यो । अहिलेको जस्ता छट्टा सम्कृति अनुशासनविहीनता त्यस समाजमा थिएन भन्ने सकिने आधारहरू प्रशस्त छन् । हालको गोरखा जिल्ला नै त्यसबेलाको गोरखा राज्यको राजधानी थियो । उक्त जिल्लाको स्थानीय अथवा अर्ध पनि विभिन्न कहाल मूल सकिन्छ राम शाहको न्यायव्यवस्थाको सम्बन्धमा । राम शाहको न्यायको चौतारा' ले प्रख्यातस्थल हालसम्म पनि सुरक्षित अवस्थामा नै हामी देख्न सक्दछौं ।

सबैले खुतमा पानेपाला कुनो पानी चलाउनुपर्ने, धारामार्थ रूख रोप्नुपर्ने कुनै पनि चीजको लनहन गर्दा निर्धनत दरभन्दा बढी ब्याज लिनु नपार्ने, नापेर, तोलेरमात्र सामानको किनबच गर्नुपर्नेजस्ता थुप्रै नियमहरू निर्माण गरी राजा राम शाहले त्यसबेला सामाजिक न्याय (Social Justice) लाई अत्यन्तै महत्त्व दिएका पाइन्छ । सामाजिक व्यवस्थाको कसैले उल्लङ्घन गरेको खण्डमा कसुर अनुसारका माज्या दिन व्यवस्थालाई पनि राजा राम शाहले अत्यन्तै प्रभावशाली बनाएका थिए । सामाजिक न्यायका अलावा आर्थिक न्याय (Economic Justice) लाई पनि उतिकै महत्त्वपूर्ण स्थान दिएका प्रमाण पाउनु सकिन्छ । कसैले पनि कसैलाई ठग्न नपाओस् भन्ने उद्देश्यले उनले नापतौलको व्यवस्था सुनिश्चित तुल्याएका थिए । त्यसैले आर्थिक न्यायलाई महत्त्व दिएका कुरालाई किटोर भन्ने सक्ने अवस्था देखिन्छ ।

त्यसबेलाको सामाजिक न्यायसम्बन्धी व्यवस्थालाई उच्च मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ । गोरखा राज्यमा रहेको प्रत्येक धारा तथा कुवामार्थ प्रतिबाय रूख रोप्नुपर्ने, सो रूख हटेमा काट्ने व्यक्तिलाई रू ५१ जरिवाना गरी त्यस ठाउँमा नयाँ रूख रोप्नुपर्दथ्यो । त्यसैले धारामार्थ नागदेवताको स्थापना, धारावर्षिपरि दिसाँपमाव गरी फोहोर गरेमा नाग नागी बिगामी परिन्छ भन्ने डर दखाइ धारावर्षिका वातावरण स्वच्छ राख्नमा अपनाइएको मात्रधानी अधपण मान्न सकिन्छ । बट्वाहरूलाई आगम गर्ने र शीतलमा बसी चकाइ

मानेका लागि ठाउँ-ठाउँमा चौतारा निर्माण गरिएको पाइन्छ । यी महत्त्वपूर्ण सुधारकायहरूलाई विवरण गर्ने हो भने अखिलको सामाजिक न्यायका तुलनामा राम शाहको सामाजिक न्याय सुदृढ देखिन्छ ।

यसै-यस्तै सामाजिक न्याय तथा आर्थिक न्यायसम्बन्धी व्यवस्थाले अखिल्व जोगिएको देश हो नेपाल । त्यही सामाजिक न्याय तथा आर्थिक न्याय आजभन्दा ४०० वर्षेभ्राडिको हो जो आज पनि अध्ययन-मननयोग्य भएको छ र जसबाट प्रशस्त शिक्षा लिन सकिन्छ । राम शाहको पालाको सामाजिक न्याय आज भत्किदैछ, आर्थिक न्यायलाई खल्बल्याइदैछ । राम शाहको पालाको धारा कुवा पाटी पौवा कुना, चौतारो आदि कुनै यातिका सम्पत्ति भएको छ भने कुवा तथा धारालाई फोहराम पार्दै गएको छ, दिसापिसाव गर्ने शौचालयमा परिणत हुँदैछन् बाँकी रहेका कही पाटी-पौवा पनि भग्नावशेषमा परिणत भएका छन् । सरक्षणको कुनै प्रयास गरका पाइँदैन । वचबुचका धारामा पानी सुक्ने हाहाकार मच्चिन पाएको छ । राम शाहको पालाको जस्ता माना घिउ आज पैसा तिर पनि शुद्ध खान पाइँदैन भने दूध गाढ्नेमाका मान्ने खान्नेको छ । भान बाँदा दुहा पछिले शतमा लाग्छ, अमेरिकाले इराकमा गोली हान्दा, भारतमा मन्त्री फरिदा नून किन्ने लाइनमा बस्नुपर्छ, त्यो पनि बाल्वा मिसाइएका छाबबस्तुमा अखाबबस्तु मिसाइएका चीजलाई हामीले लाइन बनेर उपभाक्ताका सुशील हाड्न कि बिरुताको नियमबमोजिम किन्नुपर्छ । स्वाभाविक रूपले यहाँ घुन उम्रिन्छ कि आज राम शाहको न्यायव्यवस्थामा कति धर्मिरा लागिसेकेछ ।

आज यस्ता इतिहास र एतिहासिक स्थल केवल कथा भएका छन् । बढीमा पर्यटकहरूका लागि दशनीय स्थल भएका हान्छन् तर हनुपर्ने त अध्ययन अनुसन्धानका विषय हो । यस्ता धिया र आहिन यस्ता छ भनी अवस्था जाहेर गर्नुमा मात्र कुनै त्रुट छैन । राम शाहको न्यायव्यवस्थामात्र हाड्न या दशको सम्पूर्ण इतिहासको क्रमिक अध्ययन अनुसन्धान, सरक्षण इत्यादि हुन महत्त्वपूर्ण पक्ष हुन् । कुनै पनि देशको विकासमा त्यस देशको वास्तविक इतिहास मागणशन वनेका हुन्छ । जन दशले इतिहासलाई तथोमंग बफर सरक्षण गरका छ त्या देश विकासको चरम सीमामा पुगका छ । कुनै पनि शिक्षित व्यक्तिको उपयुक्त कुराहरूबाट अवश्य अनुभज छैनन् । अत यहाँ जोड दिन खाजिएको कुरा यो छ कि राजा राम शाहको सामाजिक न्याय र आर्थिक न्यायलाई समयसुहाउँदो गतिया अवलम्बन गर्न सुरुका खण्डमा स्वच्छ वातानुर्कूलित समाजको निर्माण गर्न सकिन्छ भन्ने कुरामा दुई मत नहोला ।

व्यक्ति अनुशासन भए उसको परिवार अनुशासित हुन्छ, लगनशील हुन्छ, यसै परिवार परिवार मिलेर शान्तिपूर्ण समाज बन्छ भने सोही समाज-समाज मिलेर मुन्दर र शान्तिमय देश बन्छ यसमा कुनै शङ्का छैन । तर आज ठीक यसको उन्टा भएका छ, व्यक्ति अनुशासनको 'अ' मुन्छ रचाउँदैन लगनशीलता कता हा कता एक्कै गतमा लख्पति वन्न सपनामा व्यस्त भइदिन्छ । उसले परिवारलाई मही मागमा हाच्याउनुका बदला भोडभैला मच्चाउन थाल्छ, समाज खल्बल्याउन काम गर्छ भने त्या दशको विकास त के कुरा भविष्यममन अन्याल वन्न जान्छ । आज भोडभैलो मच्चाउनेहरू तता भएका छन् भने वृद्धि दिन विडान्हरू उनीहरूका लीग भएका छन् । सामान्य नागरिक गाडामा

लगाउने रङ्गिन चप्पन र जुता भएका छन् । यस किसिमको अवस्थामा नेपाल अधिराज्यका सर्वधानद्वारा परिकल्पित सामाजिक आर्थिक र राजनीतिक न्याय कमरी प्राप्त गर्न सकिँला र ?

न्याय न्यायिनी पाउन सकिन्छ जब दशका नागरिक अनुशासित नैतिकवान्, लगनशील, कर्तव्यपरायण र शिक्षित हुन्छन् अन्यथा न्याय सदैव असजिला पीरमा फलको काँकोमिवाय कही हुँदैन । त्यसकारण 'न्याय नपाए मोरछा जानु, बिधा हराए काशी जानु' भन्ने उक्तिदे इङ्कित गर्दैछ कि सामाजिक भरचना सुदृढ भएमा या देशमा न्याय मवसूलभ हुन सक्दछ ।

पाइँटिप्पणी

- १ बुधहीरा भण्डारी नेपालको ऐतिहासिक विवेचना दुर्धानायक बाराणसी १, पेज १९०, (वि सं २०३०)
- २ गडबन्दाहा श्रेष्ठ नेपालको कानूनी इतिहासको रूपरेखा, पैरवी प्रकाशन काठमाडौं पेज ८० (वि सं २०४४)
- ३ ए ऐ
- (४) ऐ ऐ
- (५) ऐ पेज १११
- (६) ऐ पेज ८१

२७ औं पृथ्वीजयन्ती तथा
राष्ट्रिय एकता दिवसको सुखद अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

गोरखा जिल्ला विकास समिति परिवार
गोरखा

पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवस, २०४५ को अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा
हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

WORLD TRADE HOUSE
IMYA HOUSE

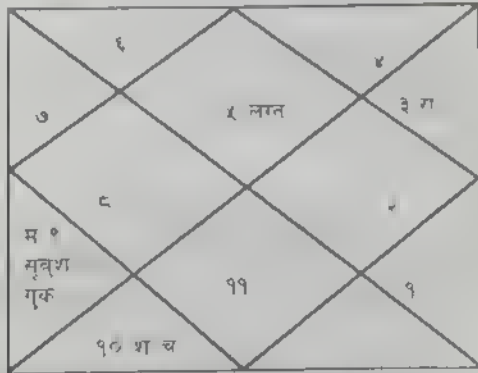
Samakhusi Road, Kathmandu, Nepal

Tel : 351593 Fax : 977-1-351665

श्री ५ बडामहाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहको जन्मकुण्डली

- साम्बरान पाण्डे

श्री
श्री गणेशाय नमः । श्री महानमूर्तये नमः ।

श्री ५ बडामहाराज पृथ्वीनारायण शाहको जन्मकुण्डलीका फलविशेष
भावेशको विभिन्न भावमा फल

लग्नेश पुत्रमा बस्दा मध्यम पाउने पुत्रसुख ।
प्रथम अपत्यको नारा भानी कोधी नृपप्रिय ॥
धनेश पुत्रमा बस्दा धनी सम्पत्तिले युति ।
धनै छोराहरू होलान् आजलान् सम्पत्ति अति ॥
सहजेश रिपुमा बस्दा भाइको शत्रु अति धनी ।
मामाभा शत्रुभाव राख्ने, माइज्यूको प्रिय हुन्छ नि ॥
सुखेश पुत्रमा बस्दा सबैको प्रिय औ गुणी ।
मानवान् विष्णुको भक्त, आफ्नै आर्जनले धनी ॥
पुत्रेश पुत्रमा बस्दा शुभयुत पुत्रले सहित ।
गुणी दयालु भित्रैमा पापयुत पुत्रले रहित ॥
षष्ठेश पुत्रमा बस्दा स्वार्थी र धन अस्थिर ।

हुन्छन् छोरा पनि शत्रु दयालु पाउँछ सुख ॥
जायेश पुत्रमा बस्दा मान्य हुन्छ सबै गुण ।
सबै तरहका धनले प्राप्त गर्दछ त्यो सुख ॥
अष्टमेश पुत्रमा बस्दा जन्मन्त्रन् मुख बढिका ।
धनै सन्तान नै होलान् आफू दीर्घायु धनयुत ॥
नवमेश पुत्रमा बस्दा पुत्रवान् भाग्यले युत ।
धर्मात्मा गुरुजन मान्ने धैर्यवान् हुन्छ पण्डित ॥
दशमेश शत्रुमा बस्दा बाबुको सुख बञ्चित ।
चतुरो धनले हीन शत्रु गर्छन् पीडित ॥
लाभेश पुत्रमा बस्दा हुनेछन् सन्तति सुखी ।
धर्मात्मा शीलवान् होला बन्धु आफू पनि सुखी ॥
व्ययेश पुत्रमा बस्दा पुत्र विवासे बञ्चित ।
पुत्रकै निमित्त खर्चन्छ, तीर्थयात्रादि गर्दछ ॥
जन्मकुण्डलीमा भएका बाइ कोठा नै बाइ भाव हुन् । त्यस काठामा बाइ राशिहरू

रहन्छन् । त्यहाँ बस्ने ग्रहहरू नै भावेश हुन्छन् । यसमा सिंह लग्न छ । त्यसैले लग्नश
सूर्य पाँचौ भाव पुत्रमा बसेको छ ।

मेघादि राशिमा ग्रहहरूको फल

सूर्य धन, मा। विद्वान् धनी वैद्य, धाल्पी, तीक्ष्ण स्वभाव छ ।
चन्द्र : मकरमा पत्नी पुत्रादिलाई प्रेम गर्दछ सदा ।
निर्दयी, बसवान्, अन्ध, निर्लज्ज, भाग्यवान् छ ॥
श्रीम गुरुको राशिको धीमशत्रुयुत मन्त्री निर्भीक ।
प्रमिट कीर्तिवान् होला स्वल्प सन्तानकारक ॥
शुभ धनमा रहदा युधल गजपुजित र पण्डित ।
सदा योग्य बचन बोल्ने सन्ताहकार बन्दछ ॥
गुरु स्वर्गी भै गुरु बस्दा सन्तानायक बन्दछ ।
भूमिपति, धनी जालक, राजा भै राज गर्दछ ॥
शुक्र मकर वा कुम्भस्थित शुक यवैको प्रियपात्र छ ।
निन्दित स्त्रीको प्रेमी, जाइदिइने पनि बन्दछ ॥
शनि धन, जीव मीनमा बस्दा पुत्र, स्त्री, धन मयुत ।
ग्राम, नगरप्रधान, पोंडा भानी त्यो अन्त्यमुख छ ॥

भाबमा ग्रहफल

सूर्य पुत्रमा रहदा सूर्य कुशील रूपले रहित ।
धन आजन्म कुवाटोले हुनेछ मान्ने रहित ।
चन्द्र शत्रुभावमा हुदा चन्द्र निधन कामन शरीर छ ।
शुक्र त्यो तीक्ष्णदृष्टिको भन्दागिनबाट पीडित ॥
श्रीम धनमान रहदा धीम कुम्भान्त रोगपीडित ।
बन्धुबान्धवले त्यक्त हुनेछ बर्द्धहीन मूढ ॥

बुध	पुत्रमा गृहने बुधले पुत्र-पौत्रादिने युत । बुद्धिमान् मत्वगुणयुक्त रहनेछ सुखी सदा ॥
गुरु	पाँचौ जीव हुँदा पण्डित, धर्मात्मा र सुपुत्रवान् । भृष्ट चित्त, दयायुक्त, सुखी, विनय बन्दछ ॥
शुक्र	छैटौ शुक्र हुँदा सम्प्री, अढ, हीन, भयभीत सदा । दृष्ट र भ्रमगडाग्रमी पिताको हेब गर्दछ ॥
शनि	पाँचौ शनि हुँदा कर्म-पुत्र र कीर्तिने रक्षित । कुरूप धनधान्यले हीन, सदा हुनेछ निश्चित ॥

भावफल सारांश

क्रोध मर्य, धार सन्तति चन्द्रपुत्रने ।
सन्तान दिदैन् शनि भूमिपुत्रने ॥
शुक्र, गुरु, शशीहरू सुतस्थानमा बसी ।
सन्तान धेरै हुनसक्छ है सुखी ॥
मङ्गल, रवि, शनि यी तीन रिपुस्थान बस्दा ।
शत्रुजिता स्वबलि मै अधिकारयुक्त ॥
बुध, शुक्रले रोगी र बुद्धिहीन ।
चिन्तित देवगुरुले शशी आवृहीन ॥
एचवर्ष मान रचिने रही आय भावमा ।
धन चन्द्रले जमिन धेरै दिने भूमिपुत्र ॥
धन आयु दिन्छ गुरुले बुधले बिबेकी ।
सदगुण दिनेसित भए तमने सुकीर्ति ॥

ग्रहहरूको दृष्टिकोण

सूर्य	कुलीन, विद्वान्, धर्मज्ञ, प्रथम सन्ताननाशक । धनी, प्रमिद व्यापारी, बुद्धिमान् दृष्टनाभमा ॥
चन्द्र	चन्द्रले व्ययमा हेर्दा अन्तिम समयमा सुखी । महा चिन्तित, राजमान्, शत्रु खर्च गराउने ॥
जीव	भौमले मृत्युमा हेर्दा खपी, रोगी र भाग्यहीन । धन-कुटुम्बको नाशक स्वश्री तर वर्षहीन ॥ भौमले नाभमा हेर्दा जानक धनवान् हुने । कुटुम्बको दुखले दुखी, सन्तानकष्ट कुपुत्र ॥
शुभ	भौमले व्ययमा हेर्दा रोग लाग्छ गुहृदारमा । शत्रु मातृको नाशक, स्वभाव उग्र कुकर्मरत ॥
गुरु	बुधले नाभमा हेर्दा व्यापारले धनयोग प्रदत्त । पुत्र-पौत्रादिने युक्त, विद्वान्, कलाविरारद ॥ गुरुले भाग्यमा हेर्दा शास्त्रज्ञ, भाग्यवान्, कुलीन । दानी, स्वतन्त्र, धर्मात्मा, हती, सन्तानले रक्षित ॥ गुरुले नाभमा हेर्दा विद्वान्, दीर्घायु, बुद्धिमान् ।

शुक्र

शनि

स्त्री-सुन्दरी, कलाग्रमी, स्नेही र पौष पुत्रवान् ॥
गुरुले लग्नमा हेर्दा धर्मात्मा, कीर्तिवान्, कुलीन ।
सुन्दर पतिव्रता पत्नी हन्त्र विद्वान् र गम्भीर ।
शुक्रले व्ययमा हेर्दा बीररोगी र चिन्तित ।
विवाहमा व्यय गर्ने स्त्री-हेपी रात्रि (बाट) पीडित ॥
शनिसे स्त्रीभाव हेर्दा कलही, धननाशक ।
नास्तिक, नीच काम गर्ने, छासीस वर्ष अनिष्ट छ ॥
शनिसे नाभमा हेर्दा पाउँछ पछि पुत्रसुख ।
धेरै भावाहक जान्ने, व्यापारमा पूर्ण भाग छ ॥
शनिसे धनमा हेर्दा ३६ (वर्ष) तक धननाशक ।
१९ तक रोग, शरीरकष्ट, सदा विरोध स्वजनसँग ॥

भौमन ४ ७ ८ गुरुने ५, ७ ९ र शनिन ४ ७ १० स्थानमा पूर्ण दृष्टि राख्छन् ।
वांकी मदै ग्रहहरून आफू बसेको सानो स्थानमा दृष्टि राख्छन् ।

राजयोग

राहुनाट गर्नेको योग

जसको राहु बुध बनपति (सिंह) कर्क कन्यामा बस्छ
सबित हुन्छ विपुल सम्प्रीले राज राजेश हुन्छ ॥
त्यही राहु उच्चको मै यदि स्थित भए हुन्छ त्यो शास्त्रज्ञानी ।
कुन-दीपक मै सब किसिमका अर्थले भाग्यमानी ॥

लग्नेशनाट गर्नेको योग

लग्नेश बनवान् मैकन बसाम् केन्द्र चतुष्कोणमा ।
नाभस्थानमहा वसाम् अथवा भाग्य सन्तस्थानमा ।
मांतीवाहन छत्र माणिकमाहित हुनेछ नै त्यो नृप ।
नीचमा जन्ने नि पाउँछ सबै भन्छन् ती गगार्दय ॥

राहु उच्चमा हेर्दाको फल

उच्चमा रहँदा राहु शूरवीर धनी नम्पट ।
यशस्वी सरदार मै त्यो शानिकै फल भोग्दछ ॥
उच्चमा रहँदा सौरी जमिन्दार सुखी कृषक ।
चक्रवर्ती यशस्वी होम् धनवान् योग्य शासक ॥

बहितीव स्थानबलि ग्रह

गोश मममा शशी शुक्र, विषममा अरु ग्रह ।
स्थानबलि हुने गर्छन्, सूर्यादि यो छ निश्चय ॥
यसमा नीवटै ग्रहहरू स्थानबलि छन् ।
त्रिकाणि, उच्च भाग्येश, भाग्योदय युवा हुँदा ॥
भाग्यको स्वामी मङ्गल त्रिकोणमा छ ।

पृथ्वीनारायण शाहलाई राज्यविस्तार गर्नेमा प्रमुख भूमिका प्रदान गर्ने निष्ठापक बन्नु नेपालको गतिराज २ परम्परा अनुसार जगामाधिकारी स्वाभिन्व र सामाजिक भयादा नै हो भन्ने कुरा इतिहासविद् २ गमाजशाहीहरू भन्ने गर्छन् । यथार्थमा यो भनाइ नेपालमा मात्रै लागू हुदैन यो सम्राट्हरूको शासकहरूमा रहने साधारण पद्धति हो । जसमा भएका यो न राज्यसञ्चालन गर्ने क्रममा पृथ्वीनारायण शाहले कही उच्चतम नीतिगत कार्यक्रम तय गरि एक ठाउँमा समाहित भएका राज्यलाई छुट्टा नदिने बलियो नीति लिएको पाइन्छ ।

जगामाधिपति रानीको अधिकार पृथ्वीनारायण शाहको यो कार्यक्रमले जनतामाथि ठूलो प्रभाव पारेको थियो । साधारण कृषि पैदावारमा जीवन धान्न परम्परा २ न्यून प्राधिकारको बशमा नै किसानहरूमा कुनै खास ठूलो महत्वाकांक्षा थिएन । तर पूर्व पश्चिम फैलिएका डाडाहरू रूख जङ्गलले घेरेका र न्यून जनसङ्ख्या बापतको अवस्थामा जनतालाई जीवन धान्न प्रशस्त अवसरहरू उपलब्ध थिए । गाउँगाउँ आफ्नै सुन्दर पहिचान रहेको र रानीहरूसमक्ष उच्च मनावले तथा समयसापेक्षमा भर गन्त्यो भन्दा बढी शिक्षित तथा विद्वान् रहेकाले पृथ्वीनारायण शाहको प्रत्यक्ष रणायताको विश्लेषण यथार्थरूपमा हुन र रानीनीति अत्यधिक सफल रहेकाले राज्यसञ्चालनप्रक्रिया र राज्यविस्तारप्रक्रिया एकसाथ अगाडि बढाउन सफल रहेको पाइन्छ ।

अरु सानातिना राज्यभन्दा काठमाडौँ खान्डा अत्यधिक र्भिया २ विकास भएका थिए । यसको व्यापार उत्तरको तिब्बतदेखि दक्षिणको भारतीय प्रान्तसम्म फैलिएका थिए । त्यसैले काठमाडौँ राज्यमाथि अधिकार जमाउनु भनेको सजिलो थियो । काठमाडौँभित्र छिनुअघि यसको शक्तिका उचित मिश्रणलाई नगरी शक्तिसन्तुलन गर्दै लडाइँ गन्नुले यथार्थ थियो ।

त्यसैले पृथ्वीनारायण शाहले पहिले काठमाडौँको शक्तिन्द्रहरू भन्काउने प्रयास गर । काठमाडौँलाई कमजोर बनाउनेका लागि यसको तिब्बतमागका व्यापार पुराणले चन्द्र गराउनुपर्ने पहिलो आवश्यकता महसूस गर । उनले काठमाडौँ जाडने सधैँ नाका पोखरे कब्जामा लिन राजना बनाए । यसरी तिब्बती बन्दव्यापार काठमाडौँबाट छुट्टाएर नाका हातमा ल्याउने उनलाई पुरा दश वर्षको समय मन् १७४४ देखि १७५१ सम्मको या समयमाथिमा उनले काठमाडौँसँगै जोडिएका सीमा जोडिने राज्यमाथि कब्जा लगाए र काठमाडौँ खान्डाको दोस्रो चरणमा धावा बोल्ने बाँकी राखे ।

तिब्बत व्यापार बन्द भएपछि विस्तारै शक्तिक्षेत्रतिर उन्मुख काठमाडौँ भन्काएर त्यो पाटन राज्यहरूको आम्दानीमा ठूलो प्रभाव पने पाल्यो । पुर्तीको माग बढ्दै गयो । पुराणा यो न हुन सक्ने र कही वर्षाभित्रै यो तीनवटै राज्यमा भारी आर्थिक मन्दी आयो । जनतामा समेत विद्रोह देखिन थाल्यो र आफ्नो राज्यपतिको बफादारिता विस्तारै हराउँदै गयो । तत्कालीन सन्त राजाप्रतिभन्दा जनता विस्तारै पृथ्वीनारायण शाहको रक्षण गर्न सक्ने योग्यता भन्दै गए ।

यो सधैँ विकासक्रमको बारेमा तत्कालीन भन्ने राजाहरूलाई ज्ञान नभएको हुनुन । राज्यविकासको राम्रोसापन राम्रोसापन गर्ने नभन्नु र जनतामाथिका आफ्नो दायित्व महसूस नगर्ने मात्रै मात्रमात्रमा दिन विना जनताको कृपाकलापले उनीहरूलाई कमजोर बनाउँदै लगेको

भाजन मान तथा सैनिकका कारणले गारखाभन्दा कैयौँ गुणा बलियो काठमाडौँ खान्डाको राज्यहरू आफ्नै आन्तरिक कारण र पृथ्वीनारायण शाहको कृतिले राजनीति तथा युद्धराजनीतिको कारणले कमजोर बन्दै गए । यति गदा पनि काठमाडौँ उपत्यकामाथि विजय हासिल गर्नु अझै चुनौतिपूर्ण नै भएको महसूस त्यसकाका सल्लाहकारहरूले गरिन्थे । तथा एकपटक शक्तिको परीक्षण गर्ने हुनले मन् १९५३ मा कीर्तिपुरमाथि युद्ध गर्ने प्रयास गरियो । यो प्रति प्रत्युत्पादक भयो । यो युद्धमा सैनिक क्रमाण्डर काल पाण्डेलाई गुमाउनुपरेपछि गाँसो राज्यमा ठूलो भूकम्प आयो । नयाँ कार्यक्रम र नयाँ सैनिक दम्ता तथा रानीनीति आवश्यक भएकाले पृथ्वीनारायण शाहले युद्धकार्यक्रममा परिवर्तन गरेको थियो ।

उत्तरतिरको सधैँ नाका बन्द भए पनि दक्षिणतर्फ खुला भएकाले यसलाई समेत कब्जामा लिनपने महसूस गर । मन् १७६२ मा मकवानपुरसम्म गाँसो फौजले कब्जामा लियो । यसपछि अब काठमाडौँ हमला गर्दा पूर्णरूपमा गुह्रकायै गर । जानाउने सल्लाहकारहरूका सल्लाहबमोजिम पृथ्वीनारायण शाहले कीर्तिपुरमा करिब दश वर्षपछि मन् १७६६ मा हमला गर । कीर्तिपुर कब्जा गर । कीर्तिपुरमाथि गाँसोले कब्जा जमादुसकपछि काठमाडौँ र पाटनमाथि मनोबैज्ञानिक दबाव पने गयो ।

बन्तारै यी राज्यहरूले हरम खाँदै गए र साधारण मद्दुधधवाट मन् १७६८ मा काठमाडौँ गाँसोको हातमा आयो र पाटन काठमाडौँको हातपछि कही हातपछि नै आत्मसमर्पण गर्नु र मन् १७६९ मा गाँसोले भक्तपुर कब्जामा लियो । यसरी पृथ्वीनारायण शाहले विशाल नेपालको नियमाणमा ठूलो फड्का मार । त्यसपछि गाँसो राज्यले 'नेपाल' राज्यमा आफ्नो नाम परिवर्तन गर्नु । यसले विशाल राज्यनिमाण हुने प्रक्रिया माथि बढिरह्यो ।

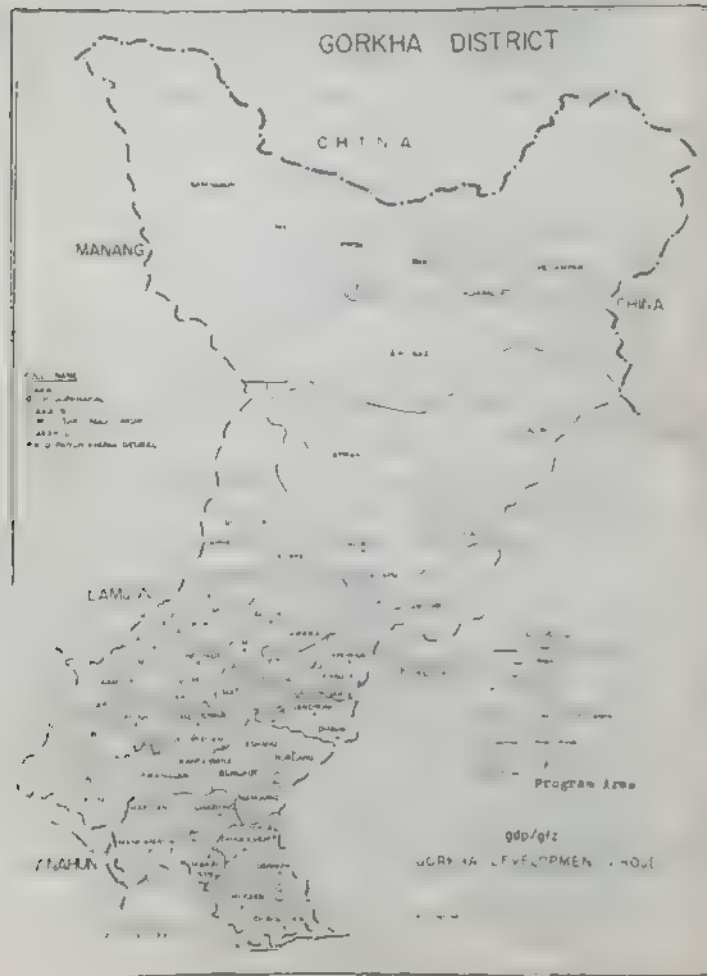
पृथ्वीनारायण शाहको राज्यनिमाण गर्ने ठूलो महायज्ञमा निम्न ६ वटा प्रशासनिक सिद्धान्तहरू अपनार्नेको पाइन्छ -

१. राजाले जागिर दिने र जागिर खोस्ने अधिकार प्रत्यक्ष रूपमा आफैँले राखेको थियो ।
२. प्रत्येक जागिरको अवसर पारदर्शी रूपमा योग्यताको आधारमा तय गरिन्थ्यो ।
३. पुरै राज्यप्रशासन सैनिकद्वारा सञ्चालित थियो ।
४. भर्षासिद्धलाई पुरै उत्तरदायी बनाइएको थियो । उनीहरूलाई कार्यसम्पादन गर्ने नीतिनिर्माण गरिएको थियो । नीतिबमोजिम काम गरेको-नगरेको सजाउने गरिन्थ्यो । यदि सल्लाहपद काम गरेको नपाइएमा तुरुन्तै जागिरबाट हटाइन्थ्यो । घुस खान र खाने परम्परालाई राज्य-अपराधको रूपमा लिइएको थियो ।

विशाल नेपालको निम्न १५५५ भूभागहरूमा पृथ्वीनारायण शाहको रक्षण प्रशासनिक नीति प्रभाव पारेको थियो । यो नीतिको महत्त्वपूर्ण रहेको छ ।

गोरखा जिल्लाको भौगोलिक तथा पर्यटकीय पृष्ठभूमि - देवकुमारी गुरुङ

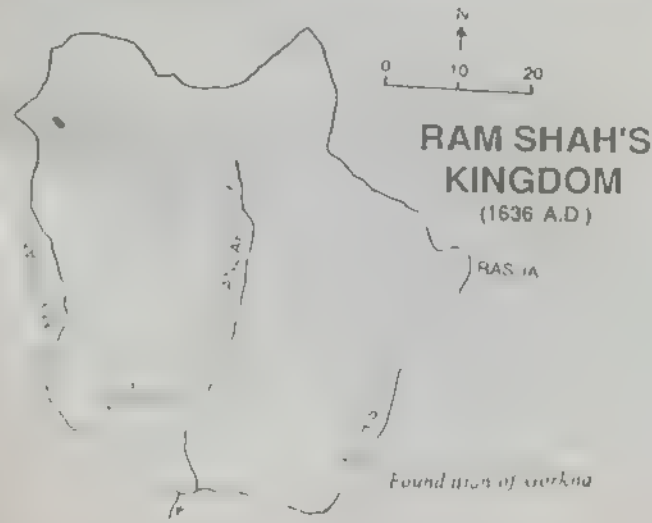
१. परिचय :

अठारौ शताब्दीको प्रारम्भसम्म 'नेपालको नाममा भौगोलिक अभिव्यक्ति' मात्र हुन गएको वैद्य र मित्र २०१४ पेज ३ आधुनिक नेपाली इतिहासमा खाँटा गोरखा जिल्ला वीर गोरखालीहरूका गरिमा गहिरो र महत्ता विशिष्ट छ । राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय अभिलेखहरूमा गोरखाले महत्त्वपूर्ण स्थान पाएको छ ।

द्वय शाहबाट स्थापित प्राचीन गोरखा जिल्ला अधिक दुष्टिल कमजोर, त्यसबेलाका अन्य राज्यहरूभन्दा सानो र कान्छो, कम जनसंख्या भएता पनि आधुनिक नेपालको एकीकरणका कायमा 'शुन भूमिका' खेल्न तत्कालीन शक्तिशाली प्रान्त र हालका पश्चिमान्धन विकास क्षेत्रका जिल्लाहरूमध्ये बहुपक्षीय महत्त्वपूर्ण जिल्ला मानिन्छ ।

शाह वंशका चौथा राजा राम शाहले राज्यको आर्थिक, सामाजिक एवं न्यायिक परिपाटीका प्रारम्भ गरदाखि नै नेपालीहरूले भन्दै आएका छन् - 'न्याय नपाए गोरखा जानु ।' वास्तवमा गोरखा न्यायकै मन्दिरको रूपमा मानिने थाल्यो र यो गोरखाकै शाहवंशका दशौ राजा पृथ्वीनारायण शाहले पूर्व र पश्चिममा टुक्रिएर रहेका बाईस-चौबीस राज्यहरूलाई एउटै राज्यमा सम्मिलित गराउँदै नेपाल र नेपालीका अस्तित्व कायम गरे र वास्तवमा गोरखा विशाल अधिराज्यको मूजनाको खात भएको छ । (नेपाल परिचय भाग - ३, २०३१ पृ. - ४७, श्री ५ को सरकार)

ऐतिहासिक दृष्टिकोणबाट गोरखाको नाउँ रहेको छ खासगरी योगी गोरखनाथका नाउँबाट भएको देखिन्छ । एघारौ शताब्दीसम्म काठमाडौँ उपत्यकाका शासकहरूका अधिनमा गुल्मी र लमजुङ भएका हुँदा गोरखा पनि काठमाडौँ उपत्यकाकै अधिनमा रहेको देखिन्छ (वैद्य र बडाचार्य, २०२८, पृष्ठ ११-१४) ।

राम शाहका समयभन्दा अगाडि सानो पासीण प्रान्तमा स्थापित गोरखा एक ठूलो गोरखालोकको रूपमा विस्तार हुन राम शाहका भूमिविस्तार को कुशल कार्यको प्रतिफल थियो। राम शाहका अन्तिम समयमा गोरखा प्रान्तको धरातलीय सिमाना उत्तरमा रसवायाम पूर्वमा धादिङ पश्चिममा लमजुङ र दक्षिणमा मस्याङ्दीसम्म विस्तार गरका थिए र पाटनसँग मध्यमा राखेर काठमाडौं उपत्यकाको अधिष्ठाताको सार्वजनिक भूमिका खेल्न भारतमा गएको थिए। त्यसैले राज्यविस्तार गर्ने क्रममा राम शाहलाई पृथ्वीनारायण शाहका अग्रवाद (Predecessor) हो भन्ने उचित ठान्दछन्। वैश्व पृष्ठ - ८४।

पृथ्वीनारायण शाहलाई भूगोल इतिहास नीतिशास्त्र र कौटिल्यको अध्यात्मको राम्रो अध्ययन थियो। उपाध्याय श्रीराम २०४४ पृष्ठ २३। यसै गरी 'नेपालको भौगोलिक क्षेत्रलाई पनि बडा तात्कालिक रूपमा प्रस्तुत गरका छन् - जस्तै 'नेपाललाई या राज दई दुहाको तस्कलजस्ता रहछ' भन्ने हुकूम बस्ती नेपाल राज्यलाई सुरक्षा गर्नु आफैँ निहुराज र लडाईँ गर्नु तर आठलानमाथि साइलान पछि नपर्नु जाई कटक नगर्नु भुकी कटक गर्ने भन्नेजस्ता उपदेशले नेपाली वीरहरूमा गुठठा घेतलाका दिहा बार्निशिका छन् भने दशभक्तिको पाठ दिएका छन्। साथै भौगोलिक अध्ययनका महत्त्व दशाएका छन्। त्यसैले नवनया गोरखा जिल्लाको भौगोलिक विविधता कलाउनु उत्तिकै उपयोगी देखिन्छ।

२. भौगोलिक पृष्ठभूमि :

२ क. भौगोलिक स्थिति :

गोरखा जिल्ला नेपालको पश्चिमान्ध्र विकास क्षेत्रको गण्डकी अञ्चलअन्तर्गत पर्दछ। यो जिल्ला २७°४८' उत्तर दक्षि २८°४५' उत्तरी अक्षांश र ८४°२३' पूर्वदक्षि ८४°५८' पूर्वी देशान्तरमा अवस्थित छ। समुद्री सतहदेखि करीव ५०० मिटर दक्षिणदेखि ३००० मि उत्तरसम्मका उचाइमा उत्तर-दक्षिण भाग फैलिएका छ। टिस्टुक कन्या म्याप अब गोरखा - क र छ - नापी विभाग - २०४३।

पूर्वमा धादिङ र निर्व्हेल चीन पश्चिममा लमजुङ र मनाङ जिल्लाहरू उत्तरमा लिखले (चीन) र दक्षिणमा चितवन नगर र धादिङ जिल्लाहरू यस जिल्लालाई घेराइएको छ। ६६ वटा गाउँ विकास समिति एक नगरपालिका र २०० वटा वडा ३४ गाउँका यस जिल्लाको कुल क्षेत्रफल ३६९० वर्ग कि. मि. हुन आउँछ। राम्रो गोरखा १२०३ पृष्ठ २८२। यो जिल्ला काठमाडौँदेखि ५४० कि. मि. का दुरीमा रहेको र

२ ख. धरातलीय स्वरूप :

महाभारत श्रृङ्खलाको उत्तरी भू भागबाट उठेर मनकामना गोरखनाथ र नाक्रेबाट भञ्ज्याङ हुँदै ग्याला भञ्ज्याङसम्म फैलिएको गोरखा जिल्लाको धरातलीय स्वरूप लक्रेको र हिमाली पर्वतहरूले बनेको छ। जिल्लाको पश्चिमाञ्चल भन्दा मनास्लु हिमालय श्रृङ्खला र पूर्वाञ्चल भन्दा नयाँ र भुङ्गी हिमालय श्रृङ्खलाहरू गोरखा दरबारबाट दक्षिणसम्म चपे नदीको किनारमा बौद्ध हिमाल उठेको छ भने पश्चिमी भागमा उ पश्चिम। हिमालयको रहेको छ।

ग्याला र नाक्रे भञ्ज्याङदेखि अन्न हिमनदीहरूबाट पानी लिइ बगेको बूढीगण्डकी स्याङ्खालाको दोभानबाट गोरखाको पूर्वी सिमाना छुट्याउँछ। मनाङ र भोट काटेर समजुङ हुँदै भन्ने मस्याङ्दी चपे नदीको सङ्गममा पार गोरखालाई छुन थाल्छ।

यस जिल्लाको एक तिहाइ भाग अर्ध उत्तरी दुर्गम क्षेत्रअन्तर्गत पर्दछ जहाँ गर्दै हिउँ पर्दछ भने दक्षिणी भागमा गर्मी हुन्छ। दक्षिणी भागमा तुलनामा उत्तरी भागको धरातलीय स्वरूप भिन्न र उष्ण छ।

भौगोलिक बनावटको आधारमा गोरखा जिल्लालाई निम्न भागमा विभाजित गरिएको छ।

२ ख १. हिमाली प्रदेश

जिल्लाको उत्तर खण्डमा करीव ५००० मिटरदेखि ८००० मिटरसम्मको अग्लो भाग हिमाली प्रदेशभित्र पर्दछ जहाँ बाई महिना हिउँ पर्दछ। यस प्रदेशमा कमश मनास्लु, हिमालयको श्रृङ्खला हिमाल र बौद्ध हिमाल पर्दछन्। नाक्रे र ग्याला भञ्ज्याङ्ग दूधपाखुरी र नारदकुण्ड यसै प्रदेशभित्र पर्दछ।

२ ख २. मैदानी तथा बोट प्रदेश :

हिमाली प्रदेशभित्रैका २५०० मिटरभन्दा माथिका क्षेत्रलाई लकाली प्रदेश भनिन्छ। यहाँ अमाज-कालिकदेखि हिउँ पर्ने र चैत्र वैशाखमा हिउँ पगल्ने गर्दछ। यसरी बढी मात्रामा हिउँ पर्ने भएकाले भाट प्रदेशका मानिसहरू अस्थायी रूपमा पशुपालन गर्ने र वर्षा याममा तथाका बालीबाली उठाएर हिउँदमा जिल्लाको दक्षिणी बस्तीहरू फर्कन्छन्। त्यसैले यस प्रदेशमा बस्ती कम र वर्षे बस्तीमात्र हुन्छ। यस प्रदेशमा केही हिमाली फारपात र बनस्पति पाइन्छन्।

२ ख ३. पहाडी प्रदेश (९०० मि. - २५०० मिटर)

९०० मिटरदेखि २५०० मिटरसम्मको भागमा पर्ने डाँडाकाँडा तथा भञ्ज्याङ्ग र बस्तीहरू यस प्रदेशमा पर्दछन्। कोणधारी अन्न पशुपालनमा पाइन्छन्। जिल्लाको अधिकांश बस्ती यसै प्रदेशमा पर्दछ र यहाँका हावापानी स्वस्थकर छ। धादिङ्ग पहाड सिमानावर्क भन्दा मुलीकाट उपजलाकाट अर्ध गण्डक यसै प्रदेशमा पर्दछन्।

२ ख ४. बेसी तथा टारहरू (१२३० मिटरभन्दा मुनि)

बूढीगण्डकी, दतेरी चपे मस्याङ्दी तथा दक्षिणपट्टिका विशुलीको तीरमा पर्ने समथर भूमि र पान्ठटार, पाखुरीटार घालचाकटार साथै अन्य मानानिना टारहरू यस प्रदेशमा पर्दछन्। यस प्रदेशमा टार बेसी र फाटहरूले गायत धार्मिक र ऐतिहासिक महत्त्व महत्त्वपूर्ण ठाउँहरू जस्तै - गोरखकोली मनकामना मन्दिर श्रीपिपल खान्ज्याङ तथा पहाडी प्रदेशका होचो भागमा पर्ने बस्तीहरू पर्दछन्।

जिल्लाको अन्त्योर्ध्व खान्ज्याङ्ग उत्पत्ति हुने क्षेत्र पनि यही हो। यो क्षेत्रमा उष्ण तथा अधोष्ण जलवायु पाइने हुँदा यहाँ धान खेती राम्रो हुन्छ। यहाँ उखु, मूनि, फलफूलजस्ता नयाँ बालीसँग साथै मिर्चाइ नामको टारहरूमा प्रशस्त मात्रामा पाइने गरीहरू जस्तै मकै काँडा भरमास आल तथा घैयाखनी राम्रो हुन्छ।

धरातलीय विविधताअनुसार नै हावापानी वनस्पति बालीहरू, मानिस मानवव्यस्ती र पशुमा पनि विभिन्नताको समुक्त रूप हो गोरखा । धरातलीय विभिन्नताले गर्दा नै अमिनका उपयोगमा पनि एकरूपता पाइदैन, जस्तै खेतीयोग्य भूमि १९.३, जङ्गल ६३.३ र घाँसे भूमि २८.३ पर्न आउँछ । (हेबकोटा - १९९८ पृष्ठ - २५)

२ ग. नदी (Drainage)

२ ग १. बूढीगण्डकी नदी :

मध्यनैपालको हरे मुख नदी बूढीगण्डकी र मस्याङ्दीका बीचमा अवस्थित गोरखा जिल्लामा चैपे र दैवीदीनगायत अरु कैयन खोलाहरू अविरल रूपमा बाँगेरहेका छन् ।

बूढीगण्डकी करीब ७००० मिटर उचाइमा रहेको लार्के र ग्याला हिमभञ्ज्याङ्गबाट उत्पन्न भई उत्तर-पश्चिमबाट मनास्लु र हिमालचुनीबाट बग्ने अट्टर हिमखोला तथा थुङ्गी हिमालको पश्चिमी भेकमा बग्ने खोलाहरूको पानी बाँकेर दक्षिण-पूर्वमा लाग्दछ र स्याङ्ग खोलामा मिसिन्छ । त्यसपछि गोरखा जिल्लाको दक्षिण भाग भई बास्कोटार हुँदै बनीघाट पुगी त्रिशुलीमा मिसिन्छ । या नदीको महानदीसँग बनीघाटसम्म धेरै सहायक नदीहरू मिल्न आउँछन् । बूढीगण्डकीका सहायक नदीहरू, कन्टार म्याप अथवा गोरखा डिप्टिक - १०६३

स्याङ्ग खोला

या बूढीगण्डकीका मुख्य सहायक नदी हो । या खोला उत्तरपूर्व कुनाबाट उत्पत्ति भई द पश्चिममा बग्दछ र न्याकको नजिकैको भागमा बग्ने बूढीगण्डकीमा मिसिन्छ ।

अन्य सहायक नदीहरूमा क्रमशः चुमिङ्ग खोला, माछा खोला, नावुङ खोला र पाङ्गार खोला बूढीगण्डकीका पश्चिम भागबाट आउने सहायक नदीहरू हुन् । त्यस्तैगरी पूर्वी भागबाट सहायक नदीको रूपमा मिमिन खोलाहरूमा क्रमशः थारु खोला, दोभान खोला र रिपेट खोला पर्दछन् ।

बूढीगण्डकी नदी हिमनदीबाट उत्पत्ति भएको हुनाले यस नदीमा म्याथीरूपमा पानी भइरहन्छ । यसको आसपासमा रहेका टार र स साना फाँटहरूमात्र हाइन, हरिया पाखा र गमिला वनीहरूले प्राकृतिक सौन्दर्य बढाएको छ । यस बूढीगण्डकीले ।

या बूढीगण्डकी साधारण नदीमात्र नभएर गोरखाको प्राकृतिक इन् तथा आरूघाटबाट प्रारम्भ भई लार्केबाट जान मूल बाटोको रूपमा आधार पनि हो ।

२ ग २. दैवीदी खोला

या खोला रूपीनाना भञ्ज्याङ्गबाट उत्पत्ति भई बौद्ध हिमाल, रूपीनाना र तारदकण्डको जलशान सङ्कलन गरी गोरखा जिल्लाको बीचैबीच उत्तरबाट दक्षिणतिर बगेको छ । सभ्रुका खेरेनीमा पुगेपछि मस्याङ्दीमा मिल्नेछ । यसको शाखाहरूमध्ये लाङ्दी, चुदी, मुसुण्डा, खार र शम्भु खोलाहरू पश्चिमी भागबाट मिमिन आएका छन् भने जराङ्ग राधिका (राङ्गुङ्ग मसेले मोर्दो हाँडी र नुदी खोलाहरू पूर्वी भागबाट मिमिन आएका छन् । यी पूर्वी भागबाट आएका खोलाहरू दक्षिणी भागमा गएर मस्याङ्दी नदीमा मिसिन्छन् । यो नदी अविरल रूपमा बगे पनि क्यानका समयमा बढी सक्रिय हुन्छ । जमल गढा ममल दोभानदेखि कुन्दुरछाप गाउँसम्म १३ किलोमिटर अथवा चार काञ्चल भाग मा दैवीदी निक्ने

कैली धा खेतहरू नष्ट पारिदिन्छ भने यसको आसपासमा पर्ने विभिन्न टार र समथर भूमि यसै नदीबाट सिधिएको छ ।

गोरखा जिल्लाको मुख्य नदी-उपत्यका पनि यिनै बूढीगण्डकी र दैवीदी नदी उपत्यका नै हुन् । नुन उपत्यकाले अधिकतम उत्पादन र प्राकृतिक सन्दर्भता दिएको छ ।

२ ग ३. चैपे नदी :

बौद्ध हिमालबाट उत्पत्ति भई दुधपासीको विकाससमेत समावेश गरी गोरखा जिल्लाको पश्चिमी सिमाना बौद्ध हिमालदेखि राप्तीनामटारको पुच्छरमा पुग्दछ र मस्याङ्दीमा मिसिन्छ । भिदीखोला साँहीखोला खारखोला र रुदनीखोला गोरखाबाट बगेका चपका सहायक खोला हुन् भने लाङ्दी, कण्ठ खोला, चिल्ली खोला र बागड खोला लमजुङ्गबाट बगेका चपका सहायक खोला हुन् । मल्लाटार च्याङ्गीटारजस्ता टारहरूमा चपबाट मिचाई गर्ने भकिन्छ । चिल्ली खोलाका दोभानबाट निम्न गोरखा नहरले लमजुङ्गको साहिनीबाट अन्काटार तीर्तापले र गरम्बसी टार आदिमा मिचाई सुविधा पुगिसकेको छ ।

२ ग ४. मस्याङ्दी नदी :

गोरखा जिल्लाको दक्षिण पश्चिमपट्टिका सिमानामा मस्याङ्दी बगेको छ । यसले अञ्चल र जिल्ला दुवै प्रकारको सिमानाको काम गरेको छ । यो नदी दामादर, अन्नपूर्ण पुरी र तम्घास हिमालयतिरका हिमखोलाहरूबाट शुरू भई गोरखाको उत्तर-पश्चिमको छिमेकी जिल्ला मनाङ्गमा बग्दछ । त्यसपछि मनाङ्गबाट दक्षिण बगेको मस्याङ्दीमा लार्के हिमाल हिमालयनी र मनास्लु हिमालतिरबाट भएका खोलाहरू मिसिन्छन् । यसको साथमाथै लमजुङ्ग हँदै ताकुघाटको कही तल राप्तीनामको छुट्टै पुगेपछि सहायक नदी चप नदरछ । चपका दोभानदेखि पान्ठटारको पश्चिमी किनारा हुँदै बगेको या नदीले फाउँदी, नुदी र दैवीदीका पानीनाड समेत लिइ मुदलीन नजीक पुगेपछि त्रिशुलीगण्डकीमा मिसिन्छ । यिनै मस्याङ्दी नदी हाल नेपालको विद्युतीय जलश्रोत भएको छ ।

२ ग. ताल / पोखरी र यसका महत्त्व :

अ) कालुपुमा ताल :

समुद्री सतहदेखि करीब ४०८ मिटर अग्ला भूभाग गोरखा जिल्लाको उत्तरी सिमानामा जोडिएको थोको गा वि म का दक्षिणी सिमानामा अवस्थित छ । या ताल १०५ किलोमिटर आधा काञ्चल भन्ज्याङ्गमा पर्ने पश्चिम भई फैलिएको छ । शमी चन्द्र - २०३०, पृष्ठ २०)

आ) कालु पोखरी :

गोरखा जिल्लाका मध्यभाग उडिया गा वि म मा अवस्थित छ । जलपूर्णिमाको दिन मेला लाग्ने भएकोले धार्मिक दृष्टिले महत्त्वपूर्ण मानिन्छ ।

घ) सतलु दुबलीचरी :

गोरखा जिल्लाको करीब दक्षिण पश्चिम भागमा पर्ने खरीबाट गा बि स र चौद हिमालको फदीमा अवस्थित छ । यसमा पनि जनैपुर्णिमाकै दिनमा मेला लाग्ने भएकोले धार्मिक दृष्टिकोणले महत्त्वपूर्ण मानिन्छ ।

ङ) नारवरकुण्ड :

यो गोरखाको उत्तरी भाग दौरी नदीको मुहानमा अवस्थित यो कुण्ड पनि जनैपुर्णिमाकै वना रमाइला मेला लाग्ने भएकोले धार्मिक दृष्टिकोणबाट प्रसिद्ध छ ।

च) तातोपानी :

उदिया गा बि स को पूर्वपट्टि छुट्टामा स्थित वडीगण्डकीमा गड्ढो यो मिसिन्छ ।

छ) भुलभुले खार :

गोरखा जिल्लाको दक्षिण पश्चिमी भागमा पर्ने ब्यालाङ्ग गा बि स मा पर्दछ र यसको पानी तातोपानी नभई पुरै वीरनूनजस्ता बग्नेमा आउछ र खारखालामा मिसिन्छ । यी विभिन्न महत्त्व बाकको तानहरून गरा उत्त ठाउँहरूमा आन्तरिक पर्यटनको विकासको सम्भाव्य बढी देखिन्छ ।

२ छ. हावापानी :

गोरखा जिल्ला सामान्यतः दक्षिण पश्चिमी मनसुनी हावाका प्रभाव परेको छ । जून महिनामा जेठ वर्ष शर भएर सप्टेम्बर असाजमा दुईतिन भन्नाखेर र डिसेम्बरको मध्य दश महिना वर्षा नै रहन करा ९ स १००० मा गोरखाको करीब ११०० मिटर भन्दा भन्दावाट रकड गरको मौसम अनुसारन रुटको अभिनखटाट प्राप्त हुन्छ । त्यसत पश्चिम भाग - ३, २०३१, पृष्ठ ६३ - ६४।

यस जिल्लाको औषत वार्षिक वर्षाक्रम अधिकतम २५० सन्तिसम र न्यूनतम ५ सन्तिसम हुन्छ । यसै वार्षिक औषत वर्षा १६०४ मिलिमिटर हुन्छ । यसमा हरिभक्त, सम्पादक १९९७, पृष्ठ ३६५।

गोरखा जिल्लामा विभिन्न स्थानको उचाइमा फरक परको कारणबाट गरक्रम र वर्षामा फरक पाएजस्तै यी हावापानीबाट प्रभावित क्षेत्रहरूमा बग्ने बग्ने बग्ने हावा पानी पाइने स्थानाधिकै हो । गोरखाको हावापानीमा दुई निम्न भागमा विभाजन गर्न गरिन्छ ।

१) उष्ण हावापानी (Tropical Climate)

२) अर्ध उष्ण (Sub Tropical) स्थानी शीतोष्ण हावापानी

३) शीतोष्ण हावापानी (Cool Temperate Climate)

४) हिमाली / लेकामी हावापानी (Alpine Climate)

२ छ. जनसंख्या :

पहाडी जिल्ला भए पनि विभिन्न प्रकारको जडिबुटी र वृक्षहरूको आसपासमा भैरुहपानी सुनपानी र स-साना धुपीको बाटहरू पाइन्छन् जो पुजाआजाका लागि बाम्नादार धुपको रूपमा प्रयोग हुन्छ ।

वृक्षारोहभन्दा माथि ४००० मि भन्दा माथि का भकमा र वृक्षहरूको आसपासमा नीरसरी गढासरी पाँचजोस, कुडकी पदमघाल अल्ला, मला विष्णु, नीला विष्णु, यामागम्बाजस्ता जडिबुटीहरू पाइन्छन्, जो वैज्ञानिक अनुसन्धानका लागि महत्त्वपूर्ण देखिन्छन् ।

२१३६ मिटरदक्षि वृक्षारोहको बीचमा कागधारी पाइन्छ जहाँ प्रशस्त मात्रामा निगालाघारी पाइन्छ । त्यसैले गोरखा जिल्लामा निगाला उद्यान पनि स्थापना गरिएको छ ।

जिल्लाको मध्यभागमा पनि नागबनी टिमुर, रालचिनी धतुरा असुरो रुद्राक्ष, अमला, हरी आदि जडिबुटी पाइन्छ ।

जिल्लाको समथर भूमिमा मिश्रित तथा पत्रफुड वनस्पति पाइन्छ र यस भकका मझा वृक्षहरूमा साल मिमल छपर धिलौन रुटस आँग तथा बरपीपल हुन् र यिनै वनस्पतिबाट निर्माण सामग्री तथा इन्धनश्रोत पूर्ति गर्दछन् ।

३. जनसंख्या

जनसंख्याको किमिम / वर्ष	१९८१	१९९१	१९९६ अनुमानित	वार्षिक वृद्धिदर
कुल जनसंख्या	२३१२६४	२५२५२४	२७२७८८	०.८०
पुरुष	११४६१४	१२१३२७	१२६२५८	
	(४९.५%)	(४८%)	(४८.००%)	
महिला	११६६५०	१३११९७	१३६५३०	
	(५०.५%)	(५२%)	(५२.००%)	
६ वर्ष र त्यसभन्दा माथिको शैक्षिक वृद्धिदर	१८.३%	४३.७%	४५.४%	
जनघनत्व प्रति वर्ग कि मि	६४.२%	७०.०%	७३.५%	

स्रोत : बि बि एन सैन्तल - १९९८

गोरखा जिल्लाको वार्षिक जनसंख्या वृद्धिदर ०.८० प्रतिशत देखिन्छ भने जनघनत्व प्रति वर्ग कि मि मा ७० जना पर्दछ र १९९६ का प्रारम्भ अध्ययनबाट हटा ७३ जना पर्दछ भने जनसंख्यामध्य गोरखा जिल्लामा महिलाको संख्या बढी देखिन्छ । शैक्षिक तथास्तरबाट हटा १९८१ देखि १९९१ बीचको वृद्धिदर दोव्रभन्दा बढी वृद्धि भएको छ ।

यहाका मझा जडिबुटीहरूमा रुद्राक्ष मगरा गढासरी धारी नजार कामी साही, दमाड, रुमान लामाड भोर मियाग च्याङ्ग र दगाड आदि पर्दछन् जसले गर्दा यस जिल्लामा विभिन्न धर्मबनस्त्री र भाषिक समुदायहरू छन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

उमका हिमाचल हिन्दू, इस्लाम, क्रिश्चियन, जैन र फिरोन धर्म मान्नेहरू समावेश गर्दछन् । सबभन्दा बढी हिन्दू धर्मावलम्बी ५५९३९, छन् भने सबभन्दा कम किराँती (२) छन् (सि. बि. एस. - १९९८) ।

४. शैक्षिक विवरण

गोरखा जिल्लामा ८२९ वटा प्राथमिक, ८९ वटा निम्न माध्यमिक, ४८ वटा माध्यमिक स्कुलहरू छन् भने नशानस र्मिच एग्रेसिभसन नेपाल १९९७ को सर्वेक्षण अनुसार स्कुलका प्रत्यक्ष तहमा महिला विद्यार्थी सख्या प्राथमिक तहमा १५५३, माध्यमिक तहमा १५५३, उच्च माध्यमिक तहमा १५५३, र १५३ दर्शन र महिला शिक्षाकाल तानिमको अवसर पनि कम १० र १५ को दरले मात्र पाएका छन् ।

यसै सर्वेक्षण अनुसार विभवन विश्वविद्यालयमा आबद्ध गोरखा क्याम्पस शिक्षा सकार र इत्य भाव वरमूखी क्याम्पस व्यवस्थापन, मार्तवकी र कानून सकार। गरी दुइवटा क्याम्पस छन् । यी क्याम्पसहरू गतिहासिक ठाउँ र व्यक्तित्वका आधारमा नामाकरण गरका पाइन्छ । यी क्याम्पसहरूमा प्रवीणता प्रमाणपत्र तहमा स्तु विद्यार्थी सख्यामा महिला विद्यार्थी सख्या आधाभन्दा कम छन् भने स्नातक तहमा पूर्णपक्ष महिला विद्यार्थी सख्या १५ मात्र हुन्छ । यसबाट महिला शिक्षामा र जागरूकतामा ठाउँ दिन अनुसन्धान र विकासको आवश्यकता पर्दछ ।

५. स्वास्थ्यको विकास

गोरखा जिल्लाका सदरमुकाम पाख्रीचाक र काठमाडौं जिल्लाबाट करीव १४० किलोमिटर लामो पक्की सडकले जोडको छ । पक्की सडक -

१। काठमाडौंदेखि आधुनिकीसम्म पक्की राजमार्गले जोडेको छ ।

२। अन्धरेली गोसा बजार पक्की सडक मुल्य राजमार्गबाट छुट्टिएको छ र कि मि ।

३। गोसा - आरुघाटसम्म २ कि मि सडकमेल (घाभेल) र ८ कि मि धुमा बाटोले जम्मा १० कि मि सडकले जोडेको छ ।

४। गोसा मिठी राड र कि मि खुण्डसम्म र ५ कि मि उला राड गरी जम्मा ४ कि मि ।

५। गोसा - सनकामना ७ कि मिटरको धुनो बाटो

६। ठूलो आर्गन - सातपीपल ५ कि मि को धुनो बाटो ।

६. गोरखाको पर्यटन विकास

नेपालमा पर्यटकीय आतका विविधता भन्नाले प्राकृतिक, सांस्कृतिक र गतिहासिक स्वरूपहरूलाई जनाउँछ । नेपालमा पर्यटन भन्नाले अन्तर्गत प्रदेश वा क्षेत्रका बिभिन्न तहका मुन्दरताको सम्भाव्यताको जानकारी भन्ने जनाउँछ । गुरुङ हर्ष १९८२

इ स १९८१ देखि नै पर्वतगर्हीहरूका लागि खुला गरिएका नेपाली हिमालहरू पर्वतगर्ही क्रियाकलापको लागि एउटा ठुला नाचगर्हमा भएका छ र निर्देशकका सफल

२ असफल नाटकले सलाईका काँटीजस्तो पर्वतगर्ही भन्ने मानिसहरूलाई जागरूक बनाएको छ ।

पर्यटन विकास र पर्वतगर्ही क्रियाकलापको विकासले हिमालय चुचुरा पिक, गतिहासिक र सांस्कृतिक विषयमा जानकारीहरू छाँजी गदछ, न्न सायन विश्वका यात्री पर्वतगर्ही अनुसन्धानकर्ता आदिनाइ आकर्षित गर्दछ । यसै क्रमलाई महत्व दिइएर माइकाल अन्तराष्ट्रिय पर्यटन विकासको साथै आन्तरिक पर्यटनको विकासमा ठाउँ दिन अग्रण वर्ष १९९८ को घोषणा गर र यही घोषणाले स्थानीय प्रमुख स्थलहरूका अग्रण महत्त्वब मगाए ।

विभिन्न पर्यटन कन्द्रहरूको बीचमा अवस्थित गोरखा जिल्ला भौगोलिक विविधता सांस्कृतिक महत्व र गतिहासिक पृष्ठभूमिका कारणले पर्यटन विकास र विस्तारमा नेपालका अन्य जिल्लाहरूका तुलनामा महत्वपूर्ण हुन आउँछ ।

नेपाल अधिराज्यका उच्च हिमशिखरहरूमध्ये यस देशमा पर्ने मनस्लु हिमश्रृंखला पनि एक पर्दछ ।

पर्वतगर्हीका इतिहास हने हो भने न्यात छाँटा देखिदैन । इ स १९४१ मा वन्यजन्तुका नागरिकबाट हिउचुली आगहन गरी पर्यटनका इतिहासमा शमार्म्भ गरको पाइन्छ । इ स १९४८, १९४९, र १९६० मा जापानी नागरिकबाट हिउचुली चढ्न पर्याम गर र इ स १९६० मा जापानका कड भा विश्वविद्यालय पर्वतगर्हीको दन यस शिखरमा पुग्न सफल भए भने इ स १९६० मा इत्य पर्वतगर्हीहरू यस शिखरमा पुग्न सफल भए ।

नेपालमा १००० भन्दा बढी हिमालय चुचुराहरू छन्, जसमध्ये २००० मिटरभन्दा बढी उचाइ भएका चचुराहरू मध्य पर्यटन उद्योग र पर्यटन विकासका निमित्त १४२ वटा चचुराहरूलाई विभिन्न समयमा खुला गरिएको छन यस्ता MOUNTAIN (A १९९६) ।

शिखरका १० वटा उच्च हिमशिखरहरूमध्ये ८ वटा शिखर (सगरमाथासहित - ८८४८ मिटर उचाइ) र २ वटा चचुरा लामा पर्दछ । गोरखा जिल्लामा नै मनस्लु शिखर गोरखा र गोसा बजार माथि यमनगाम ६००० मिटरभन्दा बढी उचाइका पर्वतहरू रहेका छन् । यसैले गोरखाका पर्वतीय पर्यटन विकास पर्वतगर्ही र पर्वतसम्बन्धी अनुसन्धानकर्ताहरूका लागि चुनौतिको विषय भएको छ ।

गोरखा जिल्लामा पर्वतगर्हीका लागि खुला गरिएका हिमालय चचुराहरू उचाइ र स्थिति यस्तो छ -

सि नं	चुचुराको नाम	हिमालयको उचाइ	प्रजाति	देशान्तर
१	मनास्लु (मुख)	८९६३ (मानसिरी) २८ ३२ ५८"		८४ ३३ ४३
२	हिमालचुली पूर्व	७८९३ (")	२८ २६ ०८	८४ ३८ ३२
३	व्यादी चुली	७८७१ (")	२८ ३० १३	८४ ३४ ०९
४	हिमालचुली पश्चिम	७४४० (")	२८ २६ ०७	८० ३६ ०६
५	हिमालचुली उत्तर	७३७१ (")	२८ २६ ५९	८४ ३६ २३

उत्तिष्ठित मध्य ऐतिहासिक र धार्मिक स्थलहरूबाट उत्तिष्ठित भन्दि : गुम्बाहरूलाई पर्यटन विस्तारमा महत्वपूर्ण मान्न सकिन्छ ।

मुख्य मन्दिरहरू :

- गणेश, महादेव मन्दिर, पाखरीपांक
- राममन्दिर सापलाङ
- भीमबेन र गोरखकाली मन्दिर, आरूघाट
- गोरखकालीको मन्दिर, अनिरकोट, हलपुर गा बि स

मुख्य गुम्बाहरू :

- कजुर्धिमङ्ग - सामागाउँ (उ. पश्चिम मनास्लु क्षेत्र)
- ऋद्धी - प्राक गाउँ (उ. पश्चिम मनास्लु क्षेत्र)
- मनासलु - ल्बो गाउँ (उ. पश्चिम मनास्लु क्षेत्र)
- नामल - नामरुङ्ग (उ. मनास्लु क्षेत्र)

भनकामना गोरखा दरबारको मन्दिरहरूलगायन उत्तिष्ठित मन्दिर र गुम्बाहरूको विषयमा सम्चारको माधनबाट चतनशील बनाउन शीर्षाद्वार र सम्बन्धन पत्रापत्रमा नेपालका भ्रमण वर्ष ड म १९९८ को मुख्य उद्देश्य आन्तरिक पर्यटनको विकास र विस्तारको विषय पूरा हुनका साथै अन्तराष्ट्रिय पर्यटनको विकासमा पनि वृद्धि निश्चित देखिन्छ । किनकि नेपाली वदी समय धार्मिक कार्यमा बिताउन चाहन्छन् भने धार्मिक स्थानहरूमा बढी भ्रमणको योजना राख्छन् र यस्ता ठाउँहरूमा आन्तरिक पर्यटनको सुविधा उपलब्ध विरासत आन्तरिक पर्यटनको विस्तारमा पनि महत्वाप पुरन्छ कार्यस्थ - एन एन १९९७ पृ ३७) ।

यसकारण धार्मिक तथा सांस्कृतिक महत्वका मठ मन्दिरहरू र स्था गाउँ र विद्यमान दृश्यहरूमा पर्यटकहरू बढी आकर्षित हुन गरी सर सावधारण विस्तार पाइहा साथै यस्ता स्थलहरूलाई अन्तराष्ट्रिय धार्मिक केन्द्रका रूपमा विकसित गर्न पान पर्यटन कार्यनीतिहरू २०५२ मध्य एक हो (भोटका - २०५२ पृ ३) ।

मुख्य प्राकृतिक स्थल :

यस जिल्लाको प्रमुख नदी रसो उपत्यका र पर्वतहरू को पर्यटकीय स्थलहरूमा पर्ने आउँछन् यसको व्यवस्था भौगोलिक पर्याप्तता र पर्वतहरूको सुन्दरता नै दशाङ्कसिकाका छ । बाकी गोरखाका विभिन्न ठाउँमा रही प्रसिद्ध स्थलहरू छन् जसले पर्यटन विकासको विस्तारमा महत्वाप पुर्नाउँछ ।

मुख्य गुफाहरू :

- गोरखनाथगुफा - गोरखा
- सीतागुफा - सुसीकोट
- सिद्धगुफा - ध्यालचोक
- बकरबरगुफा - मनकामना

१.६ विकासको निमित्त गोरखाको पर्यटन शीत र संभाव्यता :

ड म १९९९ का गुर्याजनामा नै गोरखा पर्यटन विकासको गुर्यामा परिय ६.३१ भएता पनि त्य रस भनेजमन्ट कन्सल्टन्सी १९९८ को अध्ययनले गोरखामा बहुपक्षीय पर्यटन (Diversity Tourism) विकास-विस्तारको संभाव्यता भएका औल्यापका छ ।

संभाव्यता र शीतहरू :

१.६.१ शीतिक पूर्वाधारको विकास कार्यक्रम स्थापना :

एशियन विकास बैंक मन्तलाल गोरखा जिल्लाभरि र सदरमकाममा भौतिक पूर्वाधारको विकास कार्यक्रम स्थापना गर्ने सहमति जनायो जुन सहमतिको आधारमा गोरखालाई पर्वतीय पर्यटन विकास को लागि उचित जिल्ला मानेका छन् । किनकि काठमाडौंदाक्ष चार घण्टाको बस सेवाबाट गोरखा पुगिन्छ । यसै सुविधाले गर्दा पर्यटकीय फाइदा उठाउन सकिन्छ । यसको साथै पर्वतीय पर्यटनको विकास गर्ने हलिकाप्टर सेवाहरू पनि एक पर्यटन केन्द्रबाट अर्को पर्यटन केन्द्रसम्म र काठमाडौंबाट गोरखाको विभिन्न पर्यटन केन्द्रहरूमा सञ्चालन गर्न सम्भव देखिन्छ ।

१.६.२ मुख्य पर्यटन केन्द्रहरूको बीचमा गोरखाको अवस्थिति :

गोरखा जिल्ला मुख्य पर्यटकीय केन्द्रहरूको बीचमा पर्दछ ती मुख्य पर्यटक केन्द्रहरू क्रमश काठमाडौं पाखरा र चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज पर्दछ । यसको साथै गोरखा सर्वयुट बाटोल भूमिनीलाई आरुदछ । त्यसैले गोरखा काठमाडौं, पाखरा, चितवन र भूमिनी केन्द्रहरूको केन्द्रबिन्दु भएका छ । पाखरा काठमाडौंको साथै अन्य पर्यटन केन्द्रहरूमा यसले भीड भया भने पर्यटकहरू गोरखालेफ लाग्दछन् । पाखराको प्राकृतिक सुन्दर दृश्यबस्ने गोरखाले पनि प्रस्तुत गर्दछ ।

१.६.३ पर्यटन विकासको उपलब्धि

पर्यटन विकासको निमित्त विभाजित गरिएका दुइ मुख्य पर्यटन केन्द्रको पश्क पश्क अध्ययनबाट कलाकले पर्यटन विकासको उपलब्धि हासिल हुने देखिन्छ ।

यी पश्क र शहरहरू उत्तरी मनास्लु प्रदेश र दक्षिणी मनास्लु क्षेत्र पर्दछन् । यी दुवै क्षेत्रको जो आपना भौगोलिक र पर्यावरणीय अवस्था सामाजिक आर्थिक र सांस्कृतिक विविधता भएका हुने र दुवै क्षेत्रले पर्यटन विकासको निमित्त बहुपक्षीय विकासको माग र अग्रणीय अवस्था गतपदछ बहुपक्षीय पर्यटन विकासको कारणबाट मनरागोरख पर्यटनहरूले बहुपक्षीय अवस्था गतपदछ उत्तरी मनास्लु पर्वतीय विकास भर्षाभव मदीयाम छुट्टापाट यगन्त भि गोरखा र सामागाउँ पर्दछन्, जसमध्य प्राकलाई पर्यटन केन्द्रबिन्दु मानेका छन् दक्षिणी मनास्लु पर्वतीय शर्वाभव वारपाक, प्याचोक, भिमजङ्ग जौवारी नाराक र उरिया हुन् र यी क्षेत्रको पर्यटन केन्द्र मिरानडाडा हो

१.६.४ विविध रूपको धनी क्षेत्र गोरखा

वनस्पति सम्पदामा धनी (Flora)

उत्तर र दक्षिणी मनास्लु पर्यटन क्षेत्रभित्र विभिन्न प्रकारका महत्वपूर्ण वनस्पति छन् भने इति वनस्पतिहरू लाग हुने अवस्थामा छन् । यस्ता वनस्पतिहरूको अनुसन्धान र

संरक्षणका क्रममा भन्त्यन्तानर्काल र विकासको आयोजनाको दोहोरो सम्बन्धबाट पर्यटन विकासको विस्तारमा समेत सहयोग पुराने सम्भावना देखिन्छ ।

नेपालका अन्य भागमा नेपाली हिमालको गोरखाको उत्तरी क्षेत्रमा पाइन्छ भने समथरी दुर्लभ रूख बूढीगण्डकीको करीब १,००० - १,६०० मिटरको उचाइमा पाइन्छ । ती रूखमध्ये होमालियम नेपालेन्स (Homalium Nepolense) एक हुन् कम्प - १९९५ पु. १६४ । करीब २००० मिटरको उचाइको कोणधारी जङ्गलमा निगालो प्रशस्त पाइन्छ र गोरखामा यसको उद्योग स्थानीय स्थानीय आयोजनाको माध्यम बनेको छ ।

करीब १८०० मिटरको उचाइमा रहेको बागपाक र ताप्राकको बीचमा पर्ने ठाउँ मुनाखरी (Orchid) का निमित्त उपयुक्त हावापानी भएकाले गाउँहरूले यसको खेती गरी फाइदा उठाउन सक्छन् ।

गोरखा जिल्लाको विभिन्न भागमा ४००० मि. मा भैरुङ्गपानी सुतपानी र म-माना धोपाका रूखहरू पाइन्छन् भने या रूखमाथि केही माथि निगामी जटामसी तथा पाचुआल, कुङ्की पदमचाल तथा विंग नीला विंग आदि जस्ता औषधीय उद्योगलाई उपयुक्त जडिबुटी पाइन्छन् ।

महत्वपूर्ण जङ्गली जनावर र चराहरू

उत्तरी र दक्षिणी मनास्लु पर्यटन क्षेत्रमा रम्ती मृग हिमाली भेडा, हिउँसुन्वा हिमाली काला भालु सागरमा चितवा जनावरमा दुम्मी जङ्गली मगर, जङ्गली ककुर, हिमालयन यार र घारल, विभिन्न प्रकारका बाघ र गड पाण्डा हिउचरा आदि महत्वपूर्ण जनावरहरूका अवलोकनबाट विदर्शी अनुसन्धानकर्ताको आकर्षण हुन र व्यक्तिगत पर्यटकको मख्यामा बृद्धि हुने देखिन्छ ।

उत्तरी मनास्लु क्षेत्रमा १९० भन्दा बढी र दक्षिणी मनास्लु क्षेत्रमा करीब ४५ प्रकारका चराहरू पाइन्छन् (बोस्कोटा, के. र शर्मा, वि - १९९५ पु. १३६ - १३७) ।

६.५ विकास आयोजनाहरूको विस्तार :

भासण स्तरको चौतर्फी विकासको माध्यमबाट गोरखाको पर्वतीय पर्यटन विकासमा सम्भावना महसुस गरी गोरखा विकास परियोजनाको नतुल्यमा विभिन्न विकास आयोजनाको बिकास भएको छ । यी विकास आयोजनामा भौतिक पूर्वाधार सामूहिक आयोजनाबाट शिक्षा पर्यावरणीय संरक्षण शिक्षा पर्यटन विकासका शिक्षा इत्यन्तका विस्तार पशुपालन, फलफूल र तरकारी खेती आदिमा सहयोग गर्ने र त्यसबाट पर्यटकहरूलाई आकर्षित गराउन उद्देश्यले या गोरखा विकास परियोजना र यसअन्तर्गत निम्न सङ्गठनहरू सम्मिलित छन् ।

पर्यटन विकासमा संस्थाहरूको भूमिका :

गोरखा विकास परियोजनाले विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूको माझदारीमा विभिन्न सामुदायिक विकास परियोजनाहरूको ध्यानमा भेष्टमकेको छ । गोरखा पर्वतीय पर्यटन

विकास र गोरखा पर्यटन संरक्षण विकासका सम्पूर्ण आयोजनाहरूको विस्तारित कार्यक्रम र मूल्याङ्कनको नेतृत्व गोरखाको विकास परियोजनाबाट गर्दै आएको छ ।

(क) कल्पितेन्स विभिन्न प्रोजेक्ट

यस परियोजनाअन्तर्गत सामूहिक विकासका क्रममा निश्चित भौतिक पूर्वाधारको विकास गरी स्थानीय व्यक्तिलाई पर्यटन विकासबाट फाइदा उपलब्ध गराउन कार्यक्रम पढेछ ।

(ख) रुरल सेल्फ रिमिएन्ट डेभेलोपमेन्ट प्रोजेक्ट (Rural Self-Reliant Development Project)

यस परियोजनाको माझदारीमा गोरखाको मुगम र दुगम जिल्ला गरी ५० वटा जिल्लाहरूमा विभिन्न सामूहिक स्तरका कार्यक्रम लागू गरका छन् । जस्तै पिउने पानी, बाटोको निर्माण, पुल तरकारी खेती सरसफाई कार्यक्रम आदि पढेछन् । दुगम क्षेत्रअन्तर्गत पर्ने फलिनिर्देशक क्षेत्रमासम्मको बाटोको निर्माण, शिक्षाको पुन निर्माण गरिसकेको छ ।

(ग) सेकोडर (CECODER)

या गोरखा विकास परियोजनाको अर्को माझदारी संस्था हो । यसले ग्रामीण पर्यटन विस्तारमा शीघ्र उपलब्ध गराउँदै आएको छ ।

गोरखा विकास परियोजनाले पर्वतीय पर्यटन र पर्यटन संरक्षणका निम्ति विभिन्न कार्यक्रमहरू सन्धान गर्न विभिन्न स्तरहरू जटाउँदै आएका छ र जटाउँदै जान कार्यक्रम छ । पर्वतारोहणबाट उठ्ने रकमको ६०%, सामुदायिक ग्रामीण विकासमा लगाउन श्री ५ को सरकारको निर्णय भए तापनि कार्यन्वयन हुन सकेको छैन ।

७. सारांश तथा निष्कर्ष :

इतिहासदेखि भूगोलसम्मको धनी जिल्ला गोरखा नव नेपालका मृजनाका धान हुन् ।

पहाडी जिल्ला भए पनि भौगोलिक विविधताको आधारमा गरवटा प्राकृतिक पर्यटन रङ्गबाट मुख्य नदी उपत्यकामा विभाजित छन् । विश्वका छैटौ स्थानमा पर्ने उत्तम हिमशिखर मनास्लुमाथि अन्य हिमशिखरहरूको उपस्थितिले पर्वतीय अन्तर्गत पर्यटन विकासमा सहयोग पुर्याएको छ भने प्रमुख धार्मिक र ऐतिहासिक स्थलहरूको अवस्थितिले आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटन विकासको विस्तारमा टेवा पुर्‍याएको छ ।

विभिन्न भौगोलिक पर्यटनको आधारमा या क्षेत्र प्राकृतिक वनस्पति र जङ्गली पशुपक्षीमा रङ्गबाट धनी छन् र अनुसन्धानकर्ताहरूको लागि अनुसन्धान गर्न एक प्रमुख रमणीय र कौतुहलताको विषय बनेको छ गोरखा जिल्ला ।

उक्त जिल्ला काठमाडौँ पश्चिम चितवन र लाम्ज्वती जस्ता महत्वपूर्ण पर्यटन केन्द्रहरूको बीचमा अवस्थित भएकाले या ठाउँ पर्यटन विकास विस्तारमा थप आकर्षण बनेको छ ।

यस जिल्लाको विभिन्न क्षेत्रका सामुदायिक विकासक्रममा गोरखा विकास परियोजना र यससँग आरम्भ सन्धानहरू मिक्रम सीमा स्तरको छन्, जसबाट ग्रामीण समुदायको

निम्नस्तरको जनसहभागिताबाट पिउन पानी बाटोघाटो निर्माण शिक्षा, पर्यटन संरक्षण शिक्षा स्वास्थ्य र सरसफाई, तरकारी खेती प्रशासन व्यवसाय र पर्यटन विस्तारका लागि गीपमूलक तालिम कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरर त्यस जिल्लाको विकास गर्नेमा प्रशासनीय कार्यहरू गर्दै आइसकेका छन् ।

पारटिप्पणी (References)

१. उपाध्याय, श्रीप्रसाद (२०४६) ब्रह्महारादाधिराज र गर्गद्वय चिन्तन नेपाल गोरखापत्र दैनिक, पृष्ठ २७
२. श्री ५ को सरकार माटका (२०४२) पर्यटन नीति राजनीति सिंहदरबार काठमाडौं २०४६
३. श्री २ को सरकार माटका (३ म १९९६) सम गर्गभजन-म रिपोर्ट टु माउन्टेन ट्रिनिम दूर नेपाल, सिंहदरबार काठमाडौं, नेपाल
- (४) श्री ५ को सरकार, सि बि एस (३ म १९९८) सेन्सस इन्स्टेड, थापापली काठमाडौं नेपाल
- (५) श्री ५ को सरकार, मुचना तथा सन्चार प्रबन्धन (२०३९) नेपाल परिचय भाग - ३ सिंहदरबार काठमाडौं
- (६) श्री ५ को सरकार माटका (३ म १९९७ र १९९८) सिस्ट अब माउन्टेनपरिचय टिम परामिटर्ड इयुटिड १९९७ र १९९८, अटोमन सिजन भिजिट नेपाल ९८, सिंहदरबार काठमाडौं, नेपाल
७. एच एस माउन्टेन र सेन्सस १९९७ नेपाल ट्रिनिम सेन्सस र प्राणम रिपोर्ट फर ट गिभियन डेभलपमेन्ट बैक एण्ड मिनिट्री अब ट्रिनिम, काठमाडौं नेपाल
८. टेलीग्राफ (२०४४) पर्यटन पर्यटनमन दूर माउन्टेन सेन्सस र एच एस माटका अब नदी कम्प्युनिटी फारेष्ट युजर ग्रुप इन गोरखा डिस्ट्रिक्ट डिजिटलमेन टि ए सोसियोलोजी ए-पोपोलोजी, सेन्सस डिपार्टमेन्ट
- (९) थ्याम्पोटा के र थामी कि (१९९५), ट्रिनिम फर माउन्टेन कम्प्युनिटी डेभलपमेन्ट सेन्सस रिपोर्ट अब द अन्तर्पूर्ण र गोरखा, इमिग्रेड, नेपाल
- (१०) बैड तु रा र बजाचार्य ध (२०२८), गोरखाको ऐतिहासिक सामग्री नेपाल एशियानी अध्ययन सम्मान
- (११) बैड तु रा (३ म १९९३), पृथ्वीनारायण शाह, द फाउन्डर अब मोडर्न नेपाल अनमोन पब्लिकेशन, न्यू देहली इण्डिया
- (१२) शर्मा चन्द्र (२०३०), जिओलोजी अब नेपाल काठमाडौं नेपाल
१३. शर्मा हरिधत्त सम्पादक (३ म १९९७) नेपाल इन्स्टीट्यूट अफ इन्टरनेशनल मोडियो टेक्ना इन्टरन्यास प्राफाइन् एमोड विडि ए इन्स्टीट्यूट अफ इन्टरनेशनल फाउन्डर अब नेपाल नेशनल रिसर्च एसोसिएट्स नेपाल ।
१४. सम्पुच्च रेखा म्याप गौर्खा जिल्ला, क र बा (२०४३), नापी महाशाखा, काठमाडौं नेपाल

कविता

पृथ्वीको चिन्तन

- केदार न्यौपाने

गोर्खा मेरो चरण पहिलो एकताको बिहानी
अग्लो आस्थाशिखर युगका वीरताको निसानी
फुल्छन् थुप्रैसुमन जसको स्नेहमा सेपिनाने
उदुछन् मान्छे मनुजपनका भावको सम्झनाले ॥१॥

बाटो हेदै समय-गतिले पर्छिएको छ आज
माटो आफै चलमल गरी सर्गनाई तयार
नेपालीको अमुपम कला सिर्जना-सिक्त धार
रक्षा गर्ने बखत, नगरे गुम्छ अस्तित्वसार ॥२॥

टुक्राटाक्रीसरह सब यी राज्य, राजा-रजौटा
गुम्छन् आफै तब त अरुले बाल चाल्छन् मनीठा
दुद्रुद्रा फुट्दा अटल नहुन राष्ट्रको स्वाभिमान
थापै चर्केपछि त कसले गर्छ हाम्रो र मान ? ॥३॥

छला काही अधम र हठी जाल रूच्ला कि केही ?
नदला, हला सतत कमले लिन्छ भिन्ता र छोड ।
बाँच्छौ हामी मिलजुल रहेसम्म स्वाधीनतामा
हल्नन् एकै विकसित युगा पत्रले छुट्टाइमा ॥४॥

नेपालीका विविधपनको एकतामा रमेर
आफै थुप्रै-सुमन दिलको बाटिकाभा बसेर
ज्यादै उच्चो प्रतिधि र कला-साधनाले समृद्ध
पार्ने इच्छा प्रखर उनको राष्ट्र-निष्ठा अपूर्व ॥५॥

पृथ्वीलयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवस, २०५४ को मुखर अबसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछौ ।

श्रीमती पम्फा सिलवाल तथा
संस्कार इङ्ग्लिस स्कूल, परिवार

चण्डीम, बिगालनगर

फोन नं. ४३२४४९

पृथ्वीको फूलबारी सजाऔं

- शिशिर शर्मा

मची र काली सिमाना सांघी होस्तछन् हिमाल
पृथिवीमात्र एशिया काख सुन्दर नेपाल
ती गोरखाकाली, त्यो गोर्खा दरबार बतीत लिएर
पृथ्वीको सन्देश नेपालीलाई होस्तछन् दिएर ।

गोरखाली धारा भिराला गरा निकै छन् रसिला
चार जात छत्तीस वर्णका मारा नेपाली हमिला
नपानी हामी रहौला कहाँ नेपालै नरह
पृथ्वीका पौरख कतव्यपथमा लम्केर नगए ।

पश्चिमबाट त्यो अन्नपुण लम्केर हँदछ
पूर्वका गणेश, सगरमाथा गोरखा नै दख्छ
मुसुक्क होम्छ भनास्न् आफ्नै खेलाइ काखमा
गोरखालाई रसिलो पाने गण्डकी माथमा ।

बोलाइका हुन्ना, गुराँसका पुत्र पृथ्वीलाई सम्भन्छन्
ती होडाकाँडा गोरखाका सुकाँ हरिया बन्दछन्
चेपेको पानी, हिमाली नानी मनकामना देवी
पृथ्वीका सन्तान नेपाली भन्छौं बन्दछौं देशसेवी
म जन्मेँ मेरै राष्ट्रको लागि मेरो हो चाहना
राष्ट्रका हित हुँदै न भुल्न निजै सद्भावना
विश्वमा सभ्य समृद्धशाली नेपाल बनाऔं
सबैका श्रम विवकले पृथ्वीको फूलबारी सजाऔं

एकता दिवस

- सञ्जिता सिलवाल

कक्षा ६, संस्कार इ. स्कूल

साथीभाइ संगीहरू आँखा नबटार
स्नेह हुन्छ सबको दिलमा रिसलाई परै सार
हामी सबै भिन्नौं भने गाउँ भिन्न जान्छ
गाउँ-गाउँ मिलेमात्र एकता त्यहाँ हुन्छ ।

मानवताका ज्ञानबिना कसरी भिल्ल सक्छौ
नेपाल आमालाई खुशी पाने कसरी गूढन सक्छौ
शक्तिशाली पाखुरा लिई नजाऔं विदेश
फर्की हरेँ पृथ्वीका दिव्य उपदेश ।

एकता दिवस मनाउन एकता नै हुनुपर्छ
विकासको जग वसाउन गाउँलाई हनेपर्छ
माना हुँदा पृथ्वी पनि हुर्कथे कोकामा ।
पृथ्वीजयन्ती मनाउन म त जदिछु गोरखामा ।

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको सुखद अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछौ ।

तुलसी न्यौपाने तथा परिवार

गोरखा

फोन नं ५२२३२०

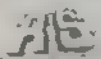
पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवस, २०५५ को सुखद अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछौ ।

डा. यज्ञबहादुर कार्की तथा परिवार

गोरखा

फोन नं ५२४२९०, ५२८४३६, ५३२३९३ प्याक्स ९७७ १-५२४२९१, ५२४९४८

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवस, २०५५ को सुखद अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना ।

R. S. Marble Traders

Suppliers Rajasthan Marble Granite
Marble Tiles Granite Tiles Marble LidersTripureshwor, Ph 261724
(Next to the Sports Council)Maharajgunj Ph 425065
Chakrapath

P Box No 11105, Kathmandu, Nepal

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवस, २०५५ को सुखद अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना !

Traks (Pvt) Ltd. 15, all 977-1 423542 424634
Fax 977-1 423542 424634
T: 977-1 423542 424634

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवस, २०५५ को सुखद अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

Hirendra B. Rajbhandari
Shubha R. Bajracharya
Prakash B. Rajbhandari

ART GALLERY

Shakya Arcade, Durbar Marg, Kathmandu
Opp. Indosuez Bank

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको सुखद अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना ।

Manashu (P) Ltd
KATHMANDU, NEPAL

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवस, २०५५ को सुखद अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

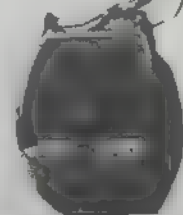

Bimal Traders

Maharajgunj Chakrapath Tel 370047
P.O. Box 8975 EPC 4210 Kathmandu, Nepal

अब नेपालको पहिलो कंबुल कार
मलकामना जाने सपना हुनेछ साकार

क'ह विचार?
चढ्ने हाडन केबुल कार?

मलकामना कम्पन कारको
बेरेत कुरिनटार स्थित स्टेशन,
काठमाडौँबाट १०४ कि मि
पोखराबाट ९४ कि मि
नारायणघाटबाट ४० कि मि
२ मिनटमा उत्राई ४०००
६ कि मि पर्नेछ ।

MANASHU (P) LTD.

पा. नं. ८८९५ नारायण नामवाजरी काठमाडौँ फोन ४३४९५ / ४८ फ्याक्स ४३४९५

बि. सं. २०५५ सालको
पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको
सुखद अवसरमा

सम्पूर्ण देशवासीमा मङ्गलमय शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

nanglo

International

Nanglo International (P) Ltd.

(a management company)

Cha 2-367, Hiti Durbar, P O Box : 4384, Kathmandu, Nepal

Phone : 417134, Fax : 232163

E-mail : shuva@np.healthnet.org

बि. सं. २०५५ सालको

पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको सुखद अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा मङ्गलमय शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

RIVER SIDE SPRINGS
RESORT

Phone 056 29429

tel (056) 29429 : or its Head Office at Cha 2-367,

Hiti Durbar, P O Box : 4384, Kathmandu, Nepal

tel 977 1 241408, 417134, Fax 977-1-232163

बि. सं. २०५५ सालको
पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको
सुखद अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा
मङ्गलमय शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

NIC

NEPAL INTERNATIONAL CLINIC

Lal Durbar, Kathmandu

P O.Box : 3596 Phone : 434642, 434713

Fax : 977-1-434713 Telex : 2636 SHERPA NP

E-mail : nic@naxal.wlink.com.np

पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवस, बि. सं. २०५५ को
सुखद अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना ।

HTT

Himalayan Travel & Tours (P) Ltd.

P.O.Box : 324, Kathmandu, Nepal

Tel 226011, 223045, Cable HiMatravel, Telex 2273 HHT NP

Fax : 977-1-224001 HTT NP

पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवस वि.सं. २०५५ को सुखद अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना ।

MANAKAMANA VILLAGE RESORT (P) LTD.
KURINTAR CHITWAN NEPAL

RESERVATION OFFICE

Shakya Arcade Durbar Marg Kathmandu Nepal
Tel: 230287, 246549 (OH), 272877 (Res)
Fax: 977 1 412647 - E-mail: dinesh@crystal.wink.com.np

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवस, २०५५ को सुखद अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना ।

Island Jungle Resort

Inside Royal Chitwan National Park

Wildlife, Bird Watching & Cultural Tours

Box 54 Durbar Marg Kathmandu Nepal
Tel: 229116 220162 225615, Res: 417778, Tlx: 2409 ALPINE NP

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती
तथा राष्ट्रिय एकता दिवस, २०५५ को
सुखद अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना ।

LEGEND CARGO (P) LTD.

Indraw Marg P.O. Box 1745 Kathmandu Nepal
Tlx: 2766 ECHO NEPALIN LEGEND
Phone (K): 411471 411472 41554 311

AND YOU KNOW WHERE TO STAY IN GORKHA

**GORKHA HILL RESORT
KEYMAN GORKHA**

Laksnu Bazar, Gorkha Nepal
Tel: 064-29325

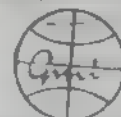
ANOTHER KEYMAN RESIDENCE
KEYMAN PVT. LTD.

Corporate office: GPO Box 3011 Kamlaadi Kathmandu Nepal
Tel: 414748 423128 Telex: 2715 KEYMAN NP Fax: 977 1 414264

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती तथा
राष्ट्रिय एकता दिवसको उपलक्ष्यमा
सम्पूर्ण वडावासीमा हार्दिक शुभकामना ।

वडा अध्यक्ष वर्षाराम भण्डारी तथा
का.म.न.पा. वडा नं. २९ परिवार, ठमेल

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको
सुखद अवसरमा सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

**Godawari Marble
Industries Pvt. Ltd.**

(Quarry Owners & Exporters of High
Quality Polished Marble Chips)
Office: Kathmandu, Nepal P.O. Box No. 489 Kathmandu Nepal Tel: 41
2511 EMCEE Fax: 977 1 421530 Phone: 977 1 421533 421534
Godawari Lalitpur Phone: 00977-1-290565 290741

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवस, २०५५ को
सुखद अवसरमा सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना ।

MARCOPOLO EXPORTS

Thamel Tara Guest House

P.O. Box 5034, Kathmandu, Nepal

Tel: 977 1 423435 Fax: 977 1 423435 E-mail: marcopolo@nptel.com.np

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवस, २०५५ को
सुखद अवसरमा सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना ।

MARSYANGDI APPARELS (P) LTD.

G P O Box 3745, Thamel Kathmandu Nepal

Show Room Thamel
Tel / Fax 977 1 410955

Factory
Tel 423473

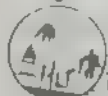
पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको पावन उपलक्ष्यमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछौ ।

TRANS WAYS CARGO SERVICE

P.O Box 10271, Jyatha, Thamel, Kathmandu, Nepal
Tel : 220019, Fax : 00977-1-255724

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवस, २०५५ को
सुखद अवसरमा सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना ।

HIMLUNG TREKS PVT. LTD.

P.O. Box 5515 Kant path (Next to British Council)

Kathmandu Nepal

Tel 258596, Fax 977-1-258597

E mail himlung@wlink.com.np

http://www.katmandu.com/himlung

खाडी मुलुकहरूमा राजगारीका मुनोला अवसर खाजिरहका दक्ष तथा अधदक्ष
व्यक्तिहरूल सुरक्षित रोजगारीका लागि निधै हामीकहाँ सम्पक गर्नुहोला

**Sun International
Overseas Pvt. Ltd.**

Gongobu, New Bus Park, Kathmandu, Nepal

Lic No 46/050-51

Tel No 3533619 354398 373083, 355244 Fax No 354967, 372614 353486

आजको राष्ट्रिय स्वाभिमान जगाउनुपर्ने प्रसङ्गमा
समस्त देशवासीहरू र विशेष गरी गोरखानिवासीहरूमा
मेरो हार्दिक शुभकामना ।

राजेश्वर देवकोटा
गोरखा

पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको पावन उपलक्ष्यमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछौ ।

अध्यक्ष मोहन गुरुङ्ग
तरुण ढुवानी सेवा, काठमाडौं
फोन नं. २५२२४०

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको पावन
उपलक्ष्यमा सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना ।

भगवान गुरुङ्ग
नेपाल लिगल फर्म

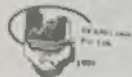
पुतलीसडक चोक, बागबजार, काठमाडौं । फोन नं. २२११४४

पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको पावन उपलक्ष्यमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना ।

P.O.Box 536 Kamalajin, Kathmandu, Nepal. Tel. 247078 247079 247081
Fax 477 1 243250, 224257 E-mail explore@ms.com.np

पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको पावन उपलक्ष्यमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना ।

TEAM Consult

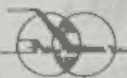
P.O.Box 2314, Ktm, Nepal

Tel: 977-1-520597

Fax: 977-1-535963

E-mail: tecon@tecon.mos.com.np

Professional & Personalised Services for :
* Air Freight * Air/Sea Freight * Road/Sea Freight
Remember : The Global Network of Air Link
Associated with Air Tiger Express Companies Inc.

AIR LINK NEPAL PRIVATE LIMITED

Kamaladi, GPO Box: 3639, Kathmandu, Nepal

Tel: 242066, 245836, 245842, Fax: 977-1-223050, Email:

airlinkn@vishnu.ccsil.com.np

गोरखकाली टायर

गोरखकाली टायर उद्योग लि.

सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना ।

पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवस
२०५५ को उपलक्ष्यमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना ।

**THARU TIGER
CARPET IND (P) LTD.**

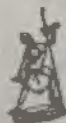
P.O.Box : 4533 Gokarna Thali
Kathmandu, Nepal

Tel : 977-1-450068, 450920

Fax : 977-1-270465

E-mail : tashi@carpet.wlink.com.np

पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको उपलक्ष्यमा
सम्पूर्ण देशवासीमा शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

Curio Arts

(Specialese in Tibetan & Nepalese work of Arts)

Show Room : Durbar Marg Post Box No : 456 Kathmandu

Phone : Shop 224871 Fax : 00977-1-222552

E-mail : curioart@wlink.com.np

पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना ।

Specialised in Oriental Rugs, Textile, Porcelain

&
Oriental Arts From Nepal

POTALA GALLERY

Sakya Arcade, Durbar Marg

Kathmandu, Nepal

Tel/Fax : 523123 (Res)

Tel : 223375 (Shop)

E-mail : pqr@mos.com.np

पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हाम्रो हार्दिक शुभकामना ।
RITUAL ART GALLERY
FINE ART WORKS OF TIBET
Speciality in Antique, Furnitures & Carpets.

P.O.Box : 873 Durbar Marg, Kathmandu, Nepal
Phone : 226409 Fax : 977-1-223410

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवस, २०५५ को अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछौ ।

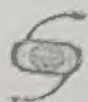
नेपा मार्बल बाथ हाउस
NEPA MARBLE BATH HOUSE
(A HOUSE OF EXCLUSIVE BATHWARES & MARBLES)

P.O. Box 3296 MAHARAJGUNJ, KATHMANDU
Phone : 417745

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवस, २०५५ को अवसरमा सम्पूर्ण
देशवासीमा हाम्रो हार्दिक शुभकामना । Phone : 417916

GOYAL TRADING CONCERN
(Marbles & Sanitary)
Maharajgunj, Chakrapath,
Kathmandu (NEPAL)

पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछौ ।

Speedway एरिउवे कार्गो (प्रा.)
Cargo (P) Ltd.

Aseatic Traders & Exporters

P.O. Box 4401, Thamel, Kathmandu, Nepal

Off Tel: 410595, 410765, 423484

423485, 411503, 427778

Warehouse + Res Tel: 272738

Fax: 977-1-412679

E-mail: speedway@eros.com.np

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती तथा
राष्ट्रिय एकता दिवसको पुनीत उपलक्ष्यमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हाम्रो हार्दिक शुभकामना ।

East West Engineering Services
Engineers, Architects & Builders

GPO Box : 8621 Bansbari, Kathmandu, Nepal
Tel : 373316 Fax : 977-1-413391
E-mail : hbg @ewe.wlink.com.np

Manaslu Traders

P.O.Box : 8621 Maharajgunj, Chakrapath
Kathmandu, Nepal

Tel : Shop 373416, Fax : 01-413391 E-mail : hbg @ewe.wlink.com.np
Please Contact Us for Exclusive Decorative Lights and Electricals Assessories

Overseas Cargo Service

P.O.Box : 8621, Tridevi Marg, Thamel
Kathmandu, Nepal

Phone/Fax : 977-1-413391

E-mail : hbg @ewe.wlink.com.np

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको पुनीत
उपलक्ष्यमा सम्पूर्ण देशवासीमा हाम्रो हार्दिक शुभकामना ।

**Royal Mt. Trekking
(P) Ltd.**

P.O.Box: 10798, Durbar Marg, Kathmandu, Nepal
Tel: 241452, 258236, Fax: 977-1-245318
E-mail: Royalmt@mos.com.np

पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको अवसरमा हार्दिक शुभकामना ।

Eco Trek

Thamel, Kathmandu, Nepal
Tel: 424112, 424113

पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको उपलक्ष्यमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक शुभकामना ।

साल्ट ट्रेडिङ कर्पोरेसन लिमिटेड

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती तथा
राष्ट्रिय एकता दिवस, २०५५ को शुभ उपलक्ष्यमा
सम्पूर्ण देशवासीमा
हार्दिक मङ्गलमय शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

गोरखा समाजसेवा केन्द्र
परिवार, काठमाडौं

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती

तथा

राष्ट्रिय एकता दिवस, २०५५ को

सुखद अवसरमा

सम्पूर्ण देशवासीमा

हार्दिक मङ्गलमय शुभकामना ।

Yeti Airways
Experience the Shangri-La

P.O. Box : 11551, Lazimpat, Kathmandu, Nepal
Phone No : 421147, 421215, 421294, 411912
Fax : 977-1-420766
e-mail : yetiair@vishnu.cccl.com.np

Collection of Keshari Amgain

२७७ औं पृथ्वीजयन्ती तथा
राष्ट्रिय एकता दिवस, २०५५ को
सुखद अवसरमा
सम्पूर्ण देशवासीमा
हार्दिक मङ्गलमय शुभकामना
व्यक्त गर्दछौं ।

HIM LAL KAPRI
and Family

To send your precious goods through
air/road/rail (door-to-door) packing and
with special rates

To cargo, air sea cargo, sea cargo
forwarding to any destination in the
and Guaranteed

HIMALAYAN PACKERS & MOVERS

P.O. Box 3745, Jyestha Thamel, Kathmandu, Nepal
Ph: (01) 249441, 253444, (res) 429457, 431416, Fax: 977-1-224241
E-mail: himlal@hmv.mos.com.np

गोरखा परिचय (स्मारिका)

गोरखा समाज सेवा केन्द्रद्वारा प्रकाशित

चारजात छत्तीस वर्णको साम्राज्य

२७७ औं पृथ्वी जयन्ती
तथा

राष्ट्रिय एकता दिवस
२०५५